

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАКАРУК ОЛЬГА ЛЮБОМИРІВНА

УДК 378:37.091.321-047:005.342-053.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ
ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ
ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Л. Макарук

Науковий керівник: **Потапчук Тетяна Володимирівна**, доктор педагогічних
наук, професор

Івано-Франківськ – 2023

АНОТАЦІЯ

Макарук О. Л. **Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.** Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2023.

Дослідження присвячене вивченню проблеми підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. На основі аналізу й узагальнення наукових досліджень обґрунтовано актуальність порушеної проблеми, окреслено термінологічний апарат дослідження; з'ясовано сутність і зміст ключових понять, «підприємливість», «формування підприємливості молодших школярів», «підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів», «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів».

Підприємливість характеризується як базова компетентність, здатність особи втілювати задуми в життя, що охоплює такі аспекти, як креативність, потяг до інновацій і вміння ризикувати, а також здатність планувати заходи і реалізовувати їх. Під час формування підприємливості як базової компетентності молодші школярі вчать мислити нестандартно, креативно задля розвитку власних унікальних, специфічних здібностей і вмінь, отримання досвіду, який у подальшому надихатиме їх на творчість, винахідливість та ініціативність. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в педагогічному коледжі розглядається як системний процес, що здійснюється у закладах вищої педагогічної освіти і націлений на спеціально організоване засвоєння студентами теоретичних засад професійної підготовки на основі міждисциплінарної інтеграції знань

(психолого-педагогічних, підприємницьких, методичних), умінь і практичних навичок, способів мислення, мотиваційних орієнтирів, підприємницьких якостей і морально-етичних цінностей, необхідних для організації та успішного впровадження професійної діяльності з формування підприємливості учнів початкової школи. Встановлено, що інтегративною ознакою підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів є готовність до цієї діяльності, як стійка особистісно-професійна характеристика, що ґрунтується на усвідомленій підприємницькій активності і є результатом цієї підготовки.

Із позицій структурно-компонентного аналізу увиразнено компоненти готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу: ціле-мотиваційний, змістово-знаннєвий, діяльнісно-рефлексивний. *Ціле-мотиваційний компонент* віддзеркалює ціннісне ставлення майбутнього вчителя початкової школи до підприємництва як суспільного явища, відображає міру його мотиваційних настанов, спонукань, спрямованості щодо набуття підприємницької компетентності, здійснення професійної діяльності, націленої на формування підприємливості молодших школярів. *Змістово-знаннєвий компонент* готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів акумулює сукупність знань (соціально-економічних, фінансових, юридичних) підприємницько-методичного спрямування, що включають знання про нормативно-правове регулювання підприємництва, його економічних і правових засад у сучасному суспільстві, в умовах економіки знань, ринкових відносин; технологію організації й розвитку підприємницької педагогічної діяльності, передумови та принципи успішного ведення бізнесу та методично зорієнтованих, необхідних студентам для формування підприємливості учнів у рамках освітнього процесу педагогічного коледжу.

Діяльнісно-рефлексивний компонент готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів охоплює сформовані здатності щодо планування, організації, проєктування, контролювання

продуктивної підприємницької професійно-педагогічної діяльності, генерування нових ідей, проєктів та ініціатив, втілення їх у життя, швидкого прийняття альтернативних рішень, аналітичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські і комунікативні вміння, навички соціальної взаємодії, конструктивного ділового спілкування, підприємливості, творчості.

Виокремлено критерії оцінювання досліджуваного феномену: *мотиваційний, когнітивний, особистісний*. Якісний аналіз ознак критеріальних характеристик дав змогу визначити вихідні рівні готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу: репродуктивний, продуктивний, творчий.

Розроблено модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, яка постає як сукупність взаємопов'язаних блоків-підсистем, що унаочнюють перебіг процесу професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів як цілісного конструкту в середовищі педагогічного коледжу: *методологічно-цільового* (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); *змістово-організаційного* (зміст, форми, методи, компоненти досліджуваного феномену, педагогічні умови та етапи формування); *діагностико-результативного* (критерії, рівні та результат підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів).

На констатувальному етапі педагогічного експерименту з'ясовано стан готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Результати констатувального зрізу щодо вихідних рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів засвідчили, що за мотиваційним критерієм 1,7 % студентів ЕГ і 1,8 % КГ мають творчий рівень сформованості досліджуваного феномену; когнітивний критерій – відповідно 1,4 % в ЕГ та КГ; особистісний критерій – 1,7 % в ЕГ й 1,3 % – КГ. Інші рівневі дані такі: мотиваційний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 63,9 %, КГ –

63,6 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,4 %, КГ – 34,6 %; когнітивний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,6 %, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,0 %, КГ – 33,6 %; особистісний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,9 %, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 33,3 %, КГ – 33,6 %. Статистично доведено, що доміантним рівнем готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу є репродуктивний рівень.

Визначено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу: актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін; активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».

На формувальному етапі експериментально перевірено ефективність педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів під час їх поетапної реалізації в освітньому процесі педагогічного коледжу: на настановчо-орієнтаційному, пізнавально-збагачувальному й творчо-діяльнісному етапах. Наставничо-орієнтаційний етап, маючи на меті поступове «занурення» студента в атмосферу, сприятливу для виникнення глибоких позитивних переживань у площині пізнавальної діяльності з «підприємницьким тлом», її змісту, форм і методів здійснення, сприяв реалізації першої педагогічної умови - актуалізації позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. Змістовий ресурс експериментальної роботи, спрямованої на зацікавлення студентів, що опановують спеціальність 013 «Початкова освіта», підприємницької

компетентності був реалізований у процесі викладання навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогіка партнерства», «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі» через доповнення тем лекційних, практичних занять матеріалом, що активізує внутрішні мотиви студентів, які спонукають до ініціативної діяльності, формування підприємницьких цінностей (свобода вибору, самореалізація, ощадливість, толерантність, чесність), творячи таким чином їх підприємницьке тло, що збагачує підготовку майбутнього вчителя початкової школи вмотивованістю до формування підприємливості молодших школярів відповідно до визначених показників ціле-мотиваційного компонента / мотиваційного критерію, використання позакласних форм виховної діяльності студентів.

На пізнавально-збагачувальному етапі здійснювалася реалізація другої педагогічної умови – інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін, де домінував розвиток змістово-знанневого компоненту / когнітивного критерію. Змістовий ресурс експериментальної роботи на цьому етапі – інтеграція дисциплін циклу загальної і професійної підготовки та вільного вибору студента відповідно до ОПП 013 «Початкова освіта» підготовки майбутнього вчителя початкової школи на засадах міждисциплінарності та особистісно орієнтованої педагогіки, що забезпечувало опанування комплексних знань та формування підприємливості молодших школярів через оволодіння понятійним змістом категорій «підприємливість», «підприємницька компетентність», розширювало можливості для засвоєння більшого обсягу економіко-правових, мовно-комунікативних знань, активного формування підприємницьких здатностей, методичних умінь і навичок та перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи.

Творчо-діяльнісний етап був зорієнтований на реалізацію *третьої педагогічної умови* – активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо

готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень». У ході різних видів аудиторних і позааудиторних занять закріплювалося формування діяльнісно-рефлексивного компонента / особистісного критерію підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Змістовий ресурс експериментальної роботи на цьому етапі – лекції, практичні заняття, самостійна робота, STEM навчання, позакласна робота, педагогічна практика, а методами – інтерактивні заняття, SWOT-аналіз.

За результатами формувального етапу педагогічного експерименту підсумовано, що в експериментальній групі, порівняно з контрольною, виявлено суттєві позитивні зміни в показниках рівнів готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначені з використанням непараметричного критерію Пірсона і методу кореляційного аналізу.

Позитивна динаміка у розрізі констатувального та формувального етапів свідчить про експериментальне підтвердження результативності розробленої моделі та запроваджених педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Ключові слова: професійна підготовка, готовність, майбутній учитель, молодший школяр, педагогічний коледж, навчально-методичне забезпечення, підприємливість, фінансова грамотність, підприємницька компетентність.

Abstract

Makaruk O. L. **The training of a future teacher to foster the entrepreneurial attitude of the primary school students in the educational process of the pedagogical college.** Manuscript.

The dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – theory and methods of vocational education. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2023.

The study deals with the issue of the future teachers training to foster the entrepreneurial attitude of primary school students in the educational process of the pedagogical college. Based on the analysis and generalization of scholarly studies, the relevance of the considered issue has been grounded, coupled with the terminological apparatus of the study outlined. The essentials and scope of the key concepts of “entrepreneurship”, “endeavour”, “promotion of entrepreneurial spirit in primary school students”, and “a would-be teacher training to foster the primary school students entrepreneurial attitude”, “readiness of the future teachers to foster the entrepreneurial attitude of primary school students” have been clarified. The notion of “entrepreneurship” is interpreted as a dynamic process of searching for new opportunities, openness to new perspectives, overcoming old limitations, breaking down barriers set by the existing level of knowledge. Entrepreneurship is characterized as a core competence, the ability of an individual to bring ideas to life, encompassing aspects such as creativity, drive for innovation and risk-taking, as well as the ability to plan and undertake activities. During the formation of entrepreneurship as a basic competence, primary school students learn to think outside the box to develop their own unique, distinctive abilities and skills, to gain experience that will further encourage them to be creative, inventive, and proactive. The future teachers training to promote entrepreneurial spirit among the primary school students in the pedagogical college is considered as a systematic process carried out in the institutions of higher pedagogical education and aimed at systematic mastering by students of the theoretical foundations of professional

training relying on the interdisciplinary integration of knowledge (psychological, pedagogical, entrepreneurial, methodological), skills and hand-on experience, habits of thought, motivational guidelines, entrepreneurial qualities and moral and ethical values indispensable for the successful administration and implementation of professional activities to foster the entrepreneurial attitude of primary school students. The integrating feature of a would-be teacher training for promotion of primary school students entrepreneurship is the readiness for this activity, defined as a stable personal and professional feature based on conscious entrepreneurial activity and the result of training.

From the standpoint of structural-component analysis, the following elements of a future teacher readiness to promote entrepreneurial spirit among the primary school students during the educational process at a pedagogical college are distinguished: goal-motivational, content-knowledge, activity-reflective. *The goal-motivational component* mirrors the value attitude of a future primary school teacher to entrepreneurship as a social phenomenon, and the measure of his/her motivational attitudes, incentives, commitment to the acquisition of entrepreneurial competence, professional activities aimed at fostering the entrepreneurial attitude of primary school students. *The content and knowledge component* of a would-be teacher readiness to promote entrepreneurial spirit among the primary school students accrues a body of entrepreneurial and methodological focus knowledge (socio-economic, financial, legal), including knowledge about the legal regulation of entrepreneurship, its economic and legal foundations in modern society, under knowledge and information-based economy as well as market relations conditions. It incorporates techniques for organization and development of entrepreneurial pedagogical activity, prerequisites, and principles of successful business and methodologically oriented essential for students in fostering the entrepreneurial attitude of students in the educational process of the pedagogical college.

The activity-reflective component of a future teacher readiness to promote entrepreneurial spirit among the primary school students involves the formed abilities to plan, organize, design, control effective entrepreneurial professional and

pedagogical activities, produce new ideas, projects and initiatives, implement them, render prompt alternative decisions, analytical, design, expeditious, organizational and communication skills, social interaction skills, constructive business communication, entrepreneurial, and innovative skills.

The assessment criteria of the studied phenomenon have been identified: *motivational, cognitive, personal*. The qualitative analysis of the criteria characteristics features made it possible to determine the initial levels of the students' readiness to foster the entrepreneurial attitude among the primary school students through the educational process of a pedagogical college: reproductive, productive, constructive.

The model of future teacher training to promote entrepreneurial spirit in the primary school students during the educational process at a pedagogical college has been designed, which appears as a set of interrelated blocks-subsystems that illustrate the process of professional training of future teachers for fostering the entrepreneurial attitude among the primary school students as a holistic entity under the pedagogical college environment: methodological and task-oriented (purpose, objectives, methodological approaches, principles); content-organizational (content, forms, methods, components of the phenomenon under study, pedagogical terms and stages of formation); diagnostic and result (criteria, levels, and results of a would-be teacher training to promote entrepreneurial spirit in the primary school students).

The readiness of a future teacher to foster the entrepreneurial attitude in the primary school students through the educational process of a pedagogical college was determined at the ascertaining stage of the pedagogical experiment. The results of the ascertaining section on the initial levels of a future teacher readiness to promote entrepreneurial spirit among the primary school students testified that according to the incentive criterion, 1.7% of students in the experimental group and 1.8% of the control group demonstrate a constructive level of formation of the phenomenon under study; cognitive criterion – 1.4% in the experimental group and the control group respectively; personal criterion – 1.7% in the experimental group and 1.3% in the control group. Other level data are as follows: motivational criterion

– reproductive level: experimental group – 63.9%, control group – 63.6%; productive level: experimental group – 34.4%, control group – 34.6%; cognitive criterion – reproductive level: experimental group – 64.6%, control group – 65.0%; productive level: experimental group – 34.0%, control group – 33.6%; personal criterion – reproductive level: experimental group – 64.9%, control group – 65.0%; productive level: experimental group – 33.3%, control group – 33.6%. It has been statistically proven that the dominant level of a future teacher readiness to foster the entrepreneurial attitude among the primary school students during the educational process at a pedagogical college is the reproductive level.

The pedagogical terms of training a future teacher to promote entrepreneurial spirit in the primary school students through the educational process of a pedagogical college have been identified and justified: foregrounding of positive motivation and purposefulness of a would-be teacher to foster the entrepreneurial attitude among the primary school students; enhancing of the educational process of training the future teachers to promote entrepreneurial spirit in the primary school students through the content integration of course units; stepping up of the acquisition of first-hand experience of reflecting on the would-be teacher readiness to foster the entrepreneurial attitude in the primary school students through the introduction of interactive communication in the format “teacher-student-learner”.

At the formative stage, the efficiency of pedagogical requirements of training a future teacher to promote entrepreneurial spirit in the primary school students during their phased implementation through the educational process of the pedagogical college has been experimentally tested: at the decision-guidance, knowledge-enrichment and creative and activity stages. The decision-guidance stage, aiming at the gradual “immersion” of a student in an atmosphere conducive to the development of deep positive experiences in the plane of cognitive activity with an “entrepreneurial background”, its content, forms, and methods of implementation, contributed to the fulfilment of the first pedagogical requirement and was aimed at enhancing the positive motivation and commitment of a would-be teacher to foster the entrepreneurial attitude among the primary school students. The content resource

of the experimental work aimed at the interest of students majoring in 013 Primary Education in entrepreneurial issues was implemented while studying *Introduction into a Professional Field, Fundamentals of Art of Teaching, Education Science of Partnership, Methods of Teaching Language and Literary Educational Field* by extending the topics of lectures, practical sessions with relevant data that activates the intrinsic motives of students. These motives reciprocally encourage proactive activities, the formation of entrepreneurial values (liberty of choice, self-actualization, frugality, tolerance, honesty), thus completing their entrepreneurial background, which provides a future primary school teacher with motivation to promote entrepreneurial spirit among the primary school students following the defined indicators of the goal-motivational component.

At the knowledge-enrichment stage, the fulfilment of the second pedagogical requirement was carried out – intensification of the educational process of training future teachers to foster the entrepreneurial attitude in the primary school students through the content integration of course units, where the development of the content and knowledge component / cognitive criterion of the phenomenon under study dominated. The content resource of the experimental work at this stage is the integration of series of general and vocational training subjects and subjects to be chosen freely by a student pursuant to Educational and professional program for Bachelor's training 013 Primary Education of a future primary school teacher training in terms of interdisciplinarity and personality-oriented pedagogy, which ensured the mastering of integrated knowledge of the basics of entrepreneurial activity and promotion of primary school students entrepreneurship through mastering the conceptual scope of the categories “entrepreneurship”, “entrepreneurial competence”, increasing the opportunities for mastering more economic, legal, linguistic and communicative knowledge, active formation of entrepreneurial abilities, methodological skills and transferring them to the professional and practical activities of primary school teachers. The creative-activity stage was focused on the implementation of the third pedagogical requirement – the activation of the acquisition of first-hand experience of reflecting on the would-be teacher readiness to

foster the entrepreneurial attitude among the primary school students through the introduction of interactive communication in the format “teacher-student-learner”. During various types of classroom and extracurricular activities, the formation of an activity-reflective component / personal criterion for training a would-be teacher to promote entrepreneurial spirit in the primary school students during the educational process at a pedagogical college was reinforced. The content resource of the experimental work at this stage is lectures, practical sessions, self-directed learning, STEM training, extracurricular activities, teaching practicum, and the methods are interactive sessions, SWOT-analysis.

Following the results of the formative stage of the pedagogical experiment, we concluded that there have been significant positive changes in the levels of students’ readiness for fostering the entrepreneurial attitude of primary school students during the educational process at a pedagogical college in the experimental group compared to the control group. The reliability of the results of the experimental work and the reliability of the experimental data were determined using the non-parametric Pearson criterion and the method of correlation analysis.

The positive dynamics in the indicated respect of the ascertaining and final stages testifies to the experimental evidence of the designed model efficacy and the introduced pedagogical requirements for training the future teachers to promote entrepreneurial spirit in the primary school students during the educational process at a pedagogical college.

Key words: professional training, readiness, future teacher, junior high school student, pedagogical college, educational and methodological support, entrepreneurship, financial literacy, entrepreneurial competence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів як наукова проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 1 (115). 2022. С. 95–102.

2. Потапчук Т. В., Макарук О. Л. Деякі аспекти характеристики професійно-педагогічної підприємливості вчителя початкової школи. *Інноватика у вихованні*: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. ун-т; упоряд.: О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, 15, 2022. С. 95–101.

3. Макарук О. Л. Формування в молодших школярів підприємливості в контексті вимог нової української школи. *Освітні обрії*: науково-педагогічний журнал, 1(54), 2022. С. 105–109.

4. Макарук О. Л. Структурно-компонентна характеристика готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / за заг. ред. В. В. Бурназової. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 1, 2022. С. 97–102.

5. Макарук О. Л. Педагогічний експеримент з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів *Освітні обрії*: науково-педагогічний журнал. 2 (55). 2022. С. 37–40.

Статті у закордонних наукових виданнях

6. Potapchuk T., Makaruk O., Kravets N., & Annenkova N. Professional Self-Identification of Future Educators as a Form of Personal Growth. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(2), 2020. P. 72–89. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i2.2576> (Web of Science).

7. Макарук О. Л. Інноваційний технологічний інструментарій підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

«*KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Nauka, Oświata, Prawo, Zarządzanie)*», 2(46), 2022. С. 23–27.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Макарук О. Л. Сучасний стан підготовки майбутнього вчителя в освітньому процесі педагогічного коледжу до формування підприємливості в учнів початкових класів. *Освітня інноватика*. Українсько-польський збірник студентських наукових праць /за ред. проф. Будник О. Б.; Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2. 2020. С. 163–168.

9. Макарук О. Л. Модель підготовки майбутнього вчителя в освітньому процесі педагогічного коледжу до формування підприємливості молодших школярів. *Освітня інноватика*. Українсько-польський збірник студентських наукових праць /за заг. ред. проф. Будник О. Б., літ. ред. проф. Качак Т. Б.; Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 3. 2021. С. 143–147.

10. Макарук О. Л. Основні аспекти підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів. *Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 28 квітня 2022 р.)*. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 63–64.

11. Макарук О. Л. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика: збірник тез доповідей науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 17 травня 2022 р.)*. Івано-Франківськ, 2022. С. 92–94.

12. Макарук О. Л. Формування підприємливості у молодших школярів: форми та методи. *Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції (Київ-Біла Церква, 2 червня 2022 р.) / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук. Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2022. С. 60–61.

13. Макарук О. Л. Вмотивованість майбутнього вчителя щодо формування підприємливості молодших школярів. *«Педагогічний поступ»*: матеріали II Всеукраїнського круглого столу (Луцьк, 2 червня 2022 р.) / За заг. ред. проф. Пріми Р. М. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2022. С. 48–50.

14. Макарук О. Л. Методи підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. *Молодь і освіта в умовах викликів XXI століття*: українсько-польський збірник матеріалів Міжнародного круглого столу (Івано-Франківськ, 26 травня 2022 р.). Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2022. С. 134–138.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

15. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів: *навчально-методичний посібник*. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М. 2021. 98 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ.....	29
1.1. Проблема підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів у педагогічній теорії.....	29
1.2. Сутність і зміст основних понять дослідження.....	42
1.3. Сучасний стан підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.....	56
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ.....	76
2.1. Структурно-компонентна та критеріально-рівнева характеристика готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.....	76
2.2. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.....	97
2.3. Модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.....	113

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ	133
3.1. Програма, хід і результати констатувального етапу педагогічного експерименту	133
3.2. Організація та проведення формувального етапу педагогічного експерименту.....	152
3.3. Аналіз і результати дослідницько-експериментальної роботи.....	176
ВИСНОВКИ.....	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	225

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НУШ – Нова українська школа

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

КС – кількість студентів

ОР – освітній рівень

ОПП – Освітньо-професійна програма

ЗФПО – заклад фахової передвищої освіти

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Інтеграція України до європейського освітнього простору, проведення реформ, обумовлених цивілізаційними і соціально-економічними змінами у світі, модернізація системи вищої і фахової передвищої освіти висувають нові вимоги до рівня професійної компетентності педагога.

Сучасний учитель, керуючись нормативно-правовими документами (Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016); «Ключові компетентності для навчання упродовж життя (Європейські орієнтири)» (2018), сприятиме розвитку здібностей дітей, формуванню у них підприємливості як уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення власного соціального статусу та добробуту, розвитку суспільства і держави; як здатність до підприємницького ризику.

Упровадження освітньої стратегії Нової української школи (НУШ) передбачає виховання громадянина, який є особистістю, патріотом та інноватором. Підприємливість та фінансова грамотність як ключова компетентність НУШ є однією з наскрізних ліній навчальних предметів, що окреслює ініціативність, спроможність використовувати можливості та реалізовувати ідеї, створювати цінності для інших у будь-якій сфері життєдіяльності; здатність до активної участі в житті суспільства, керування власним життям і кар'єрою; уміння розв'язувати проблеми; готовність брати відповідальність за прийняті рішення; здатність працювати в команді для планування і реалізації проєктів, які мають культурну, суспільну або фінансову цінність тощо. У розробленому Міністерством освіти і науки України проєкті Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020) та «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2020) виокремлено підприємницьку компетентність як загальну, що забезпечує здатність до творчого пошуку й реалізації нових ідей, до

самопрезентації та результатів професійної діяльності; здатність до керування власним життям і кар'єрою. Тому виникає потреба у переосмисленні пріоритетних напрямів розвитку фахової передвищої освіти, одним із яких є створення ефективних педагогічних умов для підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, що здійснює освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження (Закон «Про вищу освіту» (2014)).

Серед напрямів досліджень проблеми професійної підготовки, що розробляються вітчизняними науковцями, виокремлено: фундаментальні питання теорії професійної освіти (Г. Васянович, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Пехота, Т. Потапчук, Р. Пріма, Н. Рідей, О. Савченко, Л. Хомич, М. Ярмаченко та ін.); деякі аспекти професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти (А. Алексюк, Б. Андрієвський, О. Біда, Н. Бідюк, О. Будник, С. Гончаренко, Н. Кічук, О. Кондур, Г. Михайлишин, Л. Пермінова, В. Семиченко, О. Цюняк, В. Чайка та ін.)

Інтерес викликають праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблематики підприємництва та формування підприємницької компетентності майбутнього педагога: концептуальні засади теорії підприємництва (В. Гартнер, В. Кім, Д. Маклелланд, Ю. Лорд та ін.); теоретичні підходи до формування підприємницької компетентності (О. Земка, В. Майковська та ін.); актуальні питання формування підприємницької компетентності учнівської молоді (М. Бойко, Т. Завгородня, Ю. Кулімова, М. Шимановський та ін.); майбутніх учителів (В. Кравець, М. Ляшенко, О. Семенов та ін.); формування ключової компетентності підприємливості та ініціативності у освітньому процесі закладу загальної середньої освіти (Н. Куриш, І. Пронікова, І. Унгурян та ін.) тощо.

Утім, незважаючи на багатоаспектність досліджень, проблема підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів у

освітньому процесі педагогічного коледжу з урахуванням сучасних викликів потребує подальших наукових розвідок.

Аналіз наукової літератури, вивчення нормативно-правових документів, узагальнення практичного досвіду щодо професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу дозволяють окреслити наявні *суперечності* між:

- зростанням вимог суспільства й НУШ щодо професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів і реальним станом їхньої готовності до практичної педагогічної діяльності;

- об'єктивною потребою в оволодінні студентами фаховими знаннями, вміннями, компетентностями та недосконалістю змісту професійної підготовки майбутніх учителів у освітньому процесі педагогічного коледжу;

- необхідністю створення педагогічних умов для підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів і традиційним навчально-методичним інструментарієм підготовки майбутнього учителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу та необхідністю його модернізації з урахуванням суспільних викликів.

Актуальність проблеми, теоретичне та практичне значення, а також необхідність вирішення окреслених суперечностей зумовили вибір теми дослідження «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах

трансформації суспільного устрою та інтегрування України в європейський освітній простір» (державна реєстрація № 0106U009432).

Тему дисертації затверджено вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 09 від 25 квітня 2005 р.), уточнено вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 01 від 02 лютого 2016 р.; протокол № 2 від 26 лютого 2019 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Завдання дослідження:

1. Дослідити стан окресленої проблеми у педагогічній теорії та практиці, уточнити сутність основних понять дослідження.
2. Схарактеризувати критеріально-рівневу структуру готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.
3. Розробити модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.
4. Обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність запропонованих педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.
5. Підготувати й упровадити навчально-методичне забезпечення з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Для вирішення поставлених завдань у роботі використано такі **методи дослідження**:

теоретичні (аналіз філософської, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, нормативно-правових документів для вивчення стану означеної проблеми та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження; узагальнення отриманої інформації для конкретизації змісту основних понять; класифікація, синтез, порівняння, систематизація, обґрунтування педагогічних умов);

емпіричні: діагностичні (анкетування, опитування, бесіди, тестування, спостереження, метод експертних оцінок і узагальнення незалежних характеристик для вивчення та діагностики рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу);

педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) для перевірки ефективності розробленої моделі та педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу;

математичної статистики та обробки результатів дослідження (метод статистичної обробки результатів на основі критерію Пірсона для кількісного та якісного аналізу результатів дослідницько-експериментальної роботи, а також для підтвердження вірогідності й надійності отриманих результатів формувального експерименту).

Організація дослідження. Дослідження проводилося упродовж 2016-2022 рр. та охоплювало чотири етапи: організаційно-пошуковий (2016-2019 рр.), констатувальний (2019-2020 рр.), формувальний (2020-2022 рр.) та узагальнюваний (2022 р.).

Експериментальна база досліджень. Програма і організація дослідницько-експериментальної роботи передбачала проведення дослідження, що здійснювалося на базі закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО): Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, КЗВО «Луцький педагогічний коледж Волинської обласної ради», Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради, Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А.Ю. Кримського. На різних етапах дослідження експериментом було охоплено 483 майбутніх учителів, 16 викладачів закладів фахової передвищої освіти.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягають у тому, що вперше:

– *обґрунтовано* сукупність педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтегрування змісту навчальних дисциплін; активізація індивідуального досвіду, рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач–студент–учень») та експериментальна перевірка ефективності їх запровадження в освітній процес педагогічного коледжу;

розроблено модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, що складається з трьох блоків (методологічно-цільовий, змістово-організаційний, діагностико-результативний);

конкретизовано компоненти (ціле-мотиваційний, змістово-знаннєвий, діяльнісно-рефлексивний), критерії (мотиваційний, когнітивний, особистісний), показники та рівні (творчий, продуктивний, репродуктивний)

готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу;

уточнено сутність основних понять дослідження («підприємливість», «формування підприємливості молодших школярів», «підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів», «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів»);

удосконалено змістове наповнення і методичний супровід процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу;

подальшого розвитку набули теоретично-методичні й технологічні аспекти професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів на засадах компетентнісного підходу та цифровізації освіти.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні та апробації навчально-методичного посібника «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів»; навчально-методичних рекомендацій для викладачів; наповненні навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (доповнення тем лекційних і практичних занять з курсу «Розвиток творчих здібностей молодших школярів»).

Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами закладів вищої та фахової передвищої освіти для підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; розроблення навчальних і методичних посібників для майбутніх фахівців зі спеціальності 013 Початкова освіта.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка №09/03-05/158 від 21.04.2022 р.), Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»

Волинської обласної ради (довідка №123 від 06.04.2022 р.), Коломийського педагогічного коледжу Івано-Франківської обласної ради (довідка №41 від 12.04.2022 р.), Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А. Ю. Кримського (довідка №256/01-07/22 від 25.03.2022 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях і семінарах: *міжнародних* – «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та євроінтеграції» (Київ, 2019), «Теоретико-прикладні аспекти сучасної педагогічної науки і освіти: європейський вектор» (Івано-Франківськ, 2019), «Нова стратегія підготовки педагогів: суспільні запити та нові виклики» (Київ, 2021). «Світові виклики в сучасній освіті / World challenges of modern education» (Умань, 2022), «Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика» (Івано-Франківськ, 2022); *усеукраїнських* – «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 2019), «Актуальні проблеми освіти і виховання в умовах євроінтеграційного поступу України» (Рівне, 2022), «Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних викликів» (Київ, 2022); *круглих столів* – «Педагогічний поступ» (Луцьк, 2022), «Молодь і освіта в умовах викликів XXI століття» (Івано-Франківськ, 2022); *семінарах* – «Інноваційні технології як основа професійного становлення особистості» (Хмельницький, МАУ, 2022), «Актуальні проблеми спеціальної освіти та інклюзивного навчання: підготовка фахівців» (Івано-Франківськ, 2022).

Особистий внесок здобувача. Одержані результати дослідження є авторською розробкою деяких аспектів підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. У спільній із Т. Потапчук науковій праці «Деякі аспекти щодо характеристики професійного та педагогічного підприємництва вчителя початкової школи» (2022) дисертанткою проаналізовано психолого-педагогічну і навчально-методичну літературу з професійно-педагогічного

підприємництва вчителя початкової школи, здійснено постановку наукової проблеми, а також узагальнено результати дослідження (0,3 д. а.). Ідеї та думки співавтора публікації у матеріалах дисертації не використано.

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційної роботи відображено у 15 публікаціях, з яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України та 2 – в іноземних наукових періодичних виданнях (1 – у виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази Web of Science; 1 – у виданні країни ЄС); 7 публікацій, що засвідчують апробацію результатів дослідження у матеріалах конференцій, 1 навчально-методичний посібник.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (267 найменувань, із них 18 – іноземною мовою) та 21 додатка. Загальний обсяг дисертації складає 290 сторінок, основний текст викладено на 180 сторінках. Робота містить 15 таблиць і 8 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

1.1. Проблема підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів у педагогічній теорії

Сучасні реалії, спричинені динамічним темпом розвитку всіх сфер суспільства, інтеграцією до світового освітнього простору, впровадженням ідей Концепції «Нова українська школа», зумовлюють оновлення змісту вітчизняної педагогічної освіти, місії вчителя в контексті європейського професіоналізму зі збереженням кращих українських традицій. Сьогодення вимагає від учителів початкової школи високого рівня компетенцій, мобільності, здатності до інноваційного мислення, постійної самоосвіти й самовдосконалення, орієнтування в нестандартних ситуаціях та творчого самостійного їх розв'язання, актуалізуюючи якісно новий рівень його фахової підготовки.

Проблема підготовки майбутнього вчителя загалом різноаспектно презентована у науковому дискурсі: фундаментальні питання теорії професійної освіти досліджені у роботах В. Кременя [107], В. Мадзігон [124], Н. Ничкало [159], А. Нісімчук [160], О. Пехоти [181], Л. Хомич [234], Л. Яренчук [247] та ін.; аспекти професійної підготовки фахівців у вищій школі представлені у розвідках А. Алексюк [2; 3], Б. Андрієвського [4], С. Гончаренка [50], Н. Кічук [87], Л. Пермінової [177], В. Семиченко [207] та ін.

Суттєвий інтерес викликають студії вітчизняних і зарубіжних учених у площині проблематики підприємництва, формування підприємницької компетентності майбутнього педагога, а саме:

опрацювання концептуальних засад теорії підприємництва (В. Гартнер [254], Д. Маклелланд [263], Ю. Лорд [262] та ін.);

теоретичних підходів до формування підприємницької компетентності (О. Земка [79], В. Кім [260], Г. Матукова [148] та ін.);

розкриття актуальних питань формування підприємницької компетентності учнівської молоді (М. Бойко [25], Т.Грасс [54], А. Гуломжон [56], Ю. Кулімова [110], Г. Назаренко [158] та ін.); майбутніх учителів (М. Ляшенко [123], І. Прокопенко [192], О. Семенов [205] та ін.); підприємливості та ініціативності як ключової компетентності в освітньому процесі загальноосвітнього закладу (Т. Завгородня [74], Ю. Кузьменко [109], Н. Куриш [112], І. Унгурян [225] та ін.) тощо.

Опрацювання дисертацій з проблем підприємництва і формування підприємницької компетентності, які захищені в Україні, показало різноплщинність їх наукового представлення. При цьому у педагогічній площині заслуговують на увагу розвідки [98; 123; 148; 201; 222; 228 та ін.], де розкриваються питання теорії і практики підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах, науково обґрунтовується зміст і методика викладання курсу «Соціально-психологічні аспекти підприємницької діяльності» (спеціальність «Трудове навчання»), формування фахової компетентності з основ підприємництва в майбутніх учителів технологій, підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах, розвиток підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю, формування підприємницької культури дизайнера в умовах приватного вищого навчального закладу та ін.

Економічні ракурси означеної проблеми студіювали: О. Хомин [233], В. Горьовий [53], В. Циганець [237], А. Лоза [121], Г. Мішеніна [151], І. Павленко [168] та ін.

Соціологічні аспекти порушеної проблеми опрацьовували: Ю. Пачковський [170]; Н. Комих [101]; Є. Сірий [209] та ін.

Посутній інтерес становлять дисертації [221; 229 та ін.], де в площині соціально-філософського аналізу характеризується трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність (М. Титарчук), здійснюється

філософський аналіз формування підприємницьких здібностей молоді як соціального завдання (А. Філіпенко) та ін.

Окремої уваги у ракурсі порушеної проблеми вартують праці юридичного спрямування, а саме: правового регулювання процесу підприємництва в Україні (О. Бігняк) [18]; адміністративно-правового забезпечення протидії фіктивному підприємництву в діяльності податкової міліції (Л. Дудник) [68], управління підприємствами в умовах зовнішніх регулювань (Н. Василюшина) [37], (С. Дрига) [65] та ін.

Слід відзначити, що у полі зору дослідників перебувають питання щодо формування і розвитку підприємництва, підприємницької компетентності майбутніх фахівців (майбутніх учителів технологій, фахівців ресторанного господарства, економічного профілю, дизайнерів тощо) у процесі професійної підготовки у професійно-технічних навчальних закладах, у приватному вищому навчальному закладі та ін.[123; 148; 222; 228].

Цінною для нас є фундаментальна розвідка, в якій учений через ґрунтовний аналіз зарубіжних підходів до професійної підготовки підприємців розкрив можливості ефективного впровадження досвіду підприємницької освіти передових розвинених країн світу у вітчизняних реаліях. Учений, спираючись на досвід зарубіжжя, обґрунтував, що підприємництво є базисом державної економіки, а фундаментом економічного розвитку демократичного суспільства є ефективна підприємницька освіта [201, с. 32]. науковець досліджував теоретичні підходи та концепції підприємницької освіти в економічно розвинених країнах і прийшов до висновку, що місце та роль підприємництва в конкретній країні залежить від її суспільно-політичного ладу. Ймовірно, у своїх публікаціях він розглядав досвід розвинених країн і досліджував, як вони створюють підприємливе середовище та сприяють розвитку підприємництва через освіту. Такі дослідження можуть бути корисними для розвитку підприємництва в менш розвинених країнах.

Підприємницька освіта має на меті формування критичного мислення, творчості та інноваційності, розвиток комунікаційних навичок, тим самим

сприяючи розвитку підприємницької культури в суспільстві. Важливим завданням підприємницької освіти є також формування у студентів підприємницького мислення та підготовка їх до самостійної роботи та прийняття рішень у галузі підприємництва.

Провідні завдання підприємницької освіти, за твердженням Романовського, націлені на навчання розуміти ділові операції і економічно мислити; навчання особистості критично мислити, самостійно приймати життєво важливі рішення, прищеплення їй розуміння необхідності бути незалежним у бізнесі і житті; навчання людей навичок цивілізованого спілкування і правил роботи в команді [201, с. 35].

Конструктивними нам видаються наукові інтереси дослідниці М. Ляшенко, яка окреслює коло питань, націлених на визначення ролі і місця знань з основ підприємництва в системі професійної підготовки фахівців технологічної освіти, з'ясування сутності поняття «професійна компетентність з основ підприємництва», її структурних компонентів, розроблення моделі, яка постає як сукупність взаємопов'язаних між собою і взаємодоповнюваних блоків: методологічно-цільовий, організаційно-технологічний і результативний.

Науково вартісним вважаємо розроблення й експериментальну апробацію змісту авторського курсу «Основи підприємництва» та систему його навчально-методичного супроводу [123].

Привертає увагу дисертація Г. Матукової на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук виявленням труднощів та суперечностей, контекстом значущості підприємницької компетентності для майбутніх фахівців економічного профілю.

Підприємництво можна розглядати з різних сторін і підходів. Наприклад, як стиль господарської діяльності, в якому підприємець зосереджується на максимізації прибутку та оптимізації витрат. Як процес організаційної інновації, що полягає у створенні нових продуктів, технологій та бізнес-моделей. Як спосіб взаємодії суб'єктів ринку, де підприємці конкурують між

собою за ресурси та ринки збуту. Також підприємництво можна розглядати як специфічний вид діяльності, що потребує реалізації пошукової спрямованості, тобто створення нових ринків або розширення існуючих, а також розробка інноваційних рішень.

Визначено також концептуальні основи підприємницької діяльності, сукупність педагогічних умов як комплексних утворень, які забезпечують розвиток такої компетентності. При цьому репрезентовано зміст методики, етапність роботи з розвитку підприємницької компетентності фахівця економічного профілю, викладено перспективні напрями розвитку дослідженої компетентності майбутніх фахівців [148].

Ця методика формування і розвитку підприємницької компетентності може бути використана в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. Зміст методики передбачає розробку набору компетенцій та відповідних завдань, які спрямовані на розвиток цих компетенцій.

Механізми та чинники підвищення ефективності досліджуваного процесу включають в себе використання інтерактивних методів навчання, таких як методи проектів, групових дискусій, рольових ігор та ін. Також важливим чинником є практична робота з розвитку підприємницької компетентності, яка здійснюється в рамках підприємницьких інкубаторів, стажувань на підприємствах та ін.

Етапність роботи з розвитку підприємницької компетентності фахівця економічного профілю передбачає поетапне вивчення теоретичних знань та їх практичну реалізацію. Основним етапом є створення бізнес-плану, який передбачає аналіз ринку, розробку стратегії, фінансове планування та реалізацію проєкту.

Перспективні напрями розвитку дослідженої компетентності майбутніх фахівців включають в себе підвищення рівня комп'ютерної грамотності, розвиток інноваційного мислення та підвищення рівня знань у сфері маркетингу, фінансів та менеджменту.

Аналіз наукових досліджень показав значущість підприємницького компонента в навчальних матеріалах, як вагомої умови розвитку їхньої підприємницької компетентності. В окресленому дослідницькому полі вирізняється наукова розвідка Л. Козачок [98], де авторка презентує потенції вдосконалення викладання курсу «Соціально-психологічні аспекти підприємницької діяльності» (спеціалізація «Підприємницька діяльність») щодо підготовки фахівців, здатних підняти рівень навчання школярів за відповідним профілем до рівня сучасних вимог, позаяк від професійної здатності випускника і залежить ступінь готовності до життя і діяльності в ринкових умовах.

Для підготовки фахівців, здатних підняти рівень навчання школярів до сучасних вимог, необхідно враховувати декілька аспектів.

По-перше, навчальні програми та методи навчання повинні відповідати вимогам сучасного світу. Для цього необхідно постійно оновлювати та модернізувати зміст освіти, враховуючи зміни в технологіях та наукових дослідженнях. Крім того, необхідно використовувати сучасні методи навчання, такі як інтерактивні уроки, відеоуроки, онлайн-курси тощо.

По-друге, викладачі та педагоги повинні мати достатні знання та практичний досвід для ефективного викладання матеріалу. Для цього необхідно забезпечити викладачам можливість постійної професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

По-третє, необхідно створити умови для розвитку творчості та саморозвитку студентів. Для цього можна використовувати проєкти, конкурси та інші форми активної роботи студентів, що сприятимуть розвитку їх творчих та інтелектуальних здібностей.

Крім того, важливо забезпечити студентам можливість отримати практичний досвід у своїй професії. Наприклад, шляхом проведення стажування в компаніях, організаціях, де вони матимуть можливість використовувати отримані знання та вміння на практиці [222].

Не можемо оминати увагою наукову розвідку О. Федорова [228], що є вартісною для розкриття ключових понять нашого дослідження, оскільки в ній учений уточнює сутність, розробляє і науково обґрунтовує структуру, критерії та показники підприємницької культури дизайнера як багаторівневого особистісного утворення, що характеризується розвиненою здатністю організовувати і здійснювати інноваційні проєкти для гармонізації предметно-просторового середовища, виробнича реалізація яких має естетично-ціннісне значення і соціально-економічний ефект.

Дослідник провів педагогічну діагностику студентів щодо їх сформованості підприємницької культури, яка виявила, що більшість студентів мають елементарний (низький) і базовий (посередній) рівні підприємницької культури. На основі цього дослідник змодлював педагогічну систему формування підприємницької культури майбутніх дизайнерів. Ця система складається з цільового, методологічного, змістовного, організаційно-методичного та результативного блоків.

Дослідник розкрив педагогічні умови формування підприємницької культури дизайнера в процесі вивчення соціально-економічних та професійно-орієнтованих дисциплін, а також авторського спецкурсу «Сучасна підприємницька культура». Це означає, що в процесі вивчення цих дисциплін, студенти повинні отримувати знання та навички, необхідні для формування підприємницької культури. Спецкурс «Сучасна підприємницька культура» доповнює вивчення соціально-економічних та професійно-орієнтованих дисциплін, надаючи студентам можливість глибше зрозуміти сутність підприємницької культури та отримати практичні навички щодо її формування.

Отже, на основі проведених досліджень дослідник запропонував педагогічну систему, яка дозволяє формувати підприємницьку культуру майбутніх дизайнерів за допомогою цільового, методологічного, змістовного, організаційно-методичного та результативного блоків.

Проведений аналіз праць зарубіжних і вітчизняних дослідників в аспекті формування підприємницької компетентності засвідчив її актуалізацію серед

наукової спільноти. Водночас виявлено, що в наукових розвідках переважають суто теоретичні розробки або окреслюються особливості формування підприємницької компетентності учнівської молоді на різних щаблях навчання. Однак, попри загальну розробленість порушеної проблеми питання розгляду підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів в освітньому процесі педагогічного коледжу потребують ґрунтовного наукового опрацювання.

Зауважимо, у фокусі нашого дослідження знаходиться питання підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів. Для термінологічної чіткості вважаємо за необхідне, передусім, внести деякі уточнення щодо трактування ключового поняття «підготовка» [80, с.329].

В енциклопедично-педагогічній літературі [51; 33] підготовка включає розвиток компетентностей, які визначаються потребами ринку праці та суспільства в цілому. Крім того, вона передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, а й розвиток практичних навичок та вмінь, а також формування цінностей, особистісних якостей та соціальної відповідальності. У сучасних умовах підготовка також передбачає використання інноваційних технологій та педагогічних підходів для забезпечення якісної освіти та відповідності вимогам сучасного світу.

При цьому, як слушно відзначає Н. Валько підготовка є процесом, який відбувається в часі та просторі, і здійснюється у закладах освіти за затвердженими програмами та планами. Результат підготовки визначається поняттям "готовність", яка є важливою умовою успішної реалізації особистості в певній діяльності. Готовність – це комплексна характеристика особистості, що відображає рівень її підготовленості до виконання конкретних завдань, відповідальності за результати своєї діяльності та здатності до самостійного розвитку [35, с. 44].

У ракурсі викладеного у контексті дослідження підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів є складовою процесу оволодіння особистістю життєвими компетенціями та професійними знаннями

та уміннями. У зв'язку зі змінами у сучасному світі, вчителі повинні мати компетенції та знання, необхідні для того, щоб відповідати вимогам сучасної освіти та готувати учнів до життя і роботи у ринкових умовах. Таким чином, підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів має на меті не тільки надання знань та умінь з цієї сфери, але й розвиток вчителів як особистостей, здатних до ефективного та творчого впровадження цих знань та умінь в своїй професійній діяльності.

З таких позицій у площині порушеної проблеми присутній інтерес становлять наукові студії, в яких порушуються питання підприємництва, підприємницької діяльності, формування підприємницької компетентності майбутніх учителів, підприємливості як ключової компетентності тощо. Передусім акцентуємо увагу на тому, що проблема формування підприємництва загалом є міждисциплінарною, а відтак, особливу цінність для нас мають фундаментальні наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних учених із зазначеної проблеми. Так, заслуговує на увагу робота [201], де вченим крізь призму зарубіжного досвіду аналізується феномен підприємництва як прояв таланту, неординарності, особливий вид творчості в галузі організації та реалізації процесу виробництва товарів і послуг, соціально-орієнтована сутність підприємницької освіти як складової економічного потенціалу суспільства, термінологічні ознаки, що вирізняють його з-поміж інших видів сучасної економічної діяльності. Нам імпонує позиція науковця щодо окреслення важливих проблем у системі освіти, пов'язаних із потребою людства у підприємницькій освіті:

- Підприємництво можна визначити як процес створення, розвитку та управління новими існуючими підприємствами з метою отримання прибутку. В сучасному світі, де ринок праці змінюється дуже швидко, вміння бути підприємливим і мати навички підприємництва є дуже важливими для успіху в будь-якій професії.

- Освітні програми, які включають в себе навчання підприємству, зазвичай вимагають від організацій освіти створення сприятливого середовища

для розвитку підприємницьких здібностей учнів та студентів, таких як стимулювання креативності, підтримка інновацій, формування комунікаційних навичок, здатність до ризикування, ініціативність та самостійність.

- Щодо вимог до викладачів, які мають навчати підприємництву, вони повинні мати достатній рівень знань і навичок у сфері підприємництва, бути здатними виховувати підприємливість у своїх учнів та студентів, використовувати сучасні методики та технології навчання підприємству. Також важливо, щоб викладачі були готові до самостійної роботи, здатність до постійного професійного розвитку та оновлення своїх знань та навичок [201, с.12].

За твердженням Т. Чернявської, підприємництво характеризується як процес пошуку; як динамічний процес, що руйнує бар'єри, встановлені існуючим рівнем знань. Підприємництво не є обов'язково тільки винаходом чогось нового, а й пошуком нового ринку для звичного продукту [239].

Суттєвою вважаємо думку вчених щодо вагомості підприємництва як соціального феномену, що пояснюється його впливом на суспільні процеси через перебудову ціннісно-світоглядних позицій особистості, її психологічних налаштувань, позаяк основою цього особливого різновиду економічної діяльності, зорієнтованої на майбутнє, як зауважує Ю. Пачковський, є ділова активність людини, керованої особистими вигодами з урахуванням інтересів і стратегічних цілей конструктивного розвитку та взаємодії усіх суспільних сфер, що виражається в реалізації її творчих, інтелектуальних, організаційно-управлінських потенцій [170, 171].

С. Прищепа, досліджуючи питання реалізації освітньої діяльності у педагогічному закладі вищої освіти з підготовки студентів до формування в учнів підприємницької компетентності, наголошує на потребі суспільства в особистостях, сучасно освічених, моральних, підприємливих, цілеспрямованих, креативних, здатних самостійно й відповідально приймати рішення в ситуаціях ризику, спроможних прогнозувати можливі наслідки свого вибору, здатних до

співпраці й мобільності, які володіють динамізмом, конструктивністю та відповідальністю за своє життя, життя родини, долю країни [188, с. 368].

Солідарні з думкою вченої, що підготовка майбутніх учителів до формування в учнів підприємницької компетентності передбачає створення умов для розв'язання таких завдань:

- оволодіння знаннями про особливості підприємницької компетентності;
- осмислення рушіїв, цілісності процесу формування підприємницької компетентності, що реалізуються в умовах тих чи інших освітніх систем;
- оволодіння сучасними педагогічними технологіями на основі системного підходу до планування, організації й аналізу діяльності з формування підприємницької компетентності учнів [22, с.16].

Вартісною у площині наукового дискурсу з порушеної проблеми є наукова розвідка О. Семеног [205], де актуалізовано методичну підготовку майбутніх учителів-словесників до формування в учнів основ підприємливості та ініціативності.

Дослідження авторки стосується важливої проблеми формування учнівської підприємливості та ініціативності, що є ключовими компетенціями в сучасному світі. Реалізація наскрізної змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» на уроках української мови у старшій школі може бути важливим кроком у вирішенні цієї проблеми.

Упровадження наскрізної змістової лінії передбачає виконання міжпредметних навчальних проєктів та роботу з різними джерелами інформації з метою формування умінь, необхідних для успішного розв'язання виробничих проблем. Учні повинні навчитись ясно і переконливо говорити, презентувати власні плани, чітко ставити завдання, планувати, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати рішення, брати на себе відповідальність та формувати моделі поведінки.

Для успішної реалізації наскрізної змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» необхідно висувати вимоги до організації навчального процесу та до рівня підготовки і компетентності викладачів. Такі вимоги можуть бути встановлені в освітніх програмах для різних рівнів освіти, включаючи мале дитинство, середню школу, вищі заклади освіти та систему перепідготовки та підвищення кваліфікації. [205, с.135].

Так, для викладачів-словесників, які відповідають за формування компетентностей учнів у площині підприємливості та ініціативності, важливо постійно підвищувати свою кваліфікацію і саморозвиватись. У цьому процесі можуть бути корисними професійно орієнтовані методичні дисципліни, які спрямовані на формування ключових компетентностей школяра Нової української школи, включаючи компетентності з підприємливості та ініціативності. Такі дисципліни можуть забезпечити викладачам необхідні знання та методичні інструменти для реалізації наскрізної змістової лінії у навчальному процесі та ефективної підготовки учнів до підприємницької діяльності [205, с.133].

І. Унгурян та Н. Куриш [225], зауважують, що підприємлива особистість наділена творчим потенціалом, здатністю до інновації й готовністю до ризику, а також до планування та керування проектами для досягнення поставленої мети. Підприємливість дійсно може бути корисною як у сфері бізнесу, так і у повсякденному житті. Володіння навичками планування, керування проектами та ризик-менеджменту можуть допомогти людині досягти своїх цілей та розвинути свій творчий потенціал. Однак, важливо розуміти, що підприємливість не є єдиним важливим чинником успіху. Інші фактори, такі як знання, комунікаційні вміння та етика поведінки, також можуть бути важливими для досягнення успіху в різних сферах діяльності.

Ми погоджуємося з думкою, що роль учителя в процесі формування підприємливості та ініціативності учнів є надзвичайно важливою. Він повинен не лише передавати знання, а й створювати умови для розвитку компетентності учнів. Це означає, що учитель повинен враховувати індивідуальні особливості

кожного учня, сприяти їх самовизначенню та самореалізації. Крім того, учитель має стимулювати учнів до пошуку та використання нових ресурсів і можливостей, що сприяє формуванню у них інноваційних підходів до розв'язання проблем. В цілому, роль учителя у формуванні підприємливості та ініціативності учнів полягає в створенні умов для їх розвитку та самореалізації, що в свою чергу сприяє підвищенню якості навчання та підготовки нового покоління до життя в сучасному світі [20].

Існує судження, що необхідною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти є формування їх підприємницької компетентності [28].

Виховання підприємливості та ініціативності у дітей в початковій школі повинно бути інтегрованою частиною навчання і виховання взагалі. Учні можуть розвивати підприємливість та ініціативність через участь у різних інтерактивних іграх, проектах, театральних виставах та інших активностях, які розвивають їхні творчі здібності та здатності до ризику. Особливу увагу слід приділяти розвитку комунікативних навичок учнів, що дозволить їм ефективно спілкуватися, співпрацювати та взаємодіяти в команді, що є важливим навичкою для майбутньої успішної діяльності в різних сферах життя. Важливо забезпечити учням можливість застосовувати свої знання та вміння в практичних ситуаціях, що збільшує їхню мотивацію до навчання та розвитку. Таким чином, розвиток підприємливості та ініціативності в учнів повинен бути органічно вбудований у навчальний процес в початковій школі [12].

Таким чином, підготовка майбутнього вчителя до формування в учнів підприємливості є актуальною проблемою наукового дискурсу. Вона передбачає оволодіння вміннями розробляти відповідні програми, форми, методи і прийоми організації зазначеного процесу. При цьому успіх зумовлюється глибоким осмисленням і прийняттям студентами значущості компетентності підприємливості як особистісної якості сучасної людини, засадами якої є настанова на постійний пошук нових можливостей за межами наявних ресурсів, результатом чого є створення та реалізація суб'єктивно

нових ідей, технологій та соціальних проєктів, набуття досвіду саморозвитку у визначеному напрямку професійно-педагогічної діяльності.

З таких позицій виникає необхідність розкриття сутності і змісту ключових понять дослідження, а саме: «підприємливість», «підприємництво», «формування підприємливості молодших школярів», «підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів», «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів».

1.2. Сутність і зміст основних понять дослідження

Сучасні реалії реалізації освітянською спільнотою концептуальних вимог Нової української школи характеризуються творчими модернізаційними викликами, пов'язаними зі зміною місії педагога в контексті європейського професіоналізму зі збереженням кращих вітчизняних ментальних характеристик, націленої на організацію компетентнісного навчання (не знання заради знань, а вміння їх застосовувати в реальному житті, не що ти знаєш – а як ти цим умієш користуватися!) на основі ключових компетентностей тощо.

Відповідно до Закону України [75] компетентнісний підхід ставить за мету формування нової генерації економічно грамотних, підприємливих громадян, відповідальних та конкурентоспроможних особистостей, інноваторів, здатних успішно діяти в динамічно й технологічно мінливому середовищі та приймати ефективні рішення.

Зауважимо, що Державним стандартом [58; 59] визначено, зокрема, *підприємливість*. Підприємливість та підприємницькі навички визнаються як ключові компетентності, необхідні для розвитку особистості та досягнення успіху в сучасному світі. У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти підприємливості визначена як одна з ключових компетентностей, яка повинна формуватися в учнів протягом всього навчального процесу. Також відзначається важливість навчання

підприємницьких навичок у документах Європейського Союзу, що свідчить про їх значення для розвитку суспільства.

Звертаємо увагу на те, що проблема формування підприємливості різноаспектно студіюється у наукових розвідках вітчизняних: Ю. Білова [22;23], Е. Бобінська [24], Г. Назаренко [158], і зарубіжних учених: М. Паоло Бачигалупо (M. Basigalupo) [250], А. Гіб (A. Gibb) [256], В. Гартнер (W.Gartner) [254], Р. Кантільйон (R. Cantillon) [252], Ф. Петер (F. Peter) [264] та ін. Однак розуміння та вивчення підприємливості в Україні здебільшого зосереджені на концептуальних та теоретичних засадах, а відтак, потребують ретельного дослідження її формування, зокрема, як ключової компетентності здобувачів початкової освіти Нової української школи.

Так, відповідно до Закону України «Про освіту», підприємливість характеризується як уміння генерувати нові ідеї та ініціативи, а також вміння їх втілювати у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства та держави. У контексті освіти підприємливість вважається однією з ключових компетентностей, яка дозволяє учням розвивати свій потенціал, забезпечує їхню конкурентоспроможність на ринку праці та в житті загалом. Також підприємливість включає в себе здатність до підприємницького ризику, що передбачає здатність приймати рішення, оцінювати можливі ризики та можливості, відкривати нові можливості та реалізовувати інноваційні проекти. [75].

Згідно з концептуальною моделлю *Entre Comp* (або Рамкою *Entre Comp*) підприємливість визначається як здатність користуватися можливостями й ідеями та втілювати їх у цінність для інших [250].

Так, у країнах Європейського Союзу підприємливість є однією з ключових компетентностей і розглядається як здатність перетворювати ідеї в дії. Вона включає в себе творчість, інноваційність, ризиковість, а також здатність планувати та управляти проектами. Важливо зазначити, що підприємливість не обмежується лише підприємництвом, а стосується здатності до ініціативи, творчого мислення та саморозвитку в будь-якій сфері

життєдіяльності. Це стає все більш важливим у змінюючомуся світі, де потрібні люди, які можуть пристосовуватись до нових умов та робити інновації для розвитку суспільства [251].

Відтак, формування підприємливості передбачає не тільки знання теоретичних основ економіки та бізнесу, а й розвиток практичних навичок, таких як планування та управління проектами, вміння виявляти ініціативу та креативність, аналізувати ризики та приймати рішення. Крім того, підприємлива людина має бути здатною до активної співпраці та взаємодії з оточуючим світом, адже успіх будь-якого бізнесу в значній мірі залежить від здатності спілкуватися та встановлювати партнерські відносини з різними людьми та організаціями [109].

Це, вочевидь, засвідчує життєзначущість цієї компетентності та необхідність її формування якомога раніше – з початкової школи, з опертям на актуальні в майбутньому соціально-економічні ролі учнів, як-от: «Я – особистість і громадянин», «Я – власник», «Я – учасник ринку праці», «Я – споживач», «Я – виробник» тощо. Ці та подібні гасла відображають підходи до формування підприємливості в освіті, що спрямовані на розвиток різних аспектів підприємницької діяльності. Наприклад, гасло «Я – особистість і громадянин» відображає залучення до активної участі у житті суспільства, формування громадянської свідомості та відповідальності перед суспільством; «Я – власник» підкреслює важливість формування фінансової грамотності та вміння розпоряджатися власними коштами; «Я – учасник ринку праці» наголошує на важливості розвитку навичок пошуку роботи та вміння пристосовуватися до змін на ринку праці. Гасло «Я – споживач» відображає важливість формування вміння здійснювати свідомий вибір товарів і послуг, враховуючи власні потреби та фінансові можливості; «Я – виробник» підкреслює важливість розвитку творчого мислення та прагнення до впровадження новаторських ідей у підприємницькій діяльності.

Крізь призму вище викладеного вважаємо за необхідне внести деякі уточнення щодо сутності і змісту поняття «підприємливість», звертаючись, передусім, до академічних видань.

Так, за Українською малою енциклопедією поняття «підприємливість» розглядається в одному синонімічному ряду зі словом «ініціативність» і характеризується як практична кмітливість і здатність активно діяти [223].

У довідковому виданні [211] поняття «підприємливий» відображає основні риси, які повинні бути притаманні людині, щоб вважатися підприємливою. Дійсно, підприємлива людина повинна бути діяльною, енергійною та мати практичну кмітливість, щоб бути здатною активно діяти та реалізовувати свої ідеї. Вона також має бути ініціативною, тобто здатною до самостійного пошуку та реалізації нових ідей та проєктів.

Зауважимо, що лексема «заповзятливий» може використовуватися як синонім до «підприємливий» у деяких контекстах, оскільки обидві лексеми вказують на активність та ініціативність людини в діяльності. Проте слід зазначити, що «заповзятливий» може мати і негативний відтінок, що не завжди характерно для поняття «підприємливий». Наприклад, «заповзятливий» може означати бажання досягнути своєї мети незалежно від наслідків, в той час як «підприємливий» вказує на здатність до ризику, але при цьому з урахуванням можливих наслідків та плануванням дій [212, с.553].

Не можемо оминати увагою той факт, що згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови підприємливість розглядається як поняття «ініціативність» [33]. З таких позицій для термінологічної чіткості вважаємо за необхідне з'ясувати співвіднесеність понять «підприємливість» та «ініціативність». Так, визначення ініціативності підтримується в більшості джерел. Ініціативність – це здатність особистості до самостійного пошуку та втілення в життя нових ідей та проєктів. Це проявляється у здатності приймати рішення та брати на себе відповідальність за їхню реалізацію, а також у готовності до ризику та розв'язання складних завдань. Важливою складовою

ініціативності є творчість, тобто здатність генерувати нові ідеї та шукати нестандартні рішення проблем [33].

Відповідно до Словника української мови [246] ініціативність є важливою якістю для різних видів діяльності, включаючи політичну, підприємницьку та художньо-творчу. Крім того, ця якість може бути стійкою власністю особистості, або проявлятися лише у певних ситуаціях. В будь-якому випадку, ініціативність допомагає людині здійснювати свої ідеї та проєкти, розвиватися та досягати успіху в житті [246].

Проведений дефінітивний аналіз дозволяє розглядати терміни «підприємливість» та «ініціативність» як такі, що співвідносяться як родові і видові поняття, де «підприємливість» є більш ширшим феноменом, а «ініціативність» – його необхідна та вагома складова.

Щодо авторських визначень зауважимо, що проведений аналіз дозволяє констатувати різноаспектність представлення поняття «підприємливість» у науковому дискурсі. Проілюструємо це конкретними прикладами. Так, за твердженням В. Беспалова, підприємливість – це активність, ініціативність, творчість працівників, що спрямовані на підвищення якості й ефективність прийнятих рішень [13].

Погоджуємося з висновком Ю. Білова [23, с.11-12] стосовно того, що підприємливість є інтегральною психологічною якістю людини. Така якість включає в себе мотивацію до дії, здатність до креативного і творчого пошуку, а також здатність до втілення в життя нових фінансових ідей. Підприємливість також допомагає вирішувати різноманітні проблеми як в повсякденному, так і в соціальному житті. Таке розуміння підприємливості відповідає сучасним вимогам суспільства і актуально для бізнесу, науки, культури та інших сфер діяльності.

Існує думка [11; 185], що підприємливість як особистісна властивість є здатністю до самостійних і причому неординарних (нетипових) дій, умінням «зробити що-небудь у потрібний момент». Зробити що-небудь – значить виявити ініціативну, випереджаючу дію, активність до того, як будуть чітко

визначені її умови та наслідки. Вочевидь, підприємливість є такою властивістю (рисою) особистості, що означає здатність до регулярного й успішного здійснення активності.

Суттєвою вважаємо позицію А. Гельбак щодо розгляду підприємливості як риси особистості, котру можна і потрібно розвивати [46, с.7].

Як бачимо, підприємливість як ключова компетентність має широкий діапазон змістових характеристик і є доволі складною для розуміння. Відтак, цілком правомірно постає питання доречності та ефективності формування її саме у молодшому шкільному віці.

З психологічних позицій підприємливість може проявлятися вже в ранньому дитинстві. Еріксон виділив підприємливість як третю стадію розвитку дитини, яка припадає на вік від чотирьох до п'яти років. На цьому етапі дитина має достатньо фізичних навичок та здібностей, щоб самостійно придумувати собі заняття та вирішувати проблеми, не просто наслідуючи дії інших дітей. Підприємливість може проявлятися як винахідливість у мові, так і здатність до фантазування [16; 32].

Соціальне середовище, в якому виростає дитина, відіграє важливу роль у формуванні її підприємливості. З одного боку, поштовх до вияву ініціативи та творчості може бути наданий стимулами, які отримує дитина від свого оточення, зокрема від батьків. З іншого боку, почуття провини і обмеження у проявах активності та творчості можуть стимулювати розвиток пасивних рис характеру та неспроможність до самостійної діяльності. Отже, формування підприємливості в дитинстві потребує сприятливого соціального середовища, яке підтримує активну позицію дитини та сприяє її саморозвитку.

Конструктивною нам видається думка зарубіжних дослідників, згідно з якою підприємливість характеризується як необхідна умова формування підприємницьких намірів, що можуть бути розвинені лише за наявності спеціально розробленого педагогічного забезпечення для навчання школярів [264; 265].

Метою навчання підприємливості, в широкому значенні, є збільшення кількості людей, спроможних і вмотивованих матеріалізувати свої ідеї в життя як на власному, індивідуальному рівні, так і на рівні місцевої громади та підприємства. Визначення змісту навчання підприємливості передбачає врахування, що 1) підприємливість – це особисті якості, життєві настанови (це базис для наступної компоненти) і 2) знання, навички, що збагачують здатність людини помічати можливості і реалізовувати їх [194].

Формування підприємливості в молодших школярів може бути важливим фундаментом для навчання підприємницької діяльності. Як вказувалося раніше, підприємливість виявляється у здатності особи втілювати задуми в життя, тобто виявляти ініціативу та брати на себе відповідальність. Ці якості можуть бути корисними для майбутніх підприємців, які мають здатність створювати нові ідеї та проєкти, реалізовувати їх, приймати рішення і ризикувати.

При формуванні підприємливості важливими аспектами є креативність, потяг до інновацій і вміння ризикувати. Діти можуть навчитися бути креативними шляхом стимулювання їх фантазії та придумування цікавих ідей, а також навчання технікам творчого мислення. Потяг до інновацій можна розвивати шляхом привчання дітей до пошуку нестандартних рішень та використання нових технологій. Вміння ризикувати може бути розвинуте шляхом відпрацювання навичок прийняття рішень, які базуються на обґрунтованому аналізі ситуації та власних здібностей.

Також важливими аспектами формування підприємливості є здатність планувати заходи та реалізовувати їх. У шкільному віці діти можуть навчитися планувати свій час, ресурси та кошти, приймати рішення щодо розподілу ресурсів та керувати проєктами. Ці навички можуть бути корисними для майбутніх підприємців [32].

Зауважимо, *креативність* дійсно є важливою складовою підприємливості, оскільки вона сприяє розвитку нових ідей та здатності до інновацій. Крім того, конструктивне мислення дозволяє здійснювати ефективне

планування та організацію діяльності, що також є важливими аспектами підприємливості. Підприємливість передбачає здатність до творчого мислення та пошуку нестандартних рішень у різних сферах життя, включаючи підприємницьку діяльність [93; 124].

Потяг до інновацій є важливою складовою підприємницької діяльності, оскільки дозволяє підприємцям створювати нові продукти та послуги, покращувати процеси виробництва та управління, впроваджувати нові технології і підходи. Це дає можливість збільшувати конкурентоспроможність підприємства та здійснювати прибуткову діяльність.

При цьому важливо не тільки мати здатність до інновацій, але й бути готовим до ризикуванню та впровадження нових ідей в життя. Підприємці повинні мати достатню мотивацію та ресурси для того, щоб відкривати нові ринки, розробляти нові продукти та послуги, впроваджувати нові технології. Таким чином, *потяг до інновацій* є важливою складовою успішної прибуткової діяльності [96].

Вміння ризикувати є важливим аспектом підприємницької діяльності, оскільки підприємець повинен бути готовим приймати рішення в умовах невизначеності і ризику. При цьому важливо не тільки вміти ризикувати, але й правильно оцінювати ризики і приймати заходи для їх зменшення або усунення. При цьому, *вміння ризикувати* повинно бути підкріплене аналітичними і стратегічними здібностями, щоб зменшити ризик і забезпечити успішність діяльності.

Таким чином, здатність і сміливість іти на необхідний ризик є своєрідним «будівельним знаряддям» підприємливості. Підтвердженням цієї думки є припущення, що підприємці – це ті, хто наважуються ризикувати, відчують можливості для бізнесу та здатні ефективно й якісно використовувати ресурси для отримання прибутку [18]. Тому освіта є інструментом, який вважається найбільш ефективним для прищеплення школярам підприємницьких цінностей. До того ж, наголошує вчений, підприємці завжди шукають змін, реагують і використовують їх як можливість [10].

Здатність планувати заходи і реалізовувати їх пов'язана з виразним баченням особистістю своєї діяльності, оскільки, щоб бути успішним, треба мати чіткий план або шлях на майбутнє, бути впевненим у своїх ідеях і повністю в них вірити.

У цьому ракурсі, за визначенням Алана Гіба, підприємливість є способом життя, а розвиток підприємницького «духу» часто є важливим і головним критерієм для постанови того, хто обере підприємництво і досягне успіху в будь-якій галузі [255]. Школа відіграє важливу роль у соціалізації молодих людей і формуванні їхніх ставлень, цінностей і норм поведінки. Навчання у школах допомагає формувати особистісні якості, які необхідні для подальшого життя і професійної діяльності, такі як вміння працювати в команді, критичне мислення, творчість та самостійність. Крім того, школа може стати майданчиком для розвитку підприємницьких навичок та відповідальності. Навчання підприємницької діяльності в школі може сприяти розвитку молодих людей, які зможуть конкурувати на ринку праці та бути успішними у своїй професійній діяльності.

Звертаємо увагу на те, що формування компетентності «підприємливість» було основною метою проєктів «Шкільна академія підприємництва» та «Уроки з підприємницьким тлом», реалізованих Центром розвитку освіти впродовж 2012-2015 років у рамках Програми з освітнього розвитку МЗС. При цьому, хоча і не було заплановано введення в Україні нового предмета чи здійснення заміни навчальної дисципліни «Економіка» на предмет «Підприємництво» [24; 226]. Формування підприємливості учнів є важливим завданням для освітніх закладів, оскільки це допоможе учням успішно справлятися зі складними завданнями в майбутньому, будь то кар'єрний розвиток або особисте життя.

Одним із методів формування підприємливості учнів є застосування активних методів навчання, таких як проєктна діяльність, ігрові технології, ділові ігри тощо. Використання таких методів дозволяє учням розвивати

навички роботи в команді, приймати рішення, ставити перед собою мети та досягати їх, а також розвивати креативність та інноваційність.

Також важливо вчителям створювати сприятливе середовище для розвитку підприємливості учнів, де вони мають можливість проявляти свої ідеї та думки, ділитися ними з іншими, отримувати зворотний зв'язок та підтримку.

Нарешті, важливо враховувати індивідуальні особливості учнів та їхні інтереси, щоб навчання було цікавим та мотивуючим для них, а також давало змогу розвивати їхні сильні сторони та працювати над покращенням слабких.

Як слушно зауважує А. Гельбак, у результаті реалізації завдань проєкту 2014 року світ побачила публікація «Уроки з підприємницьким тлом» через використання активних форм, методів, технологій навчання як інструментів виховання підприємливості молодших школярів [46; 226].

Слід відзначити, що проєкт «Уроки з підприємницьким тлом», успішно зреалізований вітчизняними педагогами через творче опрацювання польського досвіду, кардинально змінює погляди на процес навчання. За цим проєктом урок перестає бути традиційним інформуванням, а знання – «мертвою» інформацією, що може бути відтвореною будь-якої миті. Він націлює учнів на самостійне здобуття знань, на використання здобутих знань для створення оригінального продукту, що дасть змогу не лише задовольнити власні потреби [226].

На такому компетентнісно-орієнтованому уроці через використання активних форм і методів навчання відбувається опанування змісту. При цьому місія вчителя полягає у створенні атмосфери довіри, комфортних умов для співпраці учнів, розвитку в них лідерських якостей, почуття управлінської відповідальності за діяльність групи [24].

Правильно обрані джерела інформації та підготовлені матеріали на уроці можуть стати стимулом для учнів досліджувати нові ідеї та проблеми, розвивати творчі та критичні навички. Учителю варто використовувати різноманітні джерела інформації, такі як наукові статті, книги, вебсайти, відео

та аудіозаписи, щоб допомогти учням поглибити свої знання та розвинути критичне мислення.

Крім того, викладач повинен правильно організувати процес вивчення матеріалу, забезпечуючи послідовну роботу з текстом, запитаннями та завданнями. Наприклад, викладач може роздати учням текст, запросивши їх прочитати його та підготувати запитання на основі відомостей, що містяться в тексті. Далі вчителю слід дати учням завдання працювати в групах, обговорюючи свої запитання та вирішуючи спільні завдання. Такий підхід дає змогу залучити учнів до активної роботи, розвиває їх творчі здібності та критичне мислення.

Поза сумнівом, провідною технологією формування ключових життєвих компетентностей учнів, зокрема й підприємницької, вважається метод проєктів, оскільки молодші школярі, працюючи над створенням проєктів, постійно самовдосконалюються, щоб стати успішною людиною [241]. Під час формування підприємливості як базової компетентності молодші школярі вчаться мислити нестандартно, креативно задля розвитку власних унікальних, специфічних здібностей і вмінь, отримання досвіду, який у подальшому надихатиме їх на творчість, винахідливість та ініціативність.

Дослідники стверджують, що свідченням здатності молодших школярів усвідомлювати значення підприємницької компетентності є опанування таких умінь, як: самостійне визначення мети праці, планування й організація трудового процесу [15; 30].

Щодо сформованості техніко-економічного мислення здобувачів початкової школи, то воно забезпечується через ознайомлення з елементарними економічними основами як домашнього господарства, так і економіки нашої країни, формування економічної ощадливості, бережливості, здатності орієнтуватись у підприємницькому середовищі, а також сприяння усвідомленню взаємозв'язку економічних та етичних процесів [22; 244].

Відзначається, що проведення екскурсій на різноманітні підприємства та організації допомагає учням познайомитися з різноманітними аспектами

підприємництва, вивчити роботу підприємства від початку до кінця, від виробництва до реалізації продукції або послуг. Це дозволяє учням зрозуміти основні принципи підприємницької діяльності, відчувати, як ці принципи пов'язані з реальним життям та як вони впливають на економіку.

Такі екскурсії також можуть включати відвідування стартапів та малих бізнесів, де учні можуть побачити, як саме працює підприємство з початку свого заснування, які виклики стоять перед підприємцем та які ризики він приймає. Такі візити можуть надихнути учнів на створення власного бізнесу, допомогти зрозуміти, що для досягнення успіху необхідно не тільки знання та талант, але й працьовитість, відвага та вміння приймати рішення [36].

У змісті навчального матеріалу, що спрямований на підготовку учнів початкової школи до майбутньої професійної діяльності, як слушно відзначає А. Гельбак, потребують обов'язкового виокремлення такі складові: «самопізнання, ділове спілкування, партнерство, економіка», де

«самопізнання» – віддзеркалює знання власного особистісного потенціалу активності, творчості, інноваційної діловитості;

«ділове спілкування» – розкриває правила, зміст і форми соціальної поведінки та спілкування в умовах ринкових відносин;

«партнерство» – характеризує розуміння змісту, процесу й результату спільної діяльності, ролі партнерів у розв'язанні практичних підприємницьких завдань;

«економіка» – учні повинні усвідомити, що економіка охоплює різноманітні аспекти повсякденного життя, такі як покупки, продажі, кредити, податки, інвестиції, споживчі звички та інше; зрозуміти, як ці елементи пов'язані між собою та впливають на економічну діяльність окремих підприємств, галузей та національної економіки в цілому.

Крім того, важливим аспектом економічної освіти є розвиток підприємницького мислення та креативності учнів. Учні повинні навчитися генерувати нові ідеї, розробляти та втілювати проєкти, вирішувати проблеми та

знаходити нові можливості. Вони повинні бути здатні до розвитку свого бізнесу та до праці в команді, щоб досягати спільних цілей [46].

Отже, цілком правомірно стверджувати, що поняття «підприємливість» – необхідна якість для фінансово грамотної особистості. Крім того, підприємливість сприяє формуванню в учнів ціннісного ставлення до грошей, допомагає розуміти важливість планування та управління фінансовими ресурсами, розвиває креативність та інноваційний підхід до вирішення проблем.

Таким чином, формування підприємливості у молодших школярів є важливим завданням сучасної освіти. Це допомагає не тільки підготувати молодь до успішної діяльності в майбутньому, але й розвиває в них необхідні навички та компетентності для повсякденного життя, позаяк підприємливість – це не тільки ділові якості, але й життєві цінності, які визначають успіх та задоволення від життя.

Підприємливість є життєвою настановою, що характеризується творчим й інноваційним мисленням, потребою в досягненнях і розумному управлінні. Підприємливість є особистісним утворенням, яке допомагає людині найбільш ефективно реалізуватися в практичній діяльності.

Підприємливість є морально-вольовою якістю особистості, що позначається здатністю та вмінням швидко знаходити потрібні й оптимальні рішення, схильністю до нових форм відносин і діяльності є фактично актуальним запитом сьогодення, який покликана виконувати Нова українська школа.

Ключовими для нашого дослідження є також поняття «підготовка» і «готовність» майбутнього вчителя у площині порушеного питання. Відтак, вважаємо за необхідне внести уточнення щодо їхнього трактування. Так, у довідкових виданнях поняття «*підготовка*» визначається як «запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності» [195].

Поняття «професійна підготовка» є ключовим у професійній освіті. Це означає, що професійна підготовка є процесом забезпечення учнів необхідними

знаннями, уміннями, навичками та якостями, що дозволяють їм ефективно працювати в обраній професії. Цей процес включає в себе не лише теоретичне навчання, а й практичне застосування знань та вмінь у реальному професійному середовищі. Професійна підготовка дозволяє учням досягати професійних цілей та розвиватися як фахівці у своїй галузі.

Підготовка має на меті формування необхідних знань, умінь, навичок, якостей, досвіду та норм поведінки, що є необхідним для успішного виконання професійних завдань. Готовність, з іншого боку, є результатом підготовки і відображає ступінь готовності особистості до ефективного виконання професійних завдань в реальних умовах. Обидва терміни взаємопов'язані і взаємозалежні, оскільки готовність визначається рівнем підготовки, а підготовка має на меті формування готовності до професійної діяльності.

Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів розглядається нами як системний процес, що здійснюється у закладах вищої педагогічної освіти і націлений на спеціально організоване засвоєння студентами теоретичних засад професійної підготовки на основі міждисциплінарної інтеграції знань (психолого-педагогічних, підприємницьких, методичних), умінь і практичних навичок, способів мислення, мотиваційних орієнтирів, підприємницьких якостей і морально-етичних цінностей, необхідних для організації та успішного провадження професійної діяльності з формування підприємливості учнів початкової школи. Інтегративною ознакою підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів є готовність до цієї діяльності, що розуміється як стійка особистісно-професійна характеристика, яка ґрунтується на усвідомленій підприємницькій активності і є результатом підготовки.

Це актуалізує необхідність аналізу стану підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів у площині порушеної проблеми.

1.3. Сучасний стан підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Згідно з логікою дослідницького пошуку поставили за мету опрацювати сучасний стан підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу через аналіз документації (стандартів, освітньо-професійних програм (ОПП) фахової передвищої освіти та першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта /Педагогіка), навчальних планів, навчальних програм/силабусів навчальних дисциплін.

Передусім відзначимо, що за Стандартом вищої освіти України, серед компетентностей бакалавра з початкової освіти в Україні є такі, які пов'язані з розвитком підприємливості молодших школярів. Зокрема, до таких компетентностей відносяться:

- Формування соціально-комунікативної компетентності, що включає розвиток у дітей навичок спілкування, сприйняття інформації, роботи в групі, взаємодії з оточенням.
- Формування компетентності організації навчальної діяльності, що сприяє розвитку у молодших школярів навичок планування, організації свого часу, самостійного вирішення завдань.
- Формування компетентності створення умов для успішної соціалізації молодших школярів, що включає розвиток у дітей навичок адаптації до соціального середовища, розуміння різних культур і традицій, здатності до міжкультурного діалогу.
- Формування компетентності розвитку креативності і інноваційності, що сприяє розвитку у молодших школярів творчих здібностей, здатності до новаторства і винахідництва.

Отже, згідно з цими компетентностями, випускники зі спеціальності "Початкова освіта" повинні бути готові до формування підприємливості молодших школярів і мати відповідні навички та знання для цього. Наш погляд, є конструктивними у площині порушеної проблеми, а саме:

Загальні компетентності –

ЗК-3. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

ЗК-4. Здатність працювати в команді.

ЗК-5. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-7. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

Спеціальні (фахові) компетентності –

СК-2. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати відкриті ресурси, інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, оперувати ними в професійній діяльності.

СК-3. Здатність до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної.

СК-5. Здатність до проєктування осередків навчання, виховання й розвитку здобувачів початкової освіти.

СК-7. Здатність до моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання, добору оптимальних форм, методів, технологій та засобів формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у процесі вивчення освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти [216].

Щодо нормативного змісту підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованого у термінах результатів навчання, то суттєвими нам видаються такі:

ПР-06. Інтегрувати та використовувати академічні предметні знання як основу змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти

(мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної) та трансформувати їх у різні форми.

ПР-12. Інтегрувати та використовувати академічні предметні знання як основу змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної) та трансформувати їх у різні форми.

Звертаємо увагу на те, що цим нормативним документом декларується кореляція компетентностей та трудових функцій учителя початкових класів закладу загальної середньої освіти (Професійний стандарт) із компетентностями та програмними результатами навчання (Стандарт вищої освіти).

Загальні компетентності вчителя, визначені професійним стандартом, включають не лише професійні знання та навички, але й соціальні та міжособистісні якості, які дозволяють вчителю успішно виконувати свої професійні завдання та функції. Громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька компетентності вчителя є важливими для розвитку особистості учня, формування його громадянської позиції та соціальної взаємодії, а також сприяють підвищенню рівня професійної майстерності вчителя. Врахування цих компетентностей у підготовці майбутніх вчителів допоможе забезпечити їх високу професійну якість та відповідність вимогам сучасної освіти [216].

Щодо підприємницької компетентності як інтегрованої якості особистості, то вона передбачає спроможність співвідносити власні економічні потреби й інтереси з існуючими трудовими, матеріальними, природними та екологічними ресурсами, потребами, вимогами та інтересами соціуму. Підприємницька компетентність вчителя включає в себе знання та уміння здійснювати підприємницьку діяльність в галузі освіти, організацію навчального процесу, розробку та реалізацію проєктів, вміння залучати

ресурси для реалізації цілей та завдань освітньої установи; є важливим елементом професійної підготовки вчителів, оскільки вона дозволяє їм бути успішними в організації та керуванні навчальним процесом, розвивати новітні педагогічні технології та підвищувати якість освіти [22].

Підприємницька компетентність є важливою складовою сучасної освіти і має великий потенціал для розвитку учнів. Досягнення успіху у житті та кар'єрі вимагає від людей не тільки знань і вмінь, а й готовності до ризику, відповідальності та ініціативи. Тому набуття підприємницької компетентності може підготувати молодь до життя в сучасному світі, який швидко змінюється і вимагає гнучкості та креативності. Крім того, зростаюча потреба в інноваціях та підприємницькій активності в Україні робить підприємницьку компетентність ще більш важливою [199].

Креативність та потяг до інновацій дозволяють розробляти нові ідеї та здійснювати інноваційні проекти. Здатність ризикувати допомагає приймати рішення в умовах невизначеності та неоднозначності, що є необхідним для успішної підприємницької діяльності. А здібність до використання шансів дає можливість виявляти та використовувати перспективи, що виникають у певних ситуаціях. Ця компетентність, відзначають Н. Куриш та І. Унгуран – розробники методичних рекомендацій «Використання підприємницького змісту в організації освітнього процесу закладу освіти», є основою більш конкретних знань і умінь, підприємницьких настанов, необхідних тим, хто здійснює заходи суспільного чи комерційного характеру або бере в них участь [225].

Вміння, пов'язані з проактивним управлінням проектами, є важливим елементом підприємницької компетентності й включає планування, організацію, управління, керування і доручення завдань, аналіз, комунікацію написання звітів, оцінку і звітності є ключовими в процесі реалізації проектів. Крім того, вміння ефективного представлення і ведення переговорів, а також здібності в індивідуальній роботі і співпраці з колективом є також важливими для успішної реалізації підприємницьких проектів.

Так, *підприємницька настанова* передбачає такі якості як ініціативність, активність, незалежність та інноваційність, які виявляються як в особистому житті, так і в роботі. Ініціативність передбачає здатність і бажання брати на себе ініціативу в певних ситуаціях і робити перші кроки. Активність полягає у здатності до дії і прагненні до досягнення поставлених цілей. Незалежність включає у себе здатність до самостійної дії та вирішення проблем, а інноваційність передбачає здатність до створення нових ідей, методів та рішень. Вона також охоплює мотивацію й рішучість у реалізації особистих і спільних цілей – в особистому житті та на робочому місці [233, с.3]. Вочевидь, потрібен системний процес, який передбачає інтегрованість «підприємницького змісту» в усі навчальні курси.

Саме тому одним із шляхів і способів вирішення проблеми формування підприємливості у підростаючого покоління, зокрема учнів початкової школи, є впровадження в освітній процес педагогічного коледжу підприємницького змісту, щоб майбутній учитель був спроможний сформувати у школярів підприємливість, необхідну для самореалізації й особистісного розвитку, вияву активної громадянської позиції, налаштованості на соціальну інтеграцію, вибір у подальшому професії та майбутнього працевлаштування.

Необхідно зауважити, що впровадження в освітній процес педагогічного коледжу підприємницького змісту передбачає інтеграцію соціально-економічних, загальнонаукових, загальних професійних та спеціальних дисциплін тощо.

З таких позицій зміст освітньо-професійних програм (ОПП) зі спеціальності 013 Початкова освіта повинен відповідати певним вимогам, зокрема: забезпечувати можливість отримання майбутнім учителем початкової школи фундаментальних знань, що є значущими для їхньої майбутньої практичної діяльності у площині формування підприємливості здобувачів початкової освіти.

З метою забезпечення валідності й достовірності дослідження здійснено порівняльний аналіз ОПП, навчальних планів Володимир-Волинського

педагогічного фахового коледжу імені А. Ю. Кримського (галузь знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальність 013 Початкова освіта) як базового закладу фахової передвищої освіти, що здійснює підготовку фахових молодших бакалаврів (термін навчання – 3 роки 10 місяців на базі середньої освіти) та Відокремленого структурного підрозділу «Івано-Франківський фаховий коледж Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради (Луцький педагогічний фаховий коледж), Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради, що здійснюють підготовку як фахових молодших бакалаврів (термін навчання – 3 роки 10 місяців на базі середньої освіти), так і бакалаврів початкової освіти (термін навчання – 1 рік 10 місяців на базі повної загальної середньої освіти; освітньо-професійного ступеня «молодший бакалавр», «фаховий молодший бакалавр» (освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст»)) (КЗВО «Луцький педагогічний коледж»). Це дало можливість ґрунтовно вивчити потенційне забезпечення *підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.*

Так, освітньо-професійна програма зі спеціальності 013 Початкова освіта. Педагог-організатор за освітньо-професійним ступенем фаховий молодший бакалавр (кваліфікація – вчитель з початкової освіти. Педагог-організатор) Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А. Ю. Кримського (введено в дію 01.09.2020 року згідно з наказом директора № 101 від 31.08.2020 р.) має прикладну орієнтацію й націлена на формування у майбутніх учителів початкової школи професійної компетентності як здатності до педагогічної діяльності, організації навчально-виховного процесу у початковій школі на рівні сучасних вимог; результативно діяти, ефективно розв'язувати стандартні та проблемні професійні задачі, що виникають у процесі навчання, виховання й розвитку учнів початкової школи. Основу цієї здатності становить єдність теоретичної і практичної готовності педагога до

здійснення педагогічної діяльності, що виявляється у наявності системи знань, умінь, ціннісних ставлень до професійної діяльності та досвіді їх реалізації на практиці.

В основному фокусі означеної ОПП конструктивним нам видається акцентування на формуванні здатності майбутнього вчителя здійснювати інноваційну діяльність щодо підвищення якості освітнього процесу у початковій школі.

Аналогічна ОПП Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради (Луцький педагогічний фаховий коледж) (введена в дію 01.09.2020 року відповідно до наказу ректора № 67/3 від 31.08.2020 р.), що має освітню кваліфікацію – фаховий молодший бакалавр та професійну кваліфікацію – вчитель з початкової освіти, ставить за мету формування особистості конкурентоспроможного фахівця, готового до роботи з дітьми молодшого шкільного віку, який володіє загальними та фаховими компетентностями, здатного вирішувати типові та нестандартні завдання і проблеми інноваційного характеру в галузі початкової освіти, забезпечити освітній процес в умовах початкової школи, адаптуватися до змін в галузі освіти, інтегруватися в європейський освітній простір.

ОПП зі спеціальності 013 Початкова освіта Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (введено в дію 01.09.2020 року відповідно до наказу ректора № 74/09-с від 31.08.2020 р.) спрямована на формування у майбутніх учителів початкової школи професійної компетентності, яку конкретизовано як здатність до педагогічної діяльності, організації навчально-виховного процесу у початковій школі на рівні сучасних вимог; здатність результативно діяти, ефективно розв'язувати стандартні та проблемні професійні задачі, що виникають у процесі навчання, виховання й розвитку учнів початкової школи. Особливістю цієї програми є те, що вона реалізується при поєднанні теоретичної та практичної підготовки, відпрацюванні практичних навичок під час практичних занять та в процесі педагогічної практики, інтеграції фахової

підготовки в галузі початкової освіти з інноваційною, пошуково-дослідницькою діяльністю [167].

ОПП зі спеціальності 013 Початкова освіта за освітньо-професійним ступенем фаховий молодший бакалавр (Надано чинності: наказ директора № 81/1 від 30 червня 2020 р.; введено в дію: 01 вересня 2020 р.; внесено зміни: 16 грудня 2021 р.) Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради (кваліфікація – фаховий молодший бакалавр з початкової освіти) як єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо) забезпечує формування інтегральної, загальних, спеціальних (фахових) компетентностей для особистісно-професійного розвитку здобувачів освіти. У цій програмі, враховуючи власний багаторічний досвід та досвід закладів фахової передвищої освіти України з підготовки вчителів початкових класів за спеціальністю 013 Початкова освіта, зроблено акцент на інноваційних підходах у підготовці майбутнього вчителя початкової школи з метою модернізації шляхів освітньої діяльності, що є конструктивним у площині порушеної проблеми [166].

Щодо освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка зі спеціальності 013 «Початкова освіта», до прикладу, Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради (Луцький педагогічний фаховий коледж), яку зі змінами і доповненнями, затвердженими вченою радою коледжу (протокол № 5 від 30.06.2021) уведено в дію наказом ректора №63 від 01.07.2021 р., то вона передбачає набуття здобувачами вищої освіти комплексу особистісних якостей, цінностей, мотивації, компетентностей, необхідних для професійної діяльності вчителя початкової школи, зокрема, щодо навчання учнів початкової школи освітніх галузей, визначених Держстандартом. За цією ОПП освітній процес сфокусовано на забезпеченні *партисипативного* супроводу формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи та *педагогічному партнерстві*

(залучення суб'єктів професіоналізації, роботодавців до прийняття рішень, активної участі у конструюванні змісту та технологій освітньої програми). Акценти зроблено на *практичній та дослідницько-прикладній підготовці* студентів, *контекстності* освітнього процесу через опанування інноваційних методик навчання освітніх галузей, визначених Держстандартом початкової освіти.

У процесі аналізу навчальних планів виокремлено дисципліни, які, на нашу думку, сприятимуть підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування підприємливості молодших школярів, а саме: «Вступ до спеціальності», «Основи економічної теорії», «Загальна психологія» (за освітньо-професійним ступенем фаховий молодший бакалавр) та «Основи педагогіки зі вступом до спеціальності», «Педагогіка партнерства», «Освітнє лідерство», «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі» (за освітньо-професійним ступенем бакалавр).

При виборі цих навчальних дисциплін ми, зважаючи на їх освітній потенціал, виходили з позицій системно-діяльнісного підходу, відповідно до якого проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування підприємливості молодших школярів в освітньому середовищі педагогічного коледжу має комплексний характер та вимагає інтеграції знань і вмінь суміжних дисциплін, що містять здатність до інноваційності, знаходити доступні можливості в особистісній, професійній чи економічній сферах.

Суттєвим є й те, що означені навчальні курси з-поміж іншого сприяють формуванню психолого-педагогічної компетенції з питань навчання, виховання та розвитку дітей молодшого шкільного віку, розкривають основні підходи, які забезпечують створення належних умов для формування підприємливості молодших школярів.

Так, аналізуючи зміст робочої програми нормативної навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» відповідно до обов'язкових компонент освітньо-професійної програми, зокрема, Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради, нами з'ясовано, що цей

курс у складі циклу професійної та практичної підготовки фахового молодшого бакалавра (кількість кредитів – 1,5; форма контролю – залік) ставить за мету зорієнтувати студентів щодо змісту педагогічної діяльності, її сутності та ролі в сучасному суспільстві, основних шляхів і методів набуття педагогічного досвіду, отримання ними уявлення про навчання та виховання особистості; опанування знаннями про систему освіти в нашій державі; розвиток практичних умінь, що забезпечують творчість та ініціативність у різних видах діяльності, що є конструктивним у контексті дослідження.

Завдання дисципліни полягає в:

- розумінні соціальної значущості педагогічної професії, її місця і функції в сучасному суспільстві, ознайомити із системою вищої педагогічної освіти;
- ознайомити студентів з науковими основами професійної діяльності й спілкування вчителя та вимогами до його особистості;
- розкрити структуру і організацію навчально-виховного процесу у вищому педагогічному закладі освіти; допомогти студентам в оволодінні прийомами раціональної організації навчальної праці, сприяти їх адаптації до особливостей навчання у вищій школі;
- сформувати у студентів професійно-педагогічну спрямованість, потребу в систематичному самовихованні й самовдосконаленні;
- формувати дієві установки на пошук та вдосконалення власного стилю педагогічної діяльності і спілкування як необхідних умов професійного росту;
- сприяти становленню першооснов професійної культури і компетентності майбутніх педагогів.

Результати навчання:

Студент повинен знати основні функціональні обов'язки вчителя початкової школи та способи їх реалізації в урочній, позаурочній та позашкільній діяльності, систему вищої педагогічної освіти в Україні, її організаційну основу і структуру, завдання вищої педагогічної школи; функції

вчителя й типові завдання його виробничої діяльності; принципи та основні форми організації навчально-виховного процесу у закладі освіти, права й обов'язки студентів; види навчальних занять, наукової роботи студентів, види педагогічної практики; основні положення навчального плану спеціальності, перспективу вивчення навчальних дисциплін, розподіл часу на виконання завдань навчального плану; особливості організації та здійснення самостійної роботи; шляхи формування педагогічних умінь, засоби їх діагностики та корекції, умови побудови системи самонавчання, основні принципи, методи та засоби професійно-педагогічного самовдосконалення.

Студент повинен уміти: здійснювати педагогічну працю на основі принципів наукової організації, впроваджуючи у практику роботи школи досягнення психолого- педагогічної та методичної науки, впроваджувати нові теоретичні і практичні знахідки у власну педагогічну діяльність, вміти здійснювати педагогічну працю на основі принципів наукової організації, впроваджуючи у практику роботи школи досягнення психолого-педагогічної та методичної науки, поширювати науковий досвід вчителів з метою оптимального забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями, батьками, педагогічним колективом, громадськістю при вирішенні основних завдань початкової ланки освіти, проводити діагностику здібностей студентів до педагогічної діяльності; аналізувати навчальну літературу, володіти навичками опрацювання змісту навчального матеріалу, робити висновки та узагальнення на основі опрацювання літературних джерел, вміти користуватися періодичними виданнями, знаходити необхідну літературу відповідно до проблеми, що вивчається; раціонально організовувати навчальний час відповідно до умов та вимог навчально-виховного процесу; обирати оптимальні шляхи підготовки до практичних і семінарських занять; адаптуватися до умов навчання, аналізувати результати власної навчальної діяльності, здійснювати професійне самовиховання та самоосвіту з метою професійного зростання у постійно змінній педагогічній дійсності.

Результати навчання (компетентності):

Уміння працювати індивідуально, у парах та в групах. Навички критичного і логічного мислення.

Здатність використовувати й залучати до роботи інформаційні технології.

Здатність застосовувати набуті знання для виявлення, постановки та вирішення завдань за різних практичних ситуацій.

Уміння спілкуватись з використанням професійної термінології, включаючи усну та письмову комунікацію українською мовою.

Уміння креативно, творчо, продуктивно мислити.

Здійснювати педагогічну діяльність на основі наукової організації, використовуючи досягнення психолого-педагогічної та методичної науки. Крім того, педагог повинен бути здатним до пошуку та аналізування навчальної літератури, організації навчального часу та підготовки до практичних і семінарських занять.

Також, вимоги до педагога включають адаптацію до умов навчання, аналіз власних результатів, професійне самовдосконалення та самоосвіту, що дозволить педагогу постійно покращувати свої професійні навички та зростати в умовах постійної зміни педагогічної дійсності.

У цілому, предмет містить важливі вказівки для тих, хто бажає працювати в сфері освіти, та демонструє, що успішна педагогічна діяльність вимагає не тільки знань і навичок, але й постійного самовдосконалення та використання наукових підходів до організації навчального процесу.

Щодо курсу «*Основи економічної теорії*» (кількість кредитів – 1,5; форма контролю – екзамен) як складової циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки обов'язкової компоненти ОПП зазначеного закладу освіти та має на меті підготувати студентів до розуміння основних концепцій, теорій та законів економічної науки. Вивчення цього курсу сприяє формуванню в студентів системного підходу до аналізу економічних процесів, допомагає зрозуміти функціонування ринкової економіки та використання економічних інструментів в умовах ринкових відносин. Крім того, курс допомагає ознайомитися з принципами державної економічної політики та її впливом на

розвиток економіки країни. У результаті вивчення курсу студенти мають зрозуміти основні поняття і принципи економіки, а також навчитися застосовувати їх для аналізу різних економічних явищ та розвитку власної підприємницької діяльності.

Як бачимо, цей курс виконує провідну роль у вирішенні завдань озброєння майбутніх фахових молодших бакалаврів із початкової освіти економічними знаннями.

Ціль курсу *«Загальна психологія»* у площині порушеної проблеми полягає в ознайомленні студентів з основними теоріями і поняттями загальної психології, її методологією та методами дослідження. Крім того, метою курсу є ознайомлення студентів з психологічними аспектами трудової діяльності, зокрема з психологією праці, психологією професійної діяльності та психологією ефективної комунікації. Курс має допомогти студентам зрозуміти важливість психологічних аспектів трудової діяльності, таких як мотивація, сприйняття, увага та пам'ять, а також розвиток вмінь та навичок ефективної комунікації та співпраці у групах. Також під час вивчення курсу студенти можуть дізнатися про психологічні особливості міжособистісних стосунків, про те, як взаємодія між людьми може впливати на їхню ефективність та задоволеність роботою. Загальною метою курсу є формування в студентів компетенцій у сфері загальної психології, що допоможе їм у професійній діяльності та підвищенні якості життя.

За освітньо-професійним ступенем бакалавр метою викладання навчальної дисципліни *«Основи педагогіки зі вступом до спеціальності»* (кількість кредитів – 6; форма контролю – екзамен) є: ознайомлення студентів із особливостями вищої освіти, педагогічної професії, прагнення до самоосвіти і самовиховання впродовж життя, основними компетентностями педагога. Дисципліна *«Основи педагогіки зі вступом до спеціальності»* має на меті знайомство студентів з педагогічною професією, її особливостями та компетентностями, що потрібні для успішної роботи в цій галузі, зокрема спрямована на формування у майбутніх педагогів навичок використання

основних понять педагогіки, в тому числі понять початкової освіти, у роботі з учнями молодшого шкільного віку.

До основних завдань дисципліни належить також формування у студентів прагнення до самоосвіти та самовиховання, що є необхідними умовами успіху в професії педагога. Оскільки педагогіка є наукою про освіту, навчання та виховання, студенти мають отримати знання про основні поняття цієї науки, що є базою для розробки технологій освітньої роботи з учнями молодшого шкільного віку.

Крім того, дисципліна передбачає формування у студентів навичок використання навчального матеріалу в конкретних педагогічних ситуаціях. Це дозволить майбутнім педагогам ефективно застосовувати знання та вміння у практичній роботі з учнями.

Отже, викладання дисципліни «Основи педагогіки зі вступом до спеціальності» є важливим етапом у професійній підготовці майбутніх педагогів, що дозволяє їм отримати необхідні знання та навички для успішної роботи в цій галузі.

У результаті вивчення цього курсу студент має набути такі *загальні компетентності*:

- здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні (ЗК-1);
- здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми (ЗК-5);
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (ЗК-6);
- здатність діяти соціально відповідально і свідомо (ЗК-7);
- здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів) (ЗК-8).

Бакалаври спеціальності 013 «Початкова освіта» повинні мати сформовані *фахові (спеціальні) компетентності*:

- здатність до проектування осередків навчання, виховання й розвитку

здобувачів початкової освіти (СК-5);

- здатність до організації освітнього процесу в початковій школі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, розвитку в них критичного мислення та формування ціннісних орієнтацій (СК-7);

- здатність до збору, інтерпретації та застосування даних у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності до формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти (СК-8).

На завершення курсу майбутні бакалаври початкової освіти мають здобути такі *програмові результати навчання*:

- управляти складною професійною діяльністю та проектами в умовах початкової школи, виробляти та ухвалювати рішення в непередбачуваних робочих та навчальних контекстах (ПРН-2);

- планувати й здійснювати освітній процес з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, забезпечувати розвиток пізнавальної діяльності учнів, формувати в них мотивацію до навчання (ПРН-7);

- планувати та організовувати освітній процес у початковій школі, позаурочні й позашкільні заняття та заходи, використовуючи різні організаційні форми навчання та типи занять, із дотриманням принципу науковості та вимог нормативних документів початкової школи (ПРН-9);

- використовувати в освітній практиці різні прийоми формуального, поточного і підсумкового оцінювання навчальних досягнень здобувачів початкової освіти, прийоми диференційованого оцінювання дітей з особливими освітніми потребами (ПРН-10);

- застосовувати методи та прийоми навчання, інновації, міжпредметні зв'язки та інтегрувати зміст різних освітніх галузей в стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності в початковій школі, оцінювати результативність їх застосування (ПРН- 12).

Навчальна дисципліна *«Педагогіка партнерства»* (за ОПП КЗВО

«Луцький фаховий педагогічний коледж», кількість кредитів – 3; форма контролю – залік) передбачає отримання студентами додаткових професійних компетенцій під час вивчення циклу дисциплін професійної підготовки. Метою є формування у студентів уявлень про педагогіку партнерства як ключового компонента Нової української школи та вивчення основних аспектів педагогічної взаємодії. Форма контролю знань – залік. Кількість кредитів – 3.

Курс «Освітнє лідерство» (кількість кредитів – 3; форма контролю – залік), як і попередня навчальна дисципліна, сприяє набуттю студентами додаткових фахових компетенцій при опануванні циклу дисциплін професійної підготовки, позаяк націлює на розкриття сутності соціального лідерства, його типів, стилів лідерської поведінки, способів реалізації лідерського потенціалу особистості, що є конструктивним у площині порушеної проблеми.

Дисципліна «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі» має важливе значення для підготовки вчителів Нової української школи. Вона спрямована на розвиток мовно-комунікативної та літературної компетентностей майбутніх вчителів, що є ключовими для виконання завдань Нової української школи. У змісті дисципліни враховані сучасні виклики і потреби, які висуває Концепція «Нова українська школа», Державний стандарт початкової освіти, закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. та компетентнісний підхід до підготовки майбутніх фахівців.

Навчальний курс передбачає озброєння здобувачів вищої освіти знаннями про процес навчання української мови та читання, а також розвиток необхідних умінь і навичок для практичної реалізації мовної та літературної освіти молодших школярів у Новій українській школі.

Таким чином, дисципліна «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі» є важливою складовою частиною професійної та практичної підготовки майбутніх вчителів, яка допоможе їм ефективно виконувати свої професійні завдання в умовах Нової української школи.

Вивчення даної навчальної дисципліни сприятиме підготовці фахівців,

здатних виконувати типові завдання професійної діяльності, а саме: загальнонавчальні, інформаційно-аналітичні, дослідницькі, комунікативні, етичні, соціокультурні, а також спеціальні фахові компетентності, передбачені освітньою програмою.

Отже, як бачимо, зміст, цільові настанови виокремлених нами дисциплін відображають їх освітньо-виховний потенціал із позицій значущості підготовки майбутніх учителів початкової школи до оволодіння основними компетентностями педагога, провідними аспектами педагогічної взаємодії, специфіки міжособистісних стосунків, знаннями підприємницького характеру, що, вочевидь, підтверджує правомірність їх розгляду для ґрунтовного аналізу в руслі дослідження. Проте, на наш погляд, у них відсутня цілісна система цілеспрямованого формування необхідного обсягу знань, умінь, компетентностей у руслі дослідження. Ця обставина, вочевидь, підтверджує необхідність забезпечення системної цілеспрямованої підготовки кваліфікованих учителів початкової школи шляхом поглиблення окремих розділів навчальних дисциплін інформацією теоретико-прикладного спрямування в освітньому середовищі педагогічного коледжу.

Наголошуємо на тому, що професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування підприємливості молодших школярів повинна здійснюватися на інтегративній міждисциплінарній основі, використовуючи освітній потенціал суміжних дисциплін, що сприятиме формуванню цілісної системи необхідних знань, умінь і навичок щодо створення гармонійних умов як для розвитку, навчання та виховання підприємливих, відповідальних та конкурентоспроможних особистостей, так і для професійного становлення конкурентоздатного педагога-професіонала, розкриття його творчого потенціалу, розвитку навичок самоосвіти та самовдосконалення.

У даному розділі проаналізовано стан розробленості проблеми підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів у

педагогічній теорії та її розв'язання в освітній практиці; розкрито сутність і зміст поняття «підприємливість»; висвітлено сучасний стан підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

У площині аналізу актуальних досліджень різноаспектно представлено напрями дослідження заявленої проблеми в науковому дискурсі. Опрацьовано наукові студії, в яких порушуються питання підприємництва, підприємницької діяльності, формування підприємницької компетентності майбутніх учителів, підприємливості як ключової компетентності. Встановлено, що підготовка майбутнього вчителя до формування в учнів підприємливості є актуальною проблемою наукового дискурсу. Вона передбачає оволодіння вміннями розробляти відповідні програми, форми, методи і прийоми організації зазначеного процесу. При цьому успіх зумовлюється глибоким осмисленням і прийняттям студентами значущості компетентності підприємливості як особистісної якості сучасної людини, засадами якої є настанова на постійний пошук нових можливостей за межами наявних ресурсів, результатом чого є створення та реалізація суб'єктивно нових ідей, технологій та соціальних проєктів, набуття досвіду саморозвитку у визначеному напрямку професійно-педагогічної діяльності.

З'ясовано сутність і зміст ключових понять «підприємництво», «підприємливість», «формування підприємливості молодших школярів», «підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів», «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів». Поняття «підприємництво» потрактовано як динамічний процес пошуку нових можливостей, відкритість до нових перспектив, подолання старих обмежень, руйнування бар'єрів, установлених існуючим рівнем знань.

Підприємливість дійсно є важливою компетентністю в сучасному світі, оскільки дозволяє особам бути більш ефективними в різних сферах життя, включаючи бізнес, науку, технології та культуру. Креативність, інноваційність,

ризикованість та здатність до планування та реалізації задумів – це важливі характеристики, які допомагають особам бути успішними в різних сферах. Креативність означає здатність генерувати нові ідеї і давати нові рішення на основі інтуїції та оригінальності мислення. Інноваційність – це здатність застосовувати нові ідеї та технології у практиці. Ризикованість означає здатність приймати рішення в умовах невизначеності та ризику. Здатність до планування та реалізації задумів дозволяє здійснювати свої ідеї в практичній діяльності.

Отже, підприємливість є важливою компетентністю для успіху в різних сферах життя, оскільки допомагає розвивати креативність, інноваційність, ризикованість та здатність до планування та реалізації задумів. Під час формування підприємливості як базової компетентності молодші школярі вчаться мислити нестандартно, креативно задля розвитку власних унікальних, специфічних здібностей і вмінь, отримання досвіду, який у подальшому надихатиме їх на творчість, винахідливість та ініціативність.

Дефініція «підготовка» розглядається як процес формування, а «готовність» як результат, що включає в себе певні етапи і кроки, які взаємодіють між собою. Цей процес передбачає формування в майбутніх вчителів певних компетентностей, знань, умінь і навичок, що дозволять їм ефективно проводити заняття з розвитку підприємливості молодших школярів.

Готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, з свого боку, визначається наявністю у нього відповідних компетентностей, знань, умінь і навичок, що дозволяють вільно і ефективно працювати з дітьми та створювати відповідні умови для розвитку їх підприємливості. Отже, готовність є результатом підготовки, але в той же час і показником якості цієї підготовки.

Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів розглядається нами як системний процес, що здійснюється у закладах вищої педагогічної освіти і націлений на спеціально організоване засвоєння студентами теоретичних засад професійної підготовки на основі

міждисциплінарної інтеграції знань (психолого-педагогічних, підприємницьких, методичних), умінь і практичних навичок, способів мислення, мотиваційних орієнтирів, підприємницьких якостей і морально-етичних цінностей, необхідних для організації та успішного провадження професійної діяльності з формування підприємливості учнів початкової школи. Інтегративною ознакою підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів є готовність до цієї діяльності.

Дослідження сучасного стану підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу шляхом аналізу документації є важливим етапом для оцінки якості підготовки майбутніх вчителів. Аналіз стандартів, ОПП, навчальних планів та силабусів навчальних дисциплін дозволяє виявити, які компетенції, знання та навички повинен засвоїти майбутній вчитель для ефективного формування підприємливості молодших школярів.

Зокрема, аналіз стандартів та ОПП за спеціальністю 013 Початкова освіта показує, що майбутній вчитель повинен мати компетенції з психолого-педагогічної та методичної сфер, вміння взаємодіяти з учнями та їх батьками, організовувати навчально-виховний процес в початковій школі, використовувати інформаційно-комунікаційні технології тощо.

Для підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в навчальних планах та силабусах окремих навчальних дисциплін можуть бути передбачені завдання та проєкти, спрямовані на розвиток креативності, вміння приймати рішення, комунікативних навичок, планування та організації діяльності.

Отже, аналіз документації є важливим етапом для оцінки якості підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів.

Матеріали розділу відображені в таких публікаціях автора: [128; 131; 132; 136; 138; 185; 266].

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

2.1. Структурно-компонентна та критеріально-рівнева характеристика готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів

Передусім звертаємо увагу на те, що проблема підготовки майбутнього вчителя ґрунтовно опрацьована у наукових розвідках, де розкриваються фундаментальні питання теорії професійної освіти (В. Кремень [107], Н. Ничкало [159], О. Пехота [181], О. Савченко [203], Л. Хомич [234], М. Ярмаченко [248] та ін.); аспекти професійної підготовки фахівців у вищій школі (А. Алексюк [2; 3], Б. Андрієвський [4], С. Гончаренко [50], Н. Кічук [87], В. Семиченко [207] та ін.).

При висвітленні порушеного питання значний інтерес становлять студії, в яких висвітлюється сутність, структурно-компонентна будова підприємницької компетентності майбутніх фахівців певного професійного спрямування: економічного профілю (Ю. Білова [23], Г. Матукова [148]); ресторанного господарства (М.Ткаченко [222]); сфери обслуговування (В. Майковська [126;127]), вчителів (Л. Гончаренко [50], О. Земка [79], М. Янцур [245] та ін.). Водночас потребує чіткого розуміння структурно-компонентна характеристика поняття «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів».

Зважаючи на це, можна визначити, що структура готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів може бути розглянута з різних підходів. Один з таких підходів – це розгляд структури з погляду складових елементів. Це означає, що готовність майбутнього вчителя

до формування підприємливості молодших школярів може бути складена з різних складових частин, таких як знання, вміння, навички, мотивація тощо. Інший підхід – це розгляд структури з погляду взаємодії між різними елементами. Це означає, що готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів може бути розглянута як система взаємодії між різними факторами, такими як особистісні характеристики майбутнього вчителя, навчальний процес, педагогічна підтримка тощо.

Отже, розуміння структури готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів може бути визначене з різних підходів, які базуються на різних вимірах. Важливо розглянути всі ці підходи для того, щоб отримати повне розуміння структури готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Так, слухними нам видаються думки вчених, зокрема В. Морозова [153], М. Ткаченка [222] щодо визначення особистісного, організаторського, комерційного та інноваційного компонентів у структурі підприємництва, здійсненого на підставі аналізу наукових категорій «підприємницька діяльність», «підприємництво».

Н. Кінах [86] розглядає готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів з п'яти різних компонентів: особистісного, організаторського, комерційного, інноваційного та комунікаційного. Кожен компонент передбачає наявність у вчителя певних якостей. Наприклад, для особистісного компоненту важливі відповідальність, енергійність, ініціативність та самостійність. Для організаторського компоненту потрібні організаторські здібності, усвідомлення ризиків, здатність до маркетингу, планування, організації та контролю, а також вміння організувати власний бізнес і координувати його фактори виробництва.

Комерційний компонент передбачає готовність вчителя отримувати прибуток на основі створення освітніх продуктів та надання освітніх послуг. Інноваційний компонент вимагає спроможності створювати нові засоби та механізми, генерувати цікаві освітні ідеї. Комунікаційний компонент

передбачає здатність вчителя до суспільної користі, спілкування з людьми та вміння правильно та грамотно будувати комунікації.

Отже, враховуючи ці компоненти та відповідні якості, можна сформулювати структуру готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів [86].

Так, М. Ткаченко [222] правильно вказує на те, що підприємницька компетентність складається з декількох компонентів, які включають в себе різні аспекти: ставлення, знання, вміння, навички та особистісні якості. Ці компоненти можуть відрізнитись у різних моделях підприємницької компетентності, проте загалом вони охоплюють такі аспекти, як особистісний розвиток, орієнтація на результат, стратегічне мислення, управління ризиками, комунікації, маркетинг, фінанси тощо. Кожен з цих компонентів може бути розглянутий окремо, але вони взаємопов'язані і взаємодіють між собою, утворюючи цілісну структуру підприємницької компетентності.

Зокрема, до прикладу, О. Земка [79] на підставі аналітичного огляду теоретико-методологічних досліджень у площині дослідження уточнює структуру підприємницької компетентності учителів технологій, виокремлюючи відповідно такі компоненти: мотиваційно-ціннісний компонент підприємницької компетентності визначає ставлення підприємця до підприємництва як такого, а також до його цінностей. Цей компонент передбачає позитивне морально-етичне ставлення до підприємництва як рушія ринкової економіки, що ґрунтується на повазі до цінностей підприємця нового часу.

У цьому компоненті важливим є визнання значущості свободи вибору діяльності, працьовитості, чесності у стосунках зі споживачами, бізнес-партнерами, державою, соціальної відповідальності, ощадливості у використанні обмежених ресурсів тощо. Підприємець, який має розвинений мотиваційно-ціннісний компонент, розуміє, що підприємництво повинно базуватися на чесності, довірі, відповідальності перед суспільством та

природою. Такий підприємець має свідомість відносно важливості цінностей, які він несе у своїй діяльності, та дбає про їх дотримання.

Цей *когнітивний компонент* описує знання та вміння, які необхідні для розуміння та виконання підприємницьких дій. Майбутні педагоги повинні мати розуміння економічних та юридичних аспектів підприємництва, щоби бути готовими до викладання цього матеріалу учням. До цього компоненту також входять методичні засоби, які необхідні для ефективного викладання підприємництва, такі як розробка планів уроків, підготовка дидактичного матеріалу та методик викладання.

Діяльнісний компонент описує здатності, які дозволяють особі планувати, організувати та контролювати підприємницьку діяльність. До цього компоненту також входять здатності генерувати бізнес-ідеї, проводити маркетингові дослідження та швидко приймати рішення в умовах невизначеності. Також важливим елементом цього компоненту є вміння формувати підприємницьку компетентність учнів та допомагати їм у розвитку власних здібностей та навичок.

Взаємодія когнітивного та діяльнісного компонентів є дуже важливою для підготовки педагогів та учнів до підприємницької діяльності. Від добре розвинених знань та вмінь залежить успішність реалізації підприємницьких ідей та проєктів.

Особистісно-рефлексивний компонент включає в себе такі якості як цілеспрямованість, самостійність, ініціативність, креативність, мобільність, готовність до ризику, відповідальність за прийняті рішення, розсудливість, ощадливість, емоційний інтелект, емпатія, творче та раціональне ставлення до виконання завдань, здібності до самоаналізу та об'єктивної самооцінки. Вміння самокорекції є одним з ключових аспектів розвитку цього компоненту, оскільки вони дозволяють особі виявляти та виправляти свої помилки та недоліки, підвищують рівень самосвідомості та допомагають зростати як професіоналу [79, с. 3-4].

Ця позиція вчених є досить обґрунтованою, оскільки підприємницька компетентність включає в себе багато компонентів, які мають вирішальне значення для успішної підприємницької діяльності. Мотиваційно-цільовий компонент визначає, які цілі має підприємець і який рівень мотивації для досягнення цих цілей він має. Змістовий компонент включає в себе знання та навички, необхідні для успішної підприємницької діяльності. Регулятивний компонент включає в себе здатність до саморефлексії, здатність до самоконтролю та здатність до самокерування.

Враховуючи ці компоненти, можна стверджувати, що підприємницька компетентність є складним і багатогранним явищем, яке включає в себе як психологічні, так і професійні аспекти. Для успішної підприємницької діяльності необхідно мати високу рівень компетентності в усіх цих аспектах. Тому, виокремлення різних компонентів підприємницької компетентності є важливим етапом для розуміння сутності цього явища та розвитку підприємницьких навичок та вмінь [79].

У наукових студіях (В. Мадзігон [124], М. Шимановський [241] та ін.) значущими для успішного провадження підприємницької діяльності вчителя початкової школи називаються такі якості, що відображають здатність особистості до практичного застосування теоретичних знань з підприємництва. Важливо мати розуміння ключових теоретичних положень з області підприємництва і управління, а також знати, як застосовувати ці знання у практичній роботі. Аналітичні здібності дозволяють ефективно аналізувати управлінські ситуації, які можуть бути стандартними або нестандартними; компетенції проєктування алгоритмів діяльності та передбачення наслідків роботи допомагають вирішувати проблеми і планувати дії з урахуванням можливих ризиків та наслідків.

При структуруванні поняття «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів» виходимо з розуміння його як стійкої особистісно-професійної характеристики, що ґрунтується на усвідомленій підприємницькій активності та є результатом підготовки.

З таких позицій крізь призму проведеного аналізу науково-педагогічної літератури виокремлюємо такі компоненти готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів: *ціле-мотиваційний, змістово-знанцевий, діяльнісно-рефлексивний*. Схарактеризуємо їх.

При виокремленні *ціле-мотиваційного компоненту* ми виходимо з того, що домінантами змісту сучасної української школи є нові підходи, націлені на вмотивовану діяльність вчителя, яка полягає в свободі творчості, постійному розвитку професіоналізму, зацікавленому спільному партнерстві між учнем, учителем і батьками, спрямованості роботи педагога на потреби учня в освітньому процесі, зокрема початкової школи.

Ми виходимо з того, що поняття *мотив* (від лат. *movere* – рухати, штовхати) означає спонукання до дій та вчинків, а мотивація – це сукупність чинників, які визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні фактори, що спонукають поведінку людини [246]. Мотив – це фактор, який викликає бажання або потребу в певній дії або вчинку. Мотивація – це процес, в результаті якого стимулюється і підтримується активність особистості для досягнення певної мети або задоволення потреби. У своїй сукупності, мотивація складається з різних факторів, таких як потреби, цілі, очікування, прагнення до успіху, стимули тощо. Ці фактори можуть бути як внутрішніми (наприклад, бажання самореалізації), так і зовнішніми (наприклад, матеріальна винагорода). Відповідно, мотивація може бути внутрішньою (особистість сама з собою ставить мету) або зовнішньою (мотивація залежить від дії стороннього фактору, наприклад, нагороди або покарання).

Зауважимо, мотивація є рушієм, що спонукає до дії, задовольняючи потреби вищого рівня (визнання, повага, самореалізація), генеруючи енергію, ентузіазм, творчість із метою ефективного досягнення бажаних цілей, виявляючи приховані таланти і творчість, сприяючи як досягненню індивідуальних цілей, так і розвитку суспільства загалом.

Так, згідно з системним підходом, мотивація розглядається як багатомірна система, яка впливає на поведінку та діяльність людини [190, с. 116]. Це означає, що мотивація визначається не лише окремими прагненнями чи потребами, але і взаємозв'язками між ними, а також з іншими аспектами особистості, такими як цінності, переконання, життєвий досвід та інші фактори. Розуміння мотивації як системи дозволяє більш повно і глибоко оцінювати фактори, що впливають на активність та поведінку людини в різних ситуаціях [191].

Крізь призму викладеного цілком правомірно стверджувати, що *ціль-мотиваційний компонент* відображає ціннісне ставлення майбутнього вчителя початкової школи до підприємництва як суспільного явища, відображає міру його мотиваційних настанов, спонукань, спрямованості щодо набуття підприємницької компетентності, здійснення професійної діяльності, націленої на формування підприємливості молодших школярів.

Змістово-знаннєвий компонент готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів акумулює сукупність знань (соціально-економічних, фінансових, юридичних) підприємницько-методичного спрямування, що включають знання про нормативно-правове регулювання підприємництва, його економічних і правових засад у сучасному суспільстві, в умовах економіки знань, ринкових відносин; технологію організації й розвитку підприємницької педагогічної діяльності, передумови та принципи успішного ведення бізнесу та методично зорієнтованих, необхідних студентам для формування підприємливості учнів у рамках освітнього процесу педагогічного коледжу.

Діяльнісно-рефлексивний компонент готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів охоплює сформовані здатності щодо планування, організації, проєктування, контролювання продуктивної підприємницької професійно-педагогічної діяльності, генерування нових ідей, проєктів та ініціатив, втілення їх у життя, швидкого прийняття альтернативних рішень, аналітичні, проєктувальні, конструктивні,

організаторські і комунікативні вміння, навички соціальної взаємодії, конструктивного ділового спілкування, підприємливості, творчості. Означений компонент відображає усвідомлену професійну підприємницьку активність, ініціативність студентів, передбачає сформованість у них навичок рефлексії (самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самореалізації особистості, готовність до подолання труднощів) в педагогічній діяльності, критичного оцінювання власних дій; усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності. При цьому рефлексія є джерелом набуття власного професійного досвіду, способом самопізнання, інструментом вияву управлінського мислення, здатністю гнучко й багатоваріантно оцінювати педагогічні явища, свої досягнення, аналізувати успіхи та складності у досягненні цілей.

Виокремлені нами компоненти – *ціле-мотиваційний, змістовно-знаннєвий, діяльнісно-рефлексивний* – слугують підґрунтям визначення критеріїв та рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Передусім вважаємо за необхідне внести уточнення щодо трактування поняття «критерій». Так, за Енциклопедичним словником термін «критерій» – це певна ознака, яку можна використовувати для оцінки, визначення або класифікації чогось. В контексті підприємницької компетентності, критерії можуть використовуватися для оцінки рівня компетентності та для визначення того, що потрібно розвивати для поліпшення підприємницьких навичок та здібностей [69]. У довідкових психолого-педагогічних джерелах критерій характеризується як рівень знань про підприємництво, вміння аналізувати ринок, здатність приймати рішення в умовах невизначеності тощо [70].

Заслуговує на увагу позиція А. Корнілової щодо характеристики критерію як показника, об'єктивного прояву чого-небудь; як психологічної установки діагностика; як мірила, тобто правило, яким потрібно користуватися при діагностуванні; як питання опитувальника, анкети, тести тощо [105].

За визначенням О. Семенюка, термін «критерії» аналізується як вимір оцінки, судження, а поняття «рівні» як ступінь величини, розвитку, значущості чого-небудь [206].

Найбільш прийнятною у площині порушеної проблеми видається дефініція критерію як вираження найзагальнішої сутності ознаки, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних явищ, де ступінь вияву, якісна спрямованість, визначеність критерію позначається у конкретних показниках [43].

Звертаємо увагу на те, що в науково-педагогічній літературі презентовано загальні вимоги, які слід ураховувати при виокремленні критеріїв, а саме:

- чітке відображення у змісті критерію основних закономірностей функціонування і розвитку аналізованого явища;
- обов'язкове налагодження за допомогою критеріїв зв'язків між усіма складниками досліджуваного процесу;
- розкриття критеріїв через показники, що характеризують більший або менший ступінь його вираженості;
- критерії повинні відображати динаміку якості в часі та просторі, які вимірюють;
- показники якості мають точно поєднуватися з кількісними, однозначно доповнюючи один одного [90].

Щодо поняття «показник», то у «Новому тлумачному словнику української мови», він характеризується як свідчення, доказ, ознака чого-небудь [164].

Так, А. Семенова слушно відзначає, що показники відображають рівень розвитку конкретного критерію та дозволяють виміряти динаміку процесу, який аналізується. Показники є способом визначення та оцінки певних параметрів явища або процесу, і їх розрахунок дозволяє встановити наявні тенденції та зробити висновки про ефективність різних стратегій або рішень [204].

Відтак, для оцінки підготовленості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів нами виокремлено такі критерії: *мотиваційний, когнітивний та особистісний*, що корелюють із визначеними

компонентами (ціле-мотиваційний, змістовно-знаннєвий, діяльнісно-рефлексивний). Схарактеризуємо виокремлені критерії.

Мотиваційний критерій пов'язаний з процесом мотивації до підприємливості у майбутній професійно-педагогічній діяльності (лише вмотивований бути підприємливим учитель спроможний сформувати цю якість в учнів). Дійсно, мотивація грає важливу роль у формуванні підприємливості майбутніх вчителів. Цілком логічно, що майбутній учитель повинен бути сам мотивований до підприємливості, щоб бути здатним виховувати цю якість у своїх учнів.

Згідні, що мотиваційний критерій включає в себе взаємодію різних чинників, які можуть стимулювати прагнення до підприємливості, таких як економічні та соціальні фактори, можливості професійного та особистісного розвитку, успіх у досягненні цілей тощо. Крім того, важливо враховувати індивідуальні особливості та інтереси майбутніх вчителів, а також підбирати ефективні методи та форми роботи з ними, які б допомогли активізувати їхню мотивацію до підприємливості.

Таким чином, мотивація до підприємливості в широкому розумінні є складним економіко-психологічним поведінковим феноменом, який базується на потребах, інтересах і цінностях учителя, що породжують відповідні спонуки, які безпосередньо реалізуються у сфері поведінкових реакцій учителя позаяк, за твердженням учених (О. Кустовська [114], Л. Портер [265] та інші).

Заслуговує на увагу позиція В. Стадник, згідно з якою, ґрунтуючись на структурі мотивації, запропонованої Є. Ільїним, наголошується, що мотиваційна структура кожної людини складається з різноманітних мотивів, які можуть бути зумовлені різними чинниками, такими як рівень доходів, соціальний статус, професійні амбіції, потреби, цінності та інші [215]. Наприклад, люди з високим рівнем доходів можуть бути мотивовані матеріальними благами, тоді як ті, хто має вищу освіту та професійні досягнення, можуть бути більш мотивовані професійними зростанням та розвитком. Також важливими факторами, що впливають на мотивацію, є

цінності та переконання людини, її соціальні потреби та сприйняття свого місця в суспільстві [236].

Так, погоджуючись із В. Співаком, визначення цілей і спрямування на їх досягнення є ключовими аспектами мотивації. Цілі можуть бути як внутрішніми (особисті, прагнення до саморозвитку, досягнення успіху, задоволення від самої діяльності) так і зовнішніми (матеріальні винагороди, визнання співробітників та керівництва, статус). Однак, важливо зазначити, що мотиваційні фактори можуть бути різними для кожної особистості і залежати від конкретної ситуації [214]. Наприклад, одна людина може бути більш мотивованою матеріальними винагородами, тоді як інша може бути більш зацікавлена в самореалізації та задоволенні від роботи.

Показниками означеного критерію є:

- спрямованість на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності;
- визначення потреби в досягненнях, мотивація успіху й уникнення невдач;
- цільові настанови (цілевизначення).

Когнітивний критерій – описує когнітивні аспекти, що пов'язані з підприємницькою діяльністю майбутніх вчителів початкової школи. Обсяг знань про підприємництво, їх глибина і мобільність, а також здатність переносити ці знання у професійну діяльність є важливими когнітивними показниками, що можуть бути використані для оцінки здатності майбутніх вчителів початкової школи до використання підприємницьких знань і навичок у своїй професійній діяльності.

Цей критерій описує когнітивні аспекти, що пов'язані з підприємницькою діяльністю майбутніх вчителів початкової школи. Обсяг знань про підприємництво, їх глибина і мобільність, а також здатність переносити ці знання у професійну діяльність є важливими когнітивними показниками, що можуть бути використані для оцінки здатності майбутніх вчителів початкової школи до використання підприємницьких знань і навичок у своїй професійній діяльності.

Відповідно до основних вимог і положень державних освітніх стандартів, освітніх програм, окремих курсів, результатів наукових розвідок у межах підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів розрізняємо такі тематично-змістові блоки знань: *загальноекономічні, загальнопрофесійні, знання теоретичного і технологічного* характеру стосовно педагогічної підприємницької діяльності, зокрема про її правові аспекти, *професійно-теоретичні і професійно-практичні* знання. Емпіричні знання синтезують відомості про економічні поняття, сутність підприємництва, організаційно-правові форми здійснення підприємницької діяльності, засвоєння яких формує світоглядне усвідомлення про взаємопов'язаність життєдіяльності людини, цивілізаційного буття суспільства з економічними законами. Наявність зазначених знань створює когнітивне підґрунтя підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів.

Показниками когнітивного критерію є:

- володіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність»; знання та уміння, які повинні мати майбутні вчителі початкової школи з підприємництва.

- обсяг і глибина знань, розуміння суті підприємницьких завдань та проблем, усвідомлення можливих ризиків і персональної відповідальності за діяльність та результати.

Крім того, він включає в себе обізнаність щодо ринкових механізмів регулювання та керівництва підприємницькою діяльністю, а також знання етики трудових відносин.

Особистісний критерій репрезентує індивідуально-особистісні якості майбутнього вчителя початкової школи, зокрема ініціативність, організаторські здібності, гнучкість, розвиненість підприємницького мислення, самоорганізованість, самооцінку. Рефлексія може мати важливу роль у формуванні підприємницьких якостей майбутніх учителів початкової школи. Функції рефлексії, які можуть бути корисними для цього критерію, включають:

Планування: рефлексивний підхід може допомогти майбутньому учителю початкової школи планувати своє навчання та підготовку до роботи в галузі підприємництва, визначати свої мети та цілі, а також розробляти стратегії для їх досягнення.

Контроль: рефлексія може допомогти майбутньому учителю початкової школи контролювати своє мислення та діяльність, а також оцінювати їх ефективність у відповідності до підприємницьких цілей.

Вдосконалення: рефлексивний підхід допомагає майбутньому учителю початкової школи вдосконалювати свої підприємницькі знання та вміння, а також розвивати своє підприємницьке мислення.

Саморегуляція: рефлексія може допомогти майбутньому учителю початкової школи регулювати свої емоції та ставлення до підприємницької діяльності, що може сприяти більш успішному формуванню підприємливості молодших школярів у навчальному процесі.

Ініціативність та організаторські здібності є дуже важливими якостями учителя, які допомагають йому успішно втілювати свої ідеї та задуми в життя. Ініціативність передбачає здатність до самостійності та творчості, готовність до ризикування та пошуку нестандартних рішень. Організаторські здібності, у свою чергу, допомагають учителю планувати та організовувати свою роботу, ставити перед собою мету та досягати її шляхом розробки та впровадження конкретних дій.

Загалом, успішний вчитель повинен мати ряд особистісних якостей, таких як комунікабельність, відповідальність, терплячість, творчість, дисциплінованість, адаптивність, самокритичність та багато інших. Ці якості є важливими для ефективної роботи з учнями та досягнення успіху в педагогічній діяльності [187].

Стосовно організаторських здібностей ми виходимо з того, що *здібності* є індивідуально-психологічними особливостями, психологічними якостями особистості, що забезпечують успіх у діяльності [192]. *Організаторські здібності* майбутнього вчителя початкової школи розуміємо як психологічні

генетично зумовлені особливості індивіда (задатки, особливості темпераменту тощо), розвиток та вдосконалення яких залежить від соціальних (виховання, навчання) та особистісних (саморозвиток) чинників.

На нашу думку, у ракурсі порушеної проблеми ініціативність та організаторські здібності забезпечують злагоджену діяльність усіх учасників освітнього процесу педагогічного коледжу, допомагають виявляти та реалізовувати запити споживачів освітніх послуг.

Щодо формування підприємницького мислення майбутнього вчителя початкової школи як компоненти когнітивного критерію суттєвою нам видається позиція О. Булавіної [32], згідно з якою вчена виокремлює такі його характерологічні ознаки, що є конструктивними у площині означеної проблеми: які є необхідними для успішної підприємницької діяльності.

- *Аналітичність* дозволяє особі здійснювати глибокий аналіз ситуацій, знаходити точні узагальнення та ефективні рішення.
- *Системність*, у свою чергу, забезпечує комплексний підхід до вирішення підприємницьких проблем та залежностей в підприємницькій діяльності.
- *Конструктивність* дозволяє спрямовувати зусилля на реальні результати, прогностичність же надає можливість передбачати наслідки ухвалених рішень та реагувати на них вчасно.
- *Зваженість* полягає в умінні правильно оцінювати підприємницькі ситуації, враховуючи можливі втрати та користь, та ухвалювати обґрунтовані рішення.
- *Діловитість* дає змогу ефективно вирішувати проблеми, які виникають, і здійснювати практичну організацію власної справи.
- *Креативність* дозволяє бачити альтернативи та генерувати нові нестандартні ідеї, враховуючи динаміку економіки та потреби суспільства. Інноваційність, в свою чергу, відображає здатність до утілення нових оригінальних рішень в практику професійної діяльності.

Усі ці риси є важливими для розвитку підприємницького мислення та діяльності, і можуть бути навчені та розвинуті через відповідну освіту та навчання [32].

Ми глибоко переконані, що сформувати у молодших школярів підприємливість спроможний лише той педагог, який особисто саморозвивається, професійно самовдосконалюється. В іншому випадку, педагогічна діяльність, позбавлена істинного гуманістичного змісту та творчого спрямування як необхідної передумови розвитку людської особистості та не підкріплена особистісним досвідом, матиме лише декларативний характер. Саме тому, на нашу думку, в освітньому процесі педагогічного коледжу в площині порушеної проблеми необхідно забезпечити стійке глибинне розуміння майбутніми вчителями початкової школи *творчої* суті професійно-педагогічної діяльності. Окрім цього, сьогодення висуває до професіоналізму фахівців, які працюють у межах первинної ланки освітньої системи України, якісно нові вимоги, що потребують переосмислення педагогічної діяльності на основі творчого підходу, розкриття та збагачення творчо-духовного потенціалу як вихованців, так і самих учителів.

Існує думка (Н. Кічук, С. Сисоєва та ін.) [85, с.25], що творчість є специфічною здатністю кожної людини, яка може і повинна розвиватися. Так, творчість дійсно є складним і багатогранним явищем, що включає в себе різноманітні соціально-психологічні і психолого-фізіологічні аспекти. Вона зумовлена такими передумовами, як індивідуальні особливості особистості, середовище, в якому вона перебуває, а також взаємодія з цим середовищем.

Творчість є важливою формою людської практики, оскільки дозволяє активізувати потенціал суб'єкта в процесі особистісних змін. Таким чином, творчість може стати інструментом самопізнання, становлення і розвитку особистості. У процесі творчої діяльності людина використовує свої інтелектуальні, емоційні та творчі здібності, що дозволяє їй розкрити свій потенціал і втілити в життя свої ідеї та задуми. Таким чином, творчість може сприяти як особистісному розвитку, так і розвитку суспільства в цілому,

оскільки її результатами можуть стати нові інновації, винаходи, технології, культурні твори, які змінюють світ і покращують життя людей.

Щодо розуміння креативності, то вона характеризується як процес, який включає в себе не тільки інтелектуальні, але й особистісні аспекти, такі як творча самовираженість, спонтанність, гнучкість мислення та відкритість до досвіду. Креативність може бути розглянута як навичка, яку можна навчитися і розвивати, зокрема, через тренування у вирішенні творчих завдань та експериментах з різними підходами до проблем. Креативність може бути важливою для розв'язання проблем, які не мають однозначного рішення, а також для створення нових ідей та продуктів, що можуть принести користь людству [55].

Як бачимо, немає чіткої межі у трактуванні понять «творчість» і «креативність», які, здебільшого, характеризуються як синонімічні. Однак ми солідарні з позицією А. Циплюк [238], згідно з якою творчість – це не лише здатність суб'єкта створювати щось нове, оригінальне, а й спроможність відчувати радість від самого процесу діяльності, тобто творчість певною мірою можна розглядати як характеристику діяльності (процесу) суб'єкта, підкреслюючи в ній процесуально-результативну складову, а креативність – як якість (властивість) обдарованої особистості [238]. Отже, крізь призму викладеного показниками особистісного критерію є: вміння адекватно оцінювати свої досягнення; прагнення до постійного фахового вдосконалення; творчість та креативність; розвиненість підприємницького мислення.

Компонентно-критеріальну характеристику готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу та методики їх діагностики подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Компонентно-критеріальна характеристика готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Компонети	Критерії	Показники вияву	Діагностувальні методики
<i>Ціле-мотиваційний</i>	<i>Мотиваційний</i>	спрямованість на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності; визначення потреби в досягненнях, мотивація успіху й уникнення невдач; цільові настанови (цілевизначення).	Тест-питальник вимірювання потреби в досягненнях (Ю. Орлов), методика діагностики щодо мотивації до успіху й уникнення невдач (Т.Елерс), методика К. Замфір в модифікації А. Реана, методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації»
<i>Змістово-знаннявий</i>	<i>Когнітивний</i>	володіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність»; обсяг, глибина,	Методика Ю. Пачковського «Тест на загальні здібності до підприємництва (GET TEST)»; діагностувальне опитування з метою

Продовження таблиці 2.1.

<i>Діяльнісно-рефлексивний</i>	<i>Особистісний</i>	вміння адекватно оцінювати свої досягнення; прагнення до фахового вдосконалення; творчість та креативність; здатність до самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокритики, готовність до подолання труднощів, виявлення та усунення їх причин; розвиненість підприємницького мислення	Методики вивчення загальної самооцінки (питальник Г. Казанцевої); А. Карпова для дослідження рефлексивності; «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних умінь учителя початкових класів»; креативність та інноваційна готовність за методикою «Діагностика особистісної креативності» Є. Тунік, тест «Діагностика творчого потенціалу особистості»; методика КОЗ з метою діагностики комунікативних та організаторських здібностей.
--------------------------------	---------------------	---	--

Звертаємо увагу на те, що одним з показників, які можуть використовуватися для оцінювання критерію «готовність до планування та реалізації освітнього процесу з урахуванням принципів підприємливості», є вміння майбутнього вчителя розробляти та реалізовувати навчально-виховні заходи, що сприяють формуванню підприємливості учнів.

Іншим показником, який може використовуватися для оцінювання критерію «володіння методами та технологіями формування підприємливості молодших школярів», є знання та вміння майбутнього вчителя застосовувати різноманітні методи та технології, такі як проектна діяльність, ігрові технології, майстер-класи тощо, для активізації підприємливості учнів.

Таким чином, точніше сформульовані показники допомагають більш детально оцінити рівні сформованості готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

На основі врахування ознак вияву якості сформованості мотиваційного, когнітивного та особистісного критеріїв нами визначено три рівні готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу: творчий, продуктивний, репродуктивний (таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2.

Критерії та показники оцінки рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Рівні	Показники готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу		
	<i>Мотиваційний критерій</i>	<i>Когнітивний критерій</i>	<i>Особистісний критерій</i>
<i>Творчий</i>	Усвідомлена спрямованість на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності; наявність сформованих потреб у досягненнях,	Ґрунтовне володіння понятійним змістом категорії «підприємливість, «підприємницька компетентність»; глибокі, системні знання про різноманітні	Адекватне оцінювання своїх досягнень, відчуття гострої потреби у саморозвиткові; постійне прагнення до самовдосконалення; стабільний прояв самостійності, активності, ініціативності,

Продовження таблиці 2.2.

	мотивації успіху й уникнення невдач; чіткі цільові настанови (цілевизначення); студенти інтелектуально активні й цілеспрямовані.	способи активізації підприємницької діяльності; оперативна здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи з формування підприємливості учнів	креативності щодо реалізації окреслених цілей, відкритості до новацій, лідерства; стала орієнтація на самоствердження і саморозвиток на основі об'єктивної самооцінки; абсолютне усвідомлення необхідності формування підприємницького мислення.
Продуктивний	Розуміння і визнання необхідності досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності; ситуативний вияв потреб у досягненнях, мотивації успіху й уникнення невдач; студенти	Часткове володіння понятійним змістом категорії «підприємливість» «підприємницька компетентність»; фрагментарні знання про способи активізації підприємницької діяльності; ситуативна здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність	Ситуативне оцінювання своїх досягнень, не завжди виявляється потреба у саморозвиткові, прагнення до самовдосконалення; обмежена здатність до самостійності, активності, ініціативності, креативності щодо реалізації окреслених цілей, відкритості до новацій, фрагментарна орієнтація на самоствердження і саморозвиток за не завжди об'єктивної самооцінки;

Продовження таблиці 2.2.

	малоініціативні й активні	учителя початкової школи з формування	помірковане прагнення до формування підприємницького мислення
Репродуктивний	Відсутність усвідомленої спрямованості на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності; негативне ставлення до потреб у досягненнях, мотивації успіху й уникнення невдач; відсутність чітких цільових настанов; інтелектуальна пасивність.	Недостатнє володіння понятійним змістом категорії «підприємливість» «підприємницька компетентність»; мінімальні знання про різноманітні способи активізації підприємницької діяльності; неспроможність перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи з формування підприємливості учнів	Невираженість оцінювання своїх досягнень, відсутність потреби у саморозвиткові, прагнення до самовдосконалення; відсутність прояву самостійності, активності, ініціативності, браку креативності щодо реалізації окреслених цілей, байдужість до новацій; відсутність орієнтації на самоствердження і саморозвиток за не сформованої об'єктивної самооцінки, підприємницького мислення.

Виокремлені нами показники та відповідні ознаки їх вияву за кожним критерієм слугуватимуть підґрунтям діагностики готовності майбутнього

вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу на констатувальному етапі педагогічного експерименту, представлено у третьому розділі дисертаційного дослідження.

2.2. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Реалізація мети та завдань дослідження зумовили необхідність виявлення й обґрунтування педагогічних умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Проведений аналіз наукових джерел засвідчує потужність уживання та різнобічність трактування поняття «педагогічні умови» у наукових розвідках, присвячених професійній підготовці майбутніх фахівців. Відтак, це спонукає внести уточнення щодо його трактування, зокрема, через розкриття визначального терміна «умова».

Так, за Великим тлумачним словником поняття «умова» характеризується як вимога, що ставиться однією зі сторін, котрі домовляються [33, с.776].

З позиції філософії поняття «умова» є зовнішнім фактором, що може впливати на формування певного явища [33, с.218].

Поняття «умова» в психології відображає вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на психічний розвиток людини. Умови можуть бути сприятливими, тобто стимулюючими розвиток, або не вигідними, тобто гальмуючими або негативно впливаючими на розвиток [170].

У педагогічних дослідженнях «умова» розглядається у площині загально педагогічного чи організаційно-педагогічного аспектів: як комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених обставин процесу діяльності, як

сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, спрямована на вирішення поставлених завдань [248, с.113].

Звертаємо увагу, що при цьому вчені, спираючись на різні ознаки, визначають відповідні групи умов. Серед зовнішніх умов можна виділити сімейне оточення, соціальне середовище, культурні традиції та звичаї, освітню систему, доступність до ресурсів та можливостей. Внутрішні умови можуть бути пов'язані зі здоров'ям, генетичними особливостями, психічними станами, розумовими здібностями та іншими внутрішніми факторами тощо [231]. Відтак, в педагогічній діяльності можна виділити *об'єктивні* і *суб'єктивні* умови. *Об'єктивні* умови пов'язані з нормативно-правовою базою сфери освіти та засобами інформації, які забезпечують функціонування педагогічної системи. Вони виступають однією з причин, що спонукають учасників освітнього процесу до правомірних проявів себе в ньому. Об'єктивні умови можуть змінюватися залежно від соціально-економічних умов, політичної ситуації та інших факторів.

Суб'єктивні умови, згідно з науковими джерелами, впливають на функціонування і розвиток педагогічної системи, відображаючи потенціал суб'єктів педагогічної діяльності. Це означає, що рівень узгодженості дій вчителів, учнів та інших учасників освітнього процесу, а також їх особистісна значущість цільових пріоритетів та провідних задумів освіти мають значний вплив на результативність педагогічної діяльності. Суб'єктивні умови можуть бути покращені за допомогою розвитку професійної компетентності вчителів, адаптивної технології навчання та інших педагогічних методів [235].

За такого підходу І. Підласий цілком слушно відзначає, що на хід та результативність навчання впливає значна кількість різноманітних причин, які учений називає факторами, а точніше продуктогенними причинами (від. лат. *genere* – рід; народжувати, породжувати), мотивуючи свій вибір дефініції тим, що найбільш змістовною характеристикою дидактичного процесу є продуктивність, яка знаходить своє відображення в «продуктах» процесу навчання. Продукт навчання, на думку І. Підласого, має складну структуру, до

якої належать як конкретні знання, вміння й навички студентів, так й такі узагальнені якості, як світорозуміння, ерудиція, розумові (ментальні) здібності, вміння вчитися, професійна спрямованість тощо. Скільки і якої якості наукового продукта «виготовиться» в дидактичному процесі, повністю залежить від конкретних умов [179].

Суттєво, що продуктогенні причини, вчений об'єднує в такі чинники, які спричиняють певний результат (у цьому випадку – навчання), можуть бути об'єктивними або суб'єктивними. Згідно з його описом, вчений розрізняє загальні чинники, що впливають на процес навчання, та комплексні чинники, що об'єднують усі продуктогенні причини визначеної групи [179].

Значущі причини, які впливають на процес навчання, можуть включати такі елементи, як компетентність вчителя, якість навчальних матеріалів, доступність технічних засобів, розуміння студентами матеріалу, здібності студентів тощо. Загальні чинники, які можуть впливати на всі аспекти процесу навчання, можуть включати елементи, такі як культурні різноманітності, рівень розвитку технологій та доступ до них, економічні обставини тощо. Комплексні чинники, які об'єднують усі продуктогенні причини визначеної групи, можуть включати такі аспекти, які, здається, найбільше впливають на продуктивність процесу навчання [178].

Умова може бути розглянута як сукупність чинників і причин, які впливають на певний процес і забезпечують його продуктивність. У випадку підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, умови можуть включати нормативно-правову базу освітньої галузі, програми підготовки вчителів, компетентність педагогічного колективу, наявність необхідного методичного забезпечення, матеріально-технічну базу тощо. Однак, також важливо враховувати суб'єктивні умови, такі як мотивація та готовність майбутнього вчителя до роботи з молодшими школярами, його вміння і навички тощо. Усі ці умови повинні бути враховані при формуванні педагогічної програми і підходу до підготовки майбутніх вчителів.

Похідною від поняття «умова» є категорія «педагогічні умови», презентована різноманітними смисловими значеннями [48].

Так, за визначенням О.Братанич, педагогічної умови доповнюють одне одного і дають можливість розглядати умови як внутрішні і зовнішні фактори, які впливають на процес навчання та виховання. Внутрішні фактори пов'язані з організацією та змістом педагогічного процесу, здійсненням мети та завдань, а зовнішні фактори – з нормативно-правовими та соціокультурними умовами, матеріально-технічною базою і зовнішніми ресурсами. Врахування та використання різних типів педагогічних умов сприяє підвищенню ефективності навчання та виховання [30, с. 97].

Н. Бугаєць розглядає педагогічні умови як ключові фактори, що визначають ефективність освітнього процесу. Вона вважає, що педагогічні умови повинні бути не лише необхідними, але й достатніми для досягнення поставлених цілей освітнього процесу [31, с.8].

Позиція О. Бойцун про те, що педагогічні умови – це зовнішні обставини, що забезпечують найбільш ефективний освітній процес, дійсно є важливою і заслуговує на увагу. Вона підкреслює, що взаємодія різних чинників у процесі навчання і виховання може мати різні наслідки, тому досягнення найкращих результатів можливе лише при належному поєднанні певних умов [26].

Так, думка Є. Хрикова щодо характеристики педагогічних умов, як обставин, які зумовлюють певний напрям розвитку педагогічного процесу, відображає їх об'єктивне походження у педагогічній практиці [235, с.11-15]. Педагогічні умови передбачають наявність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів та засобів педагогічної діяльності, які є продуктом діяльності педагога. Врахування педагогічних умов дозволяє забезпечити ефективний розвиток педагогічного процесу та досягнення поставлених цілей.

Однак, В. Стасюк [217] звертає увагу на те, що педагогічні умови професійної підготовки є важливими для забезпечення цілісного та продуктивного освітнього процесу. Для досягнення максимальної ефективності такого процесу, він пропонує застосовувати організацію та спрямування на

формування професійної готовності, особистісно-орієнтований підхід та створення відповідних взаємовідносин, ліквідацію дублювання змісту навчання та використання віртуальних методів навчання з інформаційними технологіями.

Ці педагогічні умови мають на меті забезпечити активну участь фахівців у педагогічному процесі та розвиток їх професійної компетентності. Застосування особистісно-орієнтованого підходу дає можливість враховувати індивідуальні особливості студентів та сприяє їх розвитку як професіоналів. Віртуальні методи навчання та інформаційні технології дають можливість підвищити якість професійної підготовки та забезпечити доступність навчального матеріалу.

Погоджуємось з думкою В. Манько [143] щодо важливості розуміння педагогічних умов як взаємопов'язаної сукупності внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування. Це дозволяє підвищити результативність освітнього процесу та забезпечити оптимальні психолого-педагогічні умови для учнів та студентів. Розуміння педагогічних умов як складової системи педагогічної діяльності дозволяє враховувати різноманітні фактори, які впливають на якість навчання та забезпечувати їх взаємодію для досягнення найкращих результатів.

Ця дефініція педагогічних умов, запропонована В. Вороною [42], підкреслює, що вони є об'єктивними можливостями, які спрямовані на досягнення певних цілей та завдань в процесі педагогічної діяльності. Крім того, вона враховує не тільки зміст, форми та методи навчання, але й матеріально-просторове середовище, що також має важливе значення для успішної реалізації педагогічного процесу. Основна ідея цієї дефініції полягає в тому, що педагогічні умови мають створювати сприятливе середовище для розвитку особистості та досягнення поставлених цілей.

Аналіз позицій різних дослідників (Т. Андрющенко [7]; Н. Бугаєць [31]; О. Бойцун [26]; Н. Гора [52]; В. Манько [143], А. Литвин [117] та ін.) щодо трактування поняття «педагогічні умови» дозволяє виокремити низку

положень, важливих для нашого розуміння цього феномену: умови є складовою педагогічної системи, а також що вони відображають сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища. Крім того, наголошено на тому, що педагогічні умови складаються як з внутрішніх, так і зовнішніх елементів, що впливають на розвиток особистості та формування процесуальної складової системи. Найважливішим є те, що доцільна реалізація педагогічних умов забезпечує ефективність функціонування педагогічної системи та розвиток майбутнього вчителя.

Відтак, беручи до уваги вище зазначені наукові розвідки щодо визначення поняття «педагогічні умови», ми розуміємо як сукупність організаційно-педагогічних можливостей та психолого-педагогічних заходів, спрямованих на професійний та особистісний розвиток суб'єктів педагогічної системи. Важливою складовою є також підвищення рівня мотивації, пізнавального інтересу, ціннісних орієнтацій та віри у власні можливості, що допомагає забезпечити успішне вирішення завдань підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Отже, виходячи з попередньо окресленого визначення «педагогічні умови» та робочого трактування ключового поняття «підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу» (параграф 2.1), ми виокремили конкретні педагогічні умови, які забезпечать підготовку майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. На основі наших визначень, ми пропонуємо наступні педагогічні умови:

- *актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів;*
- *інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін;*

- *активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».*

Окреслені педагогічні умови для зручності характеристики є умовно виділеними, позаяк в реальному освітньому процесі, як слушно відзначає Т. Андрющенко [7, с. 211–215] (ми поділяємо цю позицію), перебувають у функційному, хронологічному й логічному взаємозв'язку і взаємозалежності та комплексно впливають на становлення педагога-професіонала.

Згідно з логікою дослідження розкриємо сутність і зміст виокремлених педагогічних умов.

Правомірність виокремлення *першої умови* у ракурсі сучасних освітніх реформ, які відбуваються у закладах загальної початкової освіти зумовлена розумінням необхідності забезпечення позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до педагогічної діяльності, націленої на формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Позитивна мотивація майбутніх учителів до формування підприємливості учнів початкової школи розглядається нами як надзвичайно важливий чинник, що зумовлює результат їхньої підготовки до виконання цього виду педагогічної діяльності.

При цьому, ми, погоджуючись із думкою С. Занюк [78], вважаємо, що ініціювання мотивації може відбутися як внаслідок зовнішніх факторів (заохочення, покарання тощо), так і внаслідок внутрішнього бажання задовольнити певні потреби, що є властивим для більшості процесів навчання та розвитку. Саме тому, забезпечення стимулюючого середовища, де студенти можуть відчутти значимість та корисність отримуваної інформації, є важливим елементом успішної підготовки майбутніх учителів до формування підприємливості молодших школярів.

Так, інтерес до певної діяльності є дуже важливим мотиваційним

чинником, особливо в навчанні. Крім того, емоції, пов'язані з цим інтересом, можуть впливати на увагу і сприйняття інформації, що також є важливим для ефективного навчання. Організація освітнього процесу таким чином, щоб стимулювати інтерес і активність учнів, може сприяти формуванню їхньої підприємливості, творчого мислення та інших компетенцій, необхідних для успішного життя в сучасному світі [259].

Мотивування майбутніх вчителів початкової школи до формування підприємливості молодших школярів має на меті систематичний педагогічний вплив з метою зацікавлення педагогічною підприємницькою діяльністю, розуміння підприємництва як необхідної складової ринкової економіки, розуміння особистісної та професійної значимості знань та підприємницьких здібностей, з необхідністю формування підприємливості в учнів, підприємницьких якостей та ціннісних орієнтацій [84].

Проявами мотивації та цілеспрямованості студентів до виконання майбутньої професійної діяльності у площині порушеної проблеми, на нашу думку, є:

- чітко виражена професійна спрямованість, інтерес до педагогічної підприємницької діяльності;
- система ціннісних мотивів, яка спонукає вчителів початкової школи до здійснення різних видів педагогічної діяльності з метою формування підприємливості молодших школярів;
- інтелектуальна активність, спрямована, безперечно, на досягнення успіху у ній [214].

Це спонукає внести деякі уточнення щодо трактування дефініцій «професійна спрямованість», «інтерес», «активність», «інтелектуальна активність», «успіх», що поглибить не тільки розуміння ключового поняття, але й забезпечить ефективно його формування в умовах освітнього процесу педагогічного коледжу.

За твердженням З. Курлянд, професійна спрямованість – це наявність глибокого стійкого інтересу до педагогічної діяльності, потреб займатися нею,

що виявляється у прагненні до професійного розвитку. Інтереси базуються на потребах, а усвідомлена потреба – це і є інтерес [113].

Під інтересом до професії вчителя вчені розуміють емоційно виражену пізнавальну спрямованість особистості та оволодіння педагогічною діяльністю, реалізацією своїх потреб, здібностей, професійних переконань [120; 243].

Відповідно інтерес до обраної професії включає в себе три компоненти:

- *емоційний* – усвідомлення привабливості професії;
- *інтелектуальний* – готовність розуму (інтелекту) до вивчення всіх сторін професії;
- *вольовий* – це готовність подолати труднощі під час набуття професійних навичок [17].

Під активністю особистості розуміємо здатність ставити реальні та досяжні цілі в обмежених умовах, здібність до втілення своєї програми у життя, незважаючи на зовнішні обставини та перешкоди; це динамічний стан живих істот, спрямований на встановлення та підтримку їх життєво важливих зв'язків з оточуючим середовищем [121].

Р. Пріма [191, с.65] підкреслює, що одним з найважливіших елементів професійної підготовки сучасного педагога є розумова активність, яка пов'язана з постійним аналізом власних дій, критичним ставленням до своїх переконань та прагненням до постійного підвищення свого рівня знань про мистецтво навчання. Фахівець, який орієнтований на успіх і має мотивацію досягнення, може досягати успіхів у своїй діяльності, при цьому реалістично оцінюючи свої можливості.

Так, мотивація досягнення сприяє розвитку особистості, її творчих здібностей та активності. Окрім того, вона допомагає людині визначити свої цілі, планувати та організовувати свою діяльність, а також бути відповідальною за її результати. Важливим аспектом мотивації досягнення є також здатність до самокритики та корекції своїх дій, що допомагає досягати кращих результатів і досягати успіху у своїй діяльності [111, с.45].

Успіх не обмежується лише досягненням певної мети, але також включає в себе процес, що призводить до цього досягнення. Успіх може допомогти людині розвинути свої здібності, розкрити свій потенціал та підвищити самооцінку. Важливо відзначити, що успіх є індивідуальним для кожної людини і може мати різні форми та виразитися у різних сферах життя [141, с.246].

Успіх професійний є певним маркером як для теоретичної, так і для життєвої психології. Дослідниками виокремлюються, зокрема, такі показники успішності:

- 1) наполегливість;
- 2) інтернальність (приписування відповідальності за те, що відбувається власним здібностям та зусиллям);
- 3) екстернальність (приписування відповідальності зовнішнім силам);
- 4) *вибір адекватних задач;*
- 5) *енергійність, ініціативність у роботі* [200; 239].

Створення ситуацій успіху в освітньому процесі дійсно може бути дуже корисним для формування підприємливості молодших школярів, а також для розвитку мотивації досягнення у майбутніх учителів початкової школи. Якщо студент сприймає себе як успішного, то він отримує додаткову енергію та мотивацію для подолання труднощів та досягнення поставлених цілей. В результаті такого підходу можна очікувати зростання самооцінки студентів, їх професійної компетентності та відповідальності [249, с.227].

Слід відзначити, що мотивація поведінки, орієнтованої на досягнення успіху, за твердженням Х. Хекхаузена, розкриває динаміку взаємодії багатьох чинників у конкретному взаємозв'язку людини із середовищем, включаючи досвід цілевизначення та саму поведінку [257, с.4]. При цьому актуалізується необхідність сталої психологічної налаштованості студентів на подолання труднощів, застосування гнучкості та мобільності під час реалізації планів, формуванні в собі важливих підприємницьких рис, як самостійність,

упевненість у власних силах, наполегливість, цілеспрямованість, активність, комунікабельність, прагнення до постійного самовдосконалення.

Таким чином, визнання особливої значущості позитивної мотивації та цілеспрямованості у підготовці майбутнього вчителя початкової школи до формуванні підприємливості молодших школярів засвідчує необхідність актуалізації зазначеного процесу та підтверджує правомірність виокремлення першої педагогічної умови.

Другу педагогічну умову ми вбачаємо в інтенсифікації освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін. При виокремленні цієї умови ми враховували, передусім, змістове наповнення поняття «інтенсифікація» як похідне від «інтенсивний» – 1) напружений, посилений, сильний у вияві; 2) який дає найбільшу продуктивність та «інтенсифікувати» означає зробити щось більш інтенсивним, сильнішим або ефективнішим. Це може стосуватися різних процесів або явищ, таких як виробництво, наукові дослідження, тренування, розвиток тощо [155]. У ракурсі окресленої педагогічної умови інтенсифікація розглядається як посилення освітнього процесу педагогічного коледжу з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів засобами інтеграції змісту навчальних дисциплін.

Щодо інтеграції, то в попередньому розділі після аналізу стану підготовки нами констатовано, що цей процес має здійснюватися на інтегративній міждисциплінарній основі, використовуючи освітній потенціал суміжних дисциплін, що сприятиме формуванню цілісної системи необхідних знань, умінь і навичок щодо створення гармонійних умов як для розвитку, навчання та виховання підприємливих, відповідальних та конкурентоспроможних особистостей, так і для професійного становлення конкурентоздатного педагога-професіонала, розкриття його творчого потенціалу, розвитку навичок самоосвіти та самовдосконалення.

Поняття «інтеграція» – (лат. *integratio* – відновлення, поповнення, від *integer* – цілий) [61] також може трактуватися як процес об'єднання різних складових частин в єдине ціле з метою забезпечення їх взаємодії та координації. Це може стосуватися не тільки фізичних об'єктів, але і соціальних, економічних, політичних і культурних систем. Інтеграція може бути різних рівнів і включати різноманітні аспекти, такі як інтеграція країн у міжнародні організації, інтеграція різних наукових дисциплін для вирішення складних проблем, інтеграція технологій для покращення ефективності виробництва тощо.

Інтегративність дисциплін, як слушно зауважує О. Земка [76] (ми погоджуємося з цим твердженням), закладено в основу міждисциплінарності, що є важливою складовою сучасної освіти. Це означає, що студенти отримують знання та навички з різних наукових галузей, а також виробничого досвіду, що дає їм змогу зрозуміти сутність професійної діяльності у світлі сучасних вимог.

Цей підхід передбачає взаємодію між освітою, наукою та виробництвом, що дозволяє створити умови для ефективного використання знань та навичок, які отримують студенти під час навчання. Міждисциплінарна підготовка сприяє формуванню у студентів інтегрованого підходу до розв'язання проблем, забезпечує розвиток творчих здібностей та інноваційного мислення [79, с.115].

Дана позиція Д. Коломійця [99] відображає сучасну реальність, в якій знання з різних наукових дисциплін стають все більш необхідними для досягнення успіху в будь-якій галузі діяльності. Інтегровані знання дозволяють людині підходити до розв'язання проблем з більш глибоким розумінням їх складності та залежностей між різними аспектами цих проблем. Крім того, інтеграція знань допомагає забезпечити ефективність виробничого процесу, оскільки дозволяє збільшити продуктивність та знизити витрати на виробництво шляхом оптимізації процесів та використання нових технологій. Таким чином, інтегровані знання є ключовим елементом успішної діяльності в сучасних умовах.

Інтегрований підхід до освіти дозволяє розвивати ключові компетентності НУШ, зокрема уміння вчитись упродовж життя, яке є дуже важливим у сучасному світі. Систематичне включення інтердисциплінарних знань та навичок у освітній процес допомагає студентам розвивати критичне мислення, здатність до аналізу та синтезу інформації з різних дисциплін, що є необхідним для усвідомлення і розв'язання складних проблем. Таким чином, інтеграція в освіті підтримує розвиток умінь вчитись упродовж життя, який стає все більш важливим у сучасному глобалізованому світі зі швидкими змінами технологій і ринків праці [165].

Таким чином, завдяки інтеграції змісту навчальних дисциплін в освітньому процесі педагогічного коледжу студенти опановують комплексні знання з основ підприємницької діяльності та формування підприємливості молодших школярів, розширюються можливості для засвоєння більшого обсягу економіко-правових знань, активного формування підприємницьких здатностей, методичних умінь і навичок, що інтенсифікує цей процес, і водночас, підтверджує правомірність виокремлення другої педагогічної умови.

При визначенні третьої педагогічної умови – *активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень»* – виходили з того, що активізація індивідуального досвіду та рефлексії дозволяє студенту усвідомлювати й аналізувати власний професійний досвід і визначати ресурси для його вдосконалення, оцінити свої професійні здібності, співвіднести їх із цілями й очікуваними результатами своєї професійної діяльності. Інтерактивна взаємодія у форматі «викладач-студент-учень» дозволяє майбутнім вчителям отримувати знання, досвід та навички, необхідні для ефективної роботи з дітьми, а також дозволяє їм ділитися власним досвідом та ідеями з викладачем і одногрупниками.

Рефлексія допомагає студентам усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, визначати свої цілі та планувати шляхи досягнення їх, а також

оцінювати свої досягнення. Це дозволяє студентам розвивати свої професійні здібності, збільшувати свій професійний досвід та впевненість у власних силах.

Таким чином, впровадження інтерактивної взаємодії та активізація рефлексії у процес підготовки майбутніх вчителів є важливим кроком у формуванні їх готовності до роботи з молодшими школярами.

Ми солідарні з думкою Д. Пріми, що рефлексія допомагає студентам сформувати одержувані результати, перевизначити цілі подальшої діяльності, скорегувати свій індивідуальний шлях професійного розвитку і, що особливо важливо, виробити свою точку зору на явища педагогічної дійсності з підприємницьким тлом. Таким чином, для майбутніх учителів початкової школи рефлексія є джерелом внутрішнього досвіду, ядром свідомості, способом самопізнання і необхідним інструментом мислення загалом, і зокрема підприємницького мислення [189, с.299].

Погоджуємося з думками вчених, що позитивна міжособистісна взаємодія є ключовим елементом успішної освіти. Гуманістично спрямовані суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини допомагають студентам розвиватися як особистості, розкривати свій потенціал та досягати успіху у навчанні та професійній діяльності. Важливо забезпечувати обмін знаннями, вміннями, інтересами та цінностями між викладачами та студентами, щоб студенти могли розвиватися на основі взаємодії та співпраці, а не конкуренції та ізоляції. Такий підхід сприяє формуванню у студентів навичок та компетентностей, необхідних для ефективно професійної діяльності, зокрема в контексті формування підприємливості молодших школярів.

Інтерактивні технології дозволяють залучати учнів до активної діяльності в процесі навчання, що дозволяє більш ефективно засвоювати нові знання та розвивати вміння і навички. Застосування інтерактивних технологій дозволяє створювати зручні умови для взаємодії між учнями та вчителем, розвиває навички співпраці, комунікації, проблемного мислення та творчості. Крім того, застосування інтерактивних технологій в освітньому процесі дозволяє підвищити мотивацію учнів до навчання та розвитку, сприяє формуванню

активної життєвої позиції. Таким чином, інтерактивні технології є ефективним засобом підвищення якості освіти та розвитку компетентностей учнів [183].

Крізь призму вищезазначеного, на підставі аналізу науково-педагогічних джерел [40; 81; 82; 208] та власного осмислення проблеми було визначено комплекс технологій і методів інтерактивного навчання: лекції-візуалізації, проблемні лекції, презентації, семінари-тренінги, метод проектів, дискусії (форми проведення: «круглий стіл», засідання експертної групи, форуми, симпозіуми, дебати, диспути тощо), рольові та ділові ігри, метод кейсів, метод фокальних об'єктів, метод самооцінки, метод мозкового штурму.

Ці методи активно використовуються в освітньому процесі для залучення студентів до активної участі в освітньому процесі, створення більш сприятливої інтерактивної атмосфери, а також для розвитку критичного мислення, творчого підходу до розв'язання завдань та здатності до співпраці в команді.

При інтерпретації узагальнень учених про переваги інтерактивного навчання [208], наголосимо, що в площині досліджуваного процесу інтерактивна взаємодія у форматі «викладач-студент-учень» дозволяє:

1) інтенсифікувати розуміння, засвоєння і творче застосування знань, що включаються в змістово-знаннєвий компонент (когнітивний критерій), продукувати вміння ефективного оволодіння новою інформацією, встановлювати довірливі стосунки між викладачем і майбутніми вчителями (студентами / учнями);

2) підвищувати мотивацію до розв'язання проблем підприємницького характеру, стимулювати пошукову, інтелектуальну активність, усвідомлено сприймати навчальний матеріал, визнаючи його значущість у контексті подальшої професійної діяльності;

3) формувати креативне підприємницьке мислення, навички ефективної комунікації на основі толерантного і доброзичливого ставлення до опонентів;

4) формувати компоненти готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через набуття студентами

досвіду індивідуальної та колективної діяльності, усвідомлення і прийняття суспільних цінностей;

5) здійснювати об'єктивний контроль сформованих знань, умінь і навичок та вмінь їхнього застосування в нестандартних ситуаціях;

6) розвивати здатність до рефлексії, самокорекції та самовдосконалення як важливі особистісно та соціально значущі риси підприємницького характеру;

7) розвивати навички рівноправної міжособистісної взаємодії в колективі (студентському/учнівському) та малих групах, здатність до компромісу, вміння гнучко реагувати на зміни і приймати самостійні рішення в ситуаціях невизначеності.

Резюмуючи вищевикладене, відзначимо: міжособистісна освітня взаємодія, організована на засадах інтерактивності у форматі «викладач-студент-учень» створює умови для того, щоб майбутні вчителі включалися в навчання невимушено, в атмосфері рівноправного спілкування, могли оцінити себе як у ролі тих, хто навчається, так і тих, хто навчає, що є конструктивним у площині досліджуваної проблеми.

Отже, нами виокремлено такі педагогічні умови: актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін; активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».

У площині дослідницького пошуку виокремлені й обґрунтовані педагогічні умови розглядаються нами як компонент цілісного процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, що спонукає нас до його моделювання.

2.3. Модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

У площині реалізації мети і завдань наукової розвідки з метою дослідження основних елементів цілісного процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів під час навчання у педагогічному коледжі та виявлення системотвірних зв'язків між ними вважаємо за необхідне застосувати метод моделювання, що дозволяє відтворити атрибути об'єкта дослідження на моделі як штучно створеному об'єкті.

В енциклопедично-довідкових джерелах моделювання характеризується як: діяльність з метою перенесення знань, що отримали при дослідженні зразка, на його прототип з використанням методів подібності та аналогії; один із методів пізнання та перетворення світу, що отримав широке розповсюдження з розвитком науки, зумовлюючи створення нових типів моделей, які розкривають функції метода [70, с. 323].

Існує думка (І. Гаркуша, [45]; Б. Долинський [63]; Є. Лодатко [119]; В. Мартиненко [146]), що метод моделювання є досить ефективним для дослідження складних систем, включаючи процес підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів. Цей метод дозволяє створити модель об'єкта дослідження, яка може бути використана для проведення експериментів та аналізу результатів.

У контексті дослідження основних елементів цілісного процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів метод моделювання може бути застосований для створення віртуальної моделі освітнього процесу, яка відобразить основні етапи, методи та засоби, що використовуються для формування підприємливості учнів [66, с.12].

Провідною перевагою моделювання як методу створення і дослідження моделей, за твердженням С. Пальчевського, є можливість цілісного охоплення певної системи [169, с. 78-79].

З позиції Н. Мойсеюк, доцільність застосування методу моделювання в педагогіці спричинена «вирішенням обчислювальних завдань із використанням моделей; перевіркою гіпотези за допомогою тієї чи іншої моделі» [152, с.46].

Провідними ознаками педагогічної моделі, на думку вчених, є її ідеалізованість та узагальненість, презентація нею певного фіксованого зв'язку елементів, наявність структури, що віддзеркалює внутрішні важливі відносини реальності [67; 119]. Суттєвим є розгляд теоретичної моделі як прообразу проєктів педагогічної діяльності, що будуть реалізовуватися у майбутньому, позаяк вона дає загальне уявлення про дії, необхідні для досягнення найкращих результатів [16].

При побудові моделей реалізації теорії, на переконання Є. Лодатка [119], потрібно орієнтуватися на узагальнення специфічних ознак педагогічного процесу, а не намагатися детально відтворювати його сутність. Під час відбору ознак для моделювання потрібно враховувати, що кожна ознака повинна мати значення для об'єкта дослідження, бути відносно стійкою та дозволяти робити прогнози про поведінку системи в різних умовах. Окрім того, необхідно забезпечити можливість включення нових ознак в модель у разі потреби, та збереження цілісності та зручності користування моделлю. Такий підхід дозволяє побудувати ефективну та функціональну модель, яка може бути використана для аналізу та управління процесом підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Проведений аналіз наукових джерел демонструє інтенсивне використання методу моделювання у педагогічних дослідженнях, засвідчуючи тенденцію появи значної кількості дефініцій поняття «модель». Так, до прикладу, модель розглядається О. Земкою як відображення впорядкованої сукупності дій, що сприяють формуванню означеного феномена від нижчого до вищого рівнів.

Цілісність та ефективність діяльності досягається завдяки взаємозв'язку та взаємообумовленості всіх складових частин і елементів моделі [79, с.130].

У ракурсі викладеного згідно з дослідницьким задумом вважаємо за доцільне дати власне трактування процесу моделювання й обґрунтувати розуміння поняття «модель», що забезпечить чітке створення аналогу досліджуваного процесу та можливість його поетапного конструювання.

Під моделювання підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів розуміємо цей процес як створення прогностичної моделі освітнього процесу педагогічного коледжу, яка відображає дійсний процес підготовки майбутнього вчителя та забезпечує можливість аналізу, вивчення та практичного використання його результатів для досягнення поставлених цілей. При цьому, конструюючи модель, ми враховуємо специфіку процесу підготовки майбутнього вчителя та його взаємодії з молодшими школярами, використовуючи відповідні методи, підходи та інструменти аналізу та оцінки рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів.

Відтак, модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів постає як сукупність взаємопов'язаних блоків-підсистем, що унаочнюють перебіг процесу професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів як цілісного конструкту в середовищі педагогічного коледжу:

- **методологічно-цільового** (мета, завдання, методологічні підходи, принципи);
- **змістово-організаційного** (зміст, форми, методи досліджуваного феномену, педагогічні умови та етапи формування);
- **діагностико-результативного** (критерії, показники, рівні та результат підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів).

Обґрунтуємо їх зміст та доцільність запровадження у спроектованій прогностичній моделі (рис. 2.1).

Методологічно-цільовий блок згідно з сучасними дослідженнями аналізується нами як системотвірний, що вможлиблюється виконанням завдань, пов'язаних із формуванням комплексних знань, умінь, здатностей, особистісно-рефлексивних якостей майбутнього вчителя.

Методологічно-цільовий блок, як ви правильно зазначили, є ключовим у моделюванні процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. Він визначає мету цього процесу, а також завдання, які потрібно виконати, щоб досягти цієї мети. Мета може бути сформульована, наприклад, як формування у майбутнього вчителя комплексу знань, умінь та особистісно-рефлексивних якостей, необхідних для ефективного формування підприємливості молодших школярів. Завдання можуть бути спрямовані на забезпечення навчально-методичної підтримки, створення сприятливого середовища для розвитку підприємливості та практичної підготовки майбутніх вчителів. Всі ці компоненти методологічно-цільового блоку мають взаємозв'язок та доповнюють один одного для досягнення загальної мети.

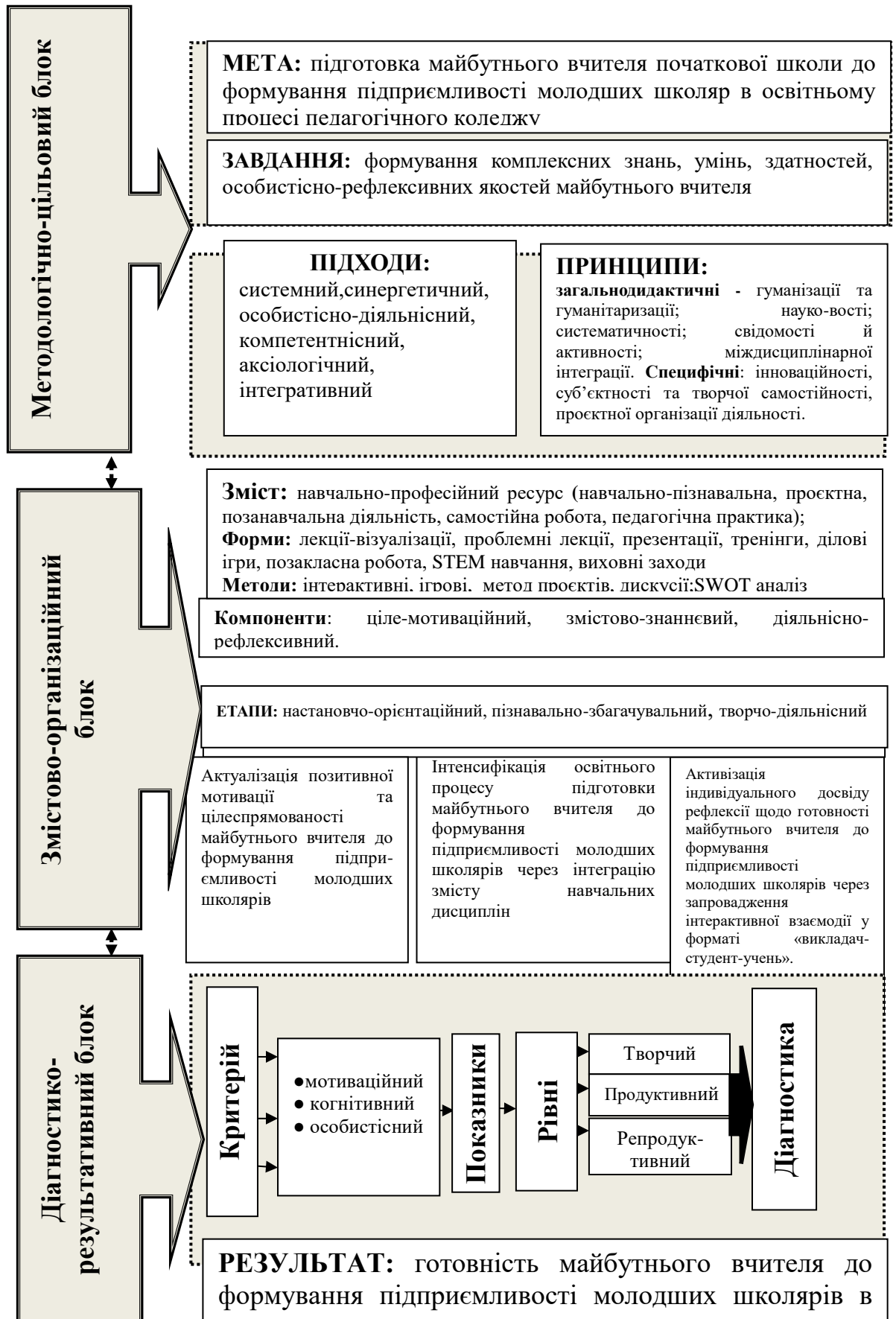

Рис.2.1. Модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Методологічна складова включає в себе сукупність методологічних підходів і принципів, які визначають наукові засади підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Звертаємо увагу на те, що актуалізація зазначеної складової у процесі моделювання, за твердженням С. Вітвицької [39, с. 43] повинна бути створена як специфічна система знань, яка включає специфічні способи оволодіння знаннями, вміннями, навичками та культурою людства. Окрім того, мета цієї методології полягає в формуванні на цій основі духовної еліти суспільства. Це означає, що методологія педагогіки вищої школи повинна бути спрямована на формування ціннісних орієнтацій, культурної спадщини та професійної майстерності майбутніх фахівців у вищій освіті.

До загальнодидактичних методологічних підходів можна віднести системний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, діяльнісний тощо. Специфічні методологічні підходи включають педагогіку підприємництва, інтерактивну технологію навчання, проєктну методику, ігрову діяльність тощо.

До методологічних підходів нашого дослідження відносимо: *системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, інтегративний.*

Зауважимо, ефективність *системного підходу* як загальнонаукового підґрунтя дослідження педагогічних процесів, всебічно студійована у наукових розвідках (І. Андрощук [5], Ю. Білова [23] та ін.), що мають певну цілісність та структурованість. Серед завдань системного підходу, зокрема, виокремлюють такі: дослідження об'єкта теоретичної та практичної діяльності як системи – відокремленої множини взаємодіючих елементів; визначення складу, структури, організації елементів і частин системи, встановлення характеру взаємодії між ними; виявлення зовнішніх зв'язків системи з виокремленням головних; визначення функції системи та її ролі; аналіз структури та функцій системи; на основі зроблених висновків виявлення закономірностей і тенденцій розвитку системи [23, с. 12-13].

У контексті дослідження застосування системного підходу дозволяє дослідити підготовку майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів як складову цілісного процесу їх професійного становлення в умовах педагогічного коледжу, що має власну структуру взаємопов'язаних елементів (підсистем): навчально-пізнавальна, проєктна, позанавчальна діяльність, самостійна робота, педагогічна практика (див. рис. 2.2).

У площині зазначеного методологічного підходу зміст та результат підготовки також обґрунтовано у вигляді динамічної системи компонентів досліджуваного феномену.

Модель системи підготовки майбутнього вчителя може бути корисною як методична система, яка дозволяє визначити етапи, ресурси, форми та методи фахової підготовки здобувачів освіти.

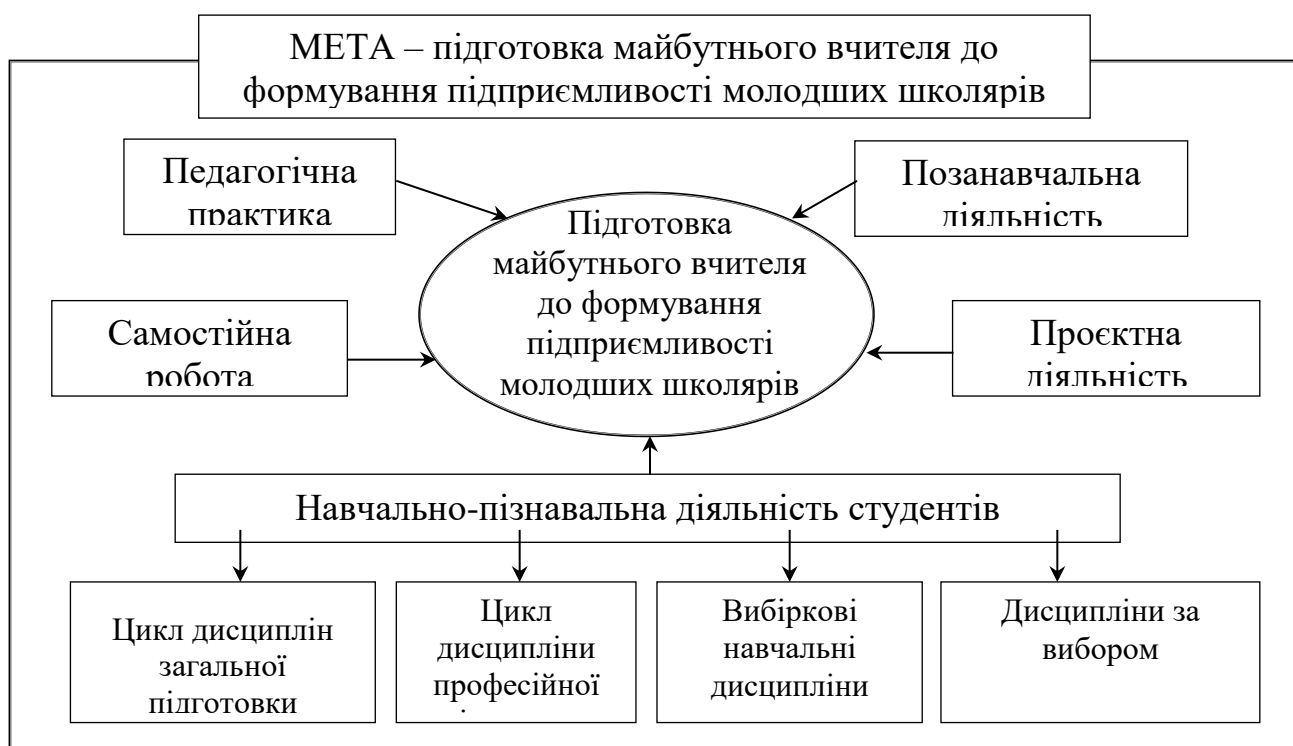

Рис. 2.2. Система підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Система підготовки має на меті розвиток компетенцій майбутнього педагога з організації освітнього процесу з урахуванням особливостей молодших школярів та створення умов для формування в них підприємливості.

Основними складовими системи підготовки майбутнього вчителя є:

- вивчення теоретичних основ підприємливості та їх застосування в освітньому процесі. Майбутні вчителі повинні мати знання з теорії підприємництва, зокрема щодо поняття підприємливості, її складових, етапів та процесу формування. Важливо також вивчити методи і прийоми організації навчального процесу, які сприяють розвитку підприємливості молодших школярів.

- розробка та використання навчальних програм, методик та матеріалів з урахуванням формування підприємливості. Майбутні вчителі повинні бути здатні розробляти навчальні програми та методики з урахуванням підприємливості як важливої компетенції, а також використовувати різноманітні методи та матеріали, які сприяють формуванню цієї компетенції.

- практична підготовка майбутніх вчителів до роботи з молодшими школярами з урахуванням підприємницької компетенції. Важливо, щоб майбутні вчителі мали можливість здобути практичний досвід роботи з молодшими школярами.

Існує думка (О. Земка [79], А. Ковальов & К. Гальченко [94] та ін.), що при високій організованості системи створюється синергетичний ефект як перевищення позитивних якісних характеристик системи загалом над арифметичною сумою властивостей її окремих елементів [94].

Із системним підходом тісно пов'язаний *синергетичний підхід*, який, за твердженням О. Земки (нам імпонує ця позиція), ґрунтується на принципі саморозвитку як внутрішньої здатності індивідуума до самоорганізації та взаємодії з навколишнім середовищем через особисте світосприйняття, реалізацію власної програми само ідентифікації [79].

Відтак, у процесі навчання особистість може конструювати себе сама, змінюючись та самостверджуючись під впливом зовнішніх чинників, що

забезпечують її перехід на вищий рівень розвитку. При цьому з позиції синергетичного підходу, самоорганізація аналізується як невід'ємна властивість не тільки окремої особистості, а й студентського колективу [94, с. 137].

Термін «синергія» визначається як «підвищена результативність чинників порівняно з тими, [246, с. 494]. Таким чином, синергетичний підхід вимагає активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Через рефлексію спільних дій майбутні вчителі мають вибудувати свій індивідуальний стиль професійної підприємницької діяльності.

При виокремленні *особистісно-діяльнісного підходу* ми ґрунтувалися на узагальнених наукових позиціях [19; 32; 202]. Базисом цього підходу є домінуюча роль діяльності у процесі становлення особистості, врахування при цьому її індивідуальних властивостей та досвіду, потреб самореалізації, самовизначення, саморозвитку, визнання значущості та винятковості кожного суб'єкта освітнього процесу [14].

У контексті дослідження провідні ідеї особистісно-діяльнісного підходу знаходять вияв під час змістового наповнення, визначення пріоритетних напрямів освітньої діяльності щодо підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, коли викладачі педагогічного коледжу дотримуються таких постулатів:

- зважати не лише на зміст майбутньої фахової діяльності студентів, а й на наявний у них особистий підприємницький досвід як потужний потенціал навчально-пізнавальної активності;

- апелювати до різних науково-інформаційних джерел, щоб бути здатним аналізувати та добирати релевантну інформацію, критично мислити;

- в оптимальному режимі спланувати, організувати, скоординувати, проконтролювати продуктивну діяльність колективу з використанням прогресивних технологій та методик;

- заохочувати майбутніх учителів до самостійної роботи, вчасно надавати консультації, поради з обов'язковим оцінюванням виконаних завдань;
- приділяти значну увагу пошуко-дослідницькій, проєктній діяльності студентів як дієвому чиннику формування у них важливих складових підприємницької компетентності, у тому числі й пов'язаних із саморозвитком, їхньої підготовки до формування підприємливості молодших школярів;
- створювати атмосферу рівноправного навчального співробітництва, міжособистісної освітньої взаємодії, організованої на засадах інтерактивності суб'єкт-суб'єктних відносин на протигагу авторитарним, бути відкритим до конструктивного діалогу, плідної співпраці;
- виявляти власну креативність, надавати перевагу творчій роботі, застосовувати нестандартні підходи при розв'язанні навчальних задач, схвалювати ініціативність, інтелектуальну активність студентів.

Компетентнісний підхід в освіті передбачає не лише засвоєння студентами знань, але й розвиток у них певних компетенцій – здатності успішно застосовувати набуті знання та вміння в практичних ситуаціях. Це означає, що освітній процес повинен бути орієнтований на розвиток практичних навичок та умінь, а не тільки на засвоєння теоретичних знань.

Компетентнісний підхід забезпечує формування у студентів певних компетенцій, які необхідні для успішної професійної діяльності. Це може бути здатність до самостійного аналізу та розв'язання проблем, комунікативні навички, лідерські якості, здатність до творчого мислення та інші.

Компетентнісний підхід також передбачає оновлення змісту освіти з урахуванням вимог сучасного ринку праці та визначення результатів навчання у формі компетентності. Таким чином, студенти повинні мати теоретичні знання, практичні навички та уміння, що забезпечить їх ефективну професійну діяльність у майбутньому.

Крім того, компетентнісний підхід є базовою основою для визначення результатів навчання та оцінки успішності студентів. Він дозволяє визначити, наскільки студент здатен застосовувати набуті знання та вміння у практичних ситуаціях, що є важливим показником його професійної підготовки [14; 42; 72].

Суттєвими для нас є узагальнення вчених щодо можливостей компетентнісного підходу в освіті, що дозволяє студентам набувати не лише теоретичні знання, а й практичні навички та уміння, необхідні для успішної професійної діяльності. Застосування компетентнісного підходу у навчальному процесі дозволяє сформувати в студентів комплексну готовність до професійної діяльності, що включає як знання та уміння, так і особистісні якості та цінності. Крім того, компетентнісний підхід дозволяє орієнтувати навчальний процес на реальні потреби ринку праці та вимоги суспільства, забезпечуючи готовність студентів до виконання конкретних професійних завдань [14, с. 3].

Аналогічної думки дотримується Д. Пріма, стверджуючи, що компетентнісний підхід у науковому дискурсі розглядається як один із провідних концептуальних принципів та є важливим і актуальним у сучасній освіті і дозволяє студентам набувати комплекс необхідних знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної діяльності у конкретній сфері. Крім того, він допомагає студентам розвивати критичне мислення, творчість та самостійність у процесі навчання. Також він дає змогу орієнтуватися на результати навчання та підготовки майбутнього фахівця, що є важливим в сучасних умовах (у площині нашого дослідження – підготовки до формування підприємливості молодших школярів) [189, с. 249].

У ракурсі порушеної проблеми конструктивною нам видається думка вчених [102; 198 та ін.] щодо інструментарію компетентнісного підходу, використання якого в освітній сфері сприяє коригуванню цілей і змісту, узагальненню засобів підготовки майбутніх фахівців до ефективної професійної активності. При цьому компетентність характеризує ступінь залучення майбутнього педагога в активну діяльність, акцентуючи увагу на

результаті освіти – на основі високої мотивації діяти в нестандартних ситуаціях, мобілізуючи внутрішні й зовнішні ресурси для досягнення поставленої мети [21].

Реалізація *аксіологічного підходу* як «філософсько-педагогічної стратегії», що окреслює шляхи розвитку професійного мистецтва, однієї з домінант гуманістичної педагогіки, забезпечує формування соціально значущих цінностей, що трансформуються в невід’ємне особистісне надбання [242].

Відповідно до постулатів означеного підходу серцевиною аксіосфери педагога є внутрішні, емоційно засвоєні орієнтири-цінності, що визначають стійкість та особливості поведінки особистості, впливають на її мотиваційні налаштування через координування інтересів і потреб. Якість перебудови системи особистісних ціннісних орієнтацій учителя напряду залежить як від духовних зусиль людини, так і від ціннісної зорієнтованості педагогічного колективу [156, с. 109].

До основних особистісно-професійних ціннісних характеристик та орієнтацій майбутнього вчителя початкової школи, підготовленого до формування підприємливості мододших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, на нашу думку, належать:

- осмислення, усвідомлення та сприйняття суспільних ідеалів;
- зорієнтованість на соціальний успіх через мотивацію досягнення високих результатів професійної діяльності;
- рефлексивна позиція щодо власних інноваційно-підприємницьких та методичних знань і здатностей, ціннісних мотивів;
- критичне, інноваційне, підприємницьке мислення, самокорекція, соціальна гнучкість, відповідальність, прагнення до саморозвитку, самореалізації.

Щодо важливості *інтегративного підходу* наша позиція співпадає з Г. Матуковою [148, с. 123], яка акцентує на його виключному значенні у підвищенні ефективності професійної підготовки загалом, і формування та

розвитку підприємницької компетентності зокрема, позаяк його сутність пояснюється як доцільне об'єднання елементів освітнього процесу у цілісність і визначається як певна загальнокультурна тенденція сучасного освітнього простору.

Інтегративний підхід в освіті передбачає зв'язування різних знань, понять та компетенцій з різних предметних областей в єдину систему. Цей підхід допомагає учням зрозуміти, як знання з різних предметів можуть бути застосовані в реальному житті, розвиває вміння і навички розв'язувати складні задачі, сприяє формуванню критичного мислення та розвитку творчих здібностей [70, с. 356].

Інтегративний підхід може реалізовуватися на різних рівнях: від окремих уроків, де зв'язуються знання з двох-трьох предметів, до комплексних проєктів, які охоплюють декілька освітніх галузей. При цьому важливо забезпечити належну якість навчання з кожної з предметних областей, щоб забезпечити ефективність інтеграції знань.

Інтегративний підхід є одним з ключових принципів сучасної освіти, оскільки він допомагає формувати комплексне бачення світу та підготувати учнів до життя в складному і змінному світі.

Суголосною авторському баченню значущості інтеграційних процесів у площині дослідження є позиція О. Земки, яка вбачається в якісному перетворенні усередині підсистем та кожного елемента системи, що відбувається завдяки взаємодоповненню знань із різних галузей науки, міжпредметним зв'язкам, поєднанню теоретичної, практичної і спеціальної підприємницької підготовки, органічному сполученні наявного досвіду з новими знаннями, уміннями, навичками, мотиваційними настановами [79, с.146-147], забезпечуючи цілісність і системність освітнього процесу педагогічного коледжу, спрямованого на підготовку майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Організація процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного

коледжу ґрунтується на системі загальнодидактичних та специфічних принципів. На підставі аналізу науково-педагогічних джерел [1, с. 83-84] серед загальнодидактичних нами, зокрема, виділено такі принципи: гуманізації та гуманітаризації; науковості; систематичності; свідомості й активності; міждисциплінарної інтеграції.

Принцип гуманізації та гуманітаризації, на думку вчених (Андрушко І. [6], О. Гончар [49] та ін.) центрований на формуванні «особистісної зрілості» та «олюдненні» змісту освіти [49]; ціннісно-мотиваційній домінанті особистісної орієнтації фахової підготовки майбутнього вчителя початкової школи, самоактуалізації у майбутній професійно-педагогічній, у тому числі підприємницькій, діяльності, смисложиттєвій орієнтації й прояву професійної компетентності [12]. Зазначений принцип, зауважує Т. Бортнюк (ми погоджуємося з цим твердженням), диктує необхідність гуманітарної спрямованості усіх навчальних дисциплін у закладі вищої освіти, що формуватиме критичність мислення, додаватиме у викладання колізії історії, логіку традицій відповідної предметної галузі, її соціальні й економічні підвалини, етичні і моральні аспекти, забезпечувати підготовку майбутнього вчителя початкової школи до життя і продуктивної, підприємницької педагогічної роботи в нинішньому динамічному світі, усвідомлення свого місця в ньому [28, с.108].

Принцип науковості у контексті дослідження є віддзеркаленням ключової дидактичної ідеї – наукового підґрунтя знань, їх глибокої усвідомленості і відповідності об'єктивній дійсності, що стимулює навчально-пізнавальну діяльність, розвиває творчий потенціал особистості майбутнього вчителя початкової школи.

Принцип науковості дійсно вважається одним з найважливіших дидактичних принципів, який передбачає, що зміст освіти повинен ґрунтуватися на наукових знаннях та закономірностях, що вивчаються в різних науках [50, с. 228]. Застосування цього принципу передбачає визначення конкретних вимог до змісту навчальних предметів, що полягає в формуванні у

студентів наукової картини світу, тобто системи знань, які відображають об'єктивну реальність. Це означає, що від змісту освіти вимагається науковість, точність, обґрунтованість, а також наявність системної організації та послідовності. Такий підхід до змісту освіти забезпечує належну підготовку студентів до професійної діяльності та формування належних наукових компетенцій.

О. Сухомлинська акцентує на раціональності, доказовості та логічності педагогічного знання, що базується на науковій картині світу, тобто на системі наукових знань. За її переконанням, педагогічне знання формується на основі наукових даних, які вчені отримують у процесі спостереження, дослідження і аналізу педагогічної дійсності. Тому важливим є не тільки знання про педагогічну практику, але й знання про наукові закономірності, які допомагають зрозуміти і пояснити педагогічні явища. Це дозволяє педагогам здійснювати адекватні дії у процесі навчання та виховання учнів, забезпечуючи їх гармонійний розвиток [219, с.6-12].

Принцип систематичності забезпечує інтегративний результат фахової підготовки майбутнього вчителя початкової школи як компетентного педагога, який спроможний швидко адаптуватися в нестабільних умовах, здатний до ризику, самостійного вибору сфер діяльності, поведінки, орієнтований на успіх, саморегуляцію.

Принцип свідомості й активності виявляється в глибокому усвідомленні й осмисленні системних знань про різноманітні способи активізації підприємницької діяльності, засвоєнні правил підприємницької діяльності, свідомому ставленні студентів до навчальних занять через стимулювання у майбутніх учителів початкової школи пізнавальної й творчої активності, готовності сприймати нові знання й оперативно перенести їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи з формування підприємливості учнів, прагнути до самостійного пошуку цінної інформації у площині педагогічного підприємництва.

При виокремленні *принципу міждисциплінарної інтеграції* виходимо з того, що у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи принцип інтеграції є одним із провідних при розробці цілевизначення, окреслення змісту навчально-пізнавальної діяльності студентів, її форм і методів. Конструктивною видається наукова позиція, згідно з якою інтеграція є важливим дидактичним принципом, що сприяє розбудові освітньої системи на засадах предметності як загальної форми методу інтеграції у педагогічному процесі. Слушним при цьому є відзначення фундаментальності процесу інтеграції в освітянській практиці, що зумовлює атрибути проектування дидактичної системи. Міждисциплінарна інтеграція підвищує ефективність сприйняття через реалізацію таких функцій, як: диференціація, класифікація, або структуризація, систематизація, що ґрунтується на методі синтезу для досягнення цілісності [41, с.144-151], що, вочевидь, забезпечує створення цілісної системи споріднених навчальних дисциплін, об'єднаних єдиною метою та способами досягнення результатів у контексті порушеної проблеми.

Як *специфічні* в дослідженні визначені такі принципи: *інноваційності, суб'єктності та творчої самостійності, проектної організації діяльності*. Схарактеризуємо їх.

Принцип інноваційності позначається у динамічності змісту, форм, методів і технологій підготовки до професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи, що формує у нього підприємницький досвід, інноваційний світогляд, здатність до творчого вирішення професійних завдань, уміння проєктувати, організовувати і здійснювати професійну діяльність та варіативно і гнучко вирішувати практичні завдання з формуванням підприємливості молодших школярів. Це передбачає перехід від «підтримуючої» до «випереджувальної» інноваційної освіти, інтенсивно генеруючи не лише нові знання, але й нові технології, націленість на вдосконалення освітнього процесу згідно із Державним [59] та Професійним [196] стандартами початкової освіти.

Відповідно до принципу *суб'єктності та творчої самостійності* майбутній учитель є суб'єктом навчально-пізнавальної діяльності, що усвідомлює мету навчання, володіє вмінням планування й організації своєї роботи, схильний до самоаналізу та самоконтролю, спроможний брати на себе відповідальність за результати навчальної діяльності. Саме суб'єктні властивості особистості, наголошує М. Артюшина, позначаються у здатності тих, хто навчається, бути активними і самостійними у діяльності, встановлювати міжособистісні стосунки, вступати у діяльнісну взаємодію; в умінні прогнозувати, аналізувати й коригувати свою діяльність [8, с.195]. Імплементация цього принципу в освітньому процесі педагогічного коледжу потребує спеціальної роботи викладача, спрямованої на формування у майбутніх учителів початкової школи здатності до адаптації щодо нових умов навчання, спроможності освоювати соціальний простір, цілеспрямовано перетворювати себе, що є конструктивним у площині порушеної проблеми.

При виокремленні *принципу проєктної організації діяльності* ми виходимо з того, що в основу методу проєктів покладена його прагматична спрямованість на результат, для досягнення якого студенти повинні навчитися самостійно знаходити і вирішувати проблему на основі знань із різних галузей, прогнозувати результати і можливі наслідки вибору варіантів вирішення проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки її виникнення [125, с.209-210]. З таких позицій зазначений принцип реалізується через створення організаційних, методичних і змістових засад, узагальнення і систематизацію знань студентів під час постановки цілей, планування дій щодо їх досягнення, втілення проєктного задуму та оцінки отриманих результатів, долучення студентів до розв'язання конкретних життєво важливих проблем, що сприяє розвитку творчих здібностей, логічного й креативного мислення, ініціативності. Відтак, цілком слушним є резюмування, що принцип організації проєктної діяльності закладає підвалини для прийняття рішення в умовах моделювання підприємницької діяльності у професійній сфері, що ініціює пізнавальний освітній процес і запобігає набуттю «інертних» знань [29].

Отже, *методологічно-цільовий* блок моделі досліджуваного процесу відображає такі складові: *мету* (підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу), *завдання* (формування мотивації і цілеспрямованості, комплексних знань, умінь, здатностей, особистісно-рефлексивних якостей студентів), *методологічні підходи* (системний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, інтегративний) *та загальнодидактичні* (гуманізації та гуманітаризації; науковості; систематичності; свідомості й активності; міждисциплінарної інтеграції) і *специфічні* (інноваційності, суб'єктності та творчої самостійності, проектної організації діяльності) принципи успішної реалізації модельованого процесу.

Змістово-організаційний блок моделі презентує педагогічні умови, загальна характеристика яких здійснена в підрозділі 2.2, етапність їх упровадження (настановчо-орієнтаційний, пізнавально-збагачувальний, творчо-діяльнісний), а також ресурс її забезпечення: зміст, форми й методи реалізації модельованого процесу.

Спрогнозовано, що ефективними педагогічними умовами підготовки майбутнього вчителя є такі:

- *актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів;*
- *інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін;*
- *активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».*

Діагностико-реультативний блок моделі передбачає наявність критеріїв (мотиваційний, когнітивний, особистісний) із показниками їх вияву; рівнів

сформованості (творчий, продуктивний, репродуктивний), що схарактеризовані в підрозділі 2.1, а також прогнозований результат дослідження.

Таким чином, нами розроблена модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, що складається з трьох блоків (методологічно-цільовий, змістово-організаційний, діагностико-результативний), взаємозв'язок яких відображає єдність етапів (настановчо-орієнтаційний, пізнавально-збагачувальний, творчо-діяльнісний), педагогічних умов, ресурсного забезпечення.

Отже, у даному розділі нами визначено структурно-компонентний склад та критеріально-рівневу характеристику готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; розроблено модель, обґрунтовано педагогічні умови.

Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу розглядається як системний процес, що здійснюється у закладах вищої педагогічної освіти і націлений на спеціально організоване засвоєння студентами теоретичних засад професійної підготовки на основі міждисциплінарної інтеграції знань (психолого-педагогічних, підприємницьких, методичних), умінь і практичних навичок, способів мислення, мотиваційних орієнтирів, підприємницьких якостей і морально-етичних цінностей, необхідних для організації та успішного впровадження професійної діяльності з формування підприємливості учнів початкової школи.

Встановлено, що інтегративною ознакою підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів є готовність до цієї діяльності, що потребує уточнення її структурно-компонентного складу. При структуруванні поняття «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів» виходимо з розуміння його як стійкої

особистісно-професійної характеристики, що ґрунтується на усвідомленій підприємницькій активності і є результатом підготовки.

На підставі аналізу науково-педагогічної літератури виокремлено та схарактеризовано: компоненти (ціле-мотиваційний, змістово-знаннєвий, діяльнісно-рефлексивний); критерії (мотиваційний, когнітивний, особистісний), показники та рівні (творчий, продуктивний, репродуктивний).

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу: актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін; активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».

Модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів постає як сукупність взаємопов'язаних блоків-підсистем, що унаочнюють перебіг процесу професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів як цілісного конструкту в середовищі педагогічного коледжу: *методологічно-цільового* (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); *змістово-організаційного* (зміст, форми, методи досліджуваного феномену, педагогічні умови та етапи формування); *діагностико-результативного* (критерії, рівні та результат готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів).

Матеріали розділу відображені в таких публікаціях автора: [129; 133; 135; 137; 139; 140].

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

3.1. Програма, хід і результати констатувального етапу педагогічного експерименту

Програма і загальна організація дослідницько-експериментальної роботи передбачали проведення дослідження, що здійснювалося на базі ЗФПО, які готують фахових молодших бакалаврів зі спеціальності 013 Початкова освіта, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка: Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, КЗВО «Луцький педагогічний коледж Волинської обласної ради», Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради, Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А.Ю. Кримського, що окреслює чотири взаємопов'язані етапи педагогічного експерименту: організаційно-пошуковий, констатувальний, формувальний, узагальнювальний.

Організаційно-пошуковий етап (2016-2019 рр.) передбачав розроблення програми дослідницько-експериментальної роботи та інструментарію дослідження, аналіз науково-методичних джерел із порушеної проблеми.

На *констатувальному етапі* (2019-2020 рр.) з'ясовано стан підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу через анкетування студентів спеціальності 013 Початкова освіта, що ставило за мету виявити їхнє ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, розуміння здобувачами змісту понять «підприємливість», «підприємницька компетентність», ролі підприємливості у професійній педагогічній діяльності, необхідності спеціальної підготовки студентів до формування у молодших школярів підприємливості, діагностику вихідних рівнів

готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

На третьому етапі – *формувальному* (2020-2022 рр.) – експериментального дослідження здійснено перевірку запропонованих педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

На *узагальнювальному етапі* (2022 р.) здійснено комплексний аналіз результатів експериментального дослідження, систематизацію й статистичну обробку емпіричних даних, перевірку результатів формувального етапу експерименту й доведено ефективність педагогічних умов, сформульовано загальні висновки.

На констатувальному етапі педагогічного експерименту, згідно з логікою дослідно-експериментальної роботи, було поставлено за мету виявити стан досліджуваної проблеми в освітній практиці з підготовки студентів, які навчаються у педагогічних коледжах за спеціальністю 013 «Початкова освіта». Цей етап передбачав:

1) виявлення у студентів позитивної мотивації та цілеспрямованості до педагогічної діяльності, націленої на формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (*ціле-мотиваційний компонент / мотиваційний критерій*);

2) з'ясування їхньої обізнаності (поінформованості) щодо сутнісної характеристики досліджуваного процесу (*змістово-знаннєвий компонент / когнітивний критерій*);

3) виявлення реального стану сформованості необхідних умінь та навичок майбутньої професійно-педагогічної підприємницької діяльності, а саме: сформованість навичок рефлексії (самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самореалізації особистості, готовність до подолання труднощів) в педагогічній діяльності, критичного оцінювання власних дій; усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності (*діяльнісно-рефлексивний компонент / особистісний критерій*);

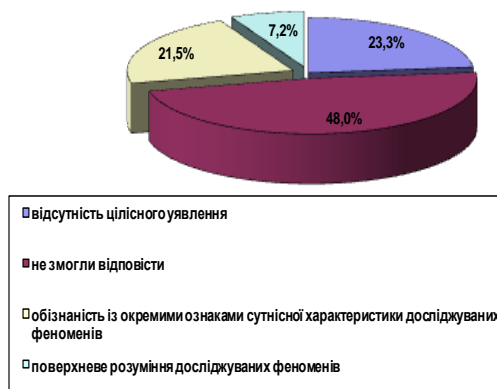
4) визначення вихідного рівня готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Для досягнення означених завдань було проведено анкетування студентів I – IV курсів Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради як базових ЗФПО, що здійснюють підготовку вчителя початкової школи (фаховий молодший бакалавр / бакалавр зі спеціальності 013 Початкова освіта). Загалом на констатувальному етапі дослідницької роботи взяли участь 483 респонденти, а зібрані матеріали дали змогу зробити деякі попередні узагальнення.

Майбутнім учителям початкової школи було запропоновано взяти участь у науково-педагогічному дослідженні, що мало на меті виявлення у студентів характеру ставлення до необхідності їхньої підготовки до формування підприємливості молодших школярів (текст анкети подається у додатку В).

Результати анкетування і бесід із майбутніми учителями початкової школи засвідчили відсутність чіткого розуміння ними змісту понять «підприємливість» та «підприємницька компетентність», позаяк продемонстрували їхню обізнаність із окремими ознаками сутнісної характеристики досліджуваних феноменів. Так, 23,3 % опитаних студентів вважають підприємливість і підприємницьку компетентність синонімічними, оскільки зазначають, що ці поняття дозволяють людині втілювати власні задуми в життя, визначають підприємницьку компетентність як «модель поведінки, що дозволяє людині успішно втілювати задуми в життя». Це, вочевидь, засвідчує відсутність у майбутніх учителів початкової школи цілісного уявлення щодо змісту означених феноменів. Звертаємо увагу на те, що 21,5% респондентів продемонстрували обізнаність із окремими ознаками сутнісної характеристики досліджуваних феноменів, характеризуючи поняття «підприємливість» як «здатність активно діяти, проявляти ініціативність», «здатність людини активно думати та діяти»,

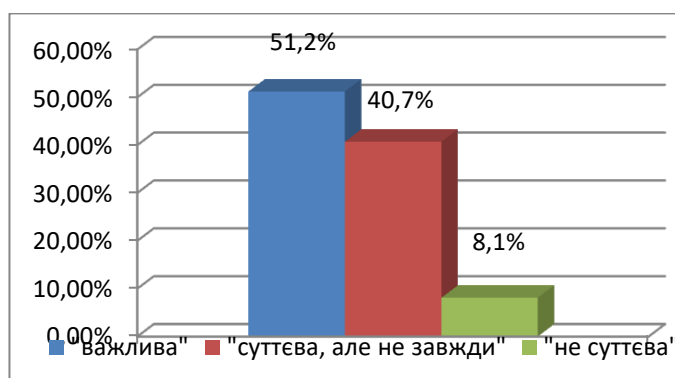
«здатність до самоорганізації, критичного мислення, активної та ініціативної діяльності»; «вміння аналізувати середовище свого існування і діяльності, здатність вчасно виявляти ініціативу і проявляти себе, оцінюючи ризики та вигоди для успішної реалізації запланованих прагнень та ефективного досягнення поставленої перед собою мети», а поняття «підприємницька компетентність» – «інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, ініціативності», «здатності до ризику, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність», «сукупність знань, умінь та навичок, які дозволяють ефективно планувати, розробляти та реалізувати власні думки та ідеї в процесі практичної діяльності, наявність здатності до пошуку нестандартних підходів під час аналізу певної життєвої ситуації». Привертає увагу той факт, що 48, 0% не змогли дати чіткої відповіді («це уміння організовувати, планувати, презентувати, обирати, керувати та обговорювати, створювати щось» тощо), а судження студентів типу «це те, чи ти можеш справитись сама з собою, чи можеш взяти відповідальність на себе», «під моїм розумінням «підприємливість» або «підприємницька компетентність» це коли людина успішно втілює свої задуми в реальність і має з цього прибуток; не виключення, що ця людина працює над саморозвитком, креативністю та є економічно досвідченою», що становить 7,2 %, демонструють поверхнєве розуміння досліджуваних феноменів. Узагальнені дані щодо характеру обізнаності респондентів із поняттями «підприємливість», «підприємницька компетентність» відображено на діаграмі 1 (рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Характер обізнаності респондентів із поняттями «підприємливість», «підприємницька компетентність».

Визначення ролі підприємливості у професійній педагогічній діяльності засвідчує здебільшого позитивну тенденцію суджень респондентів, оскільки 51,2 % студентів визначили її як «важливу», 40,7 % – як «суттєву, але не завжди» і 8,1 % – як «не суттєву». Однак, констатуємо, що попри в цілому позитивну оцінку ролі підприємливості у професійній педагогічній діяльності, лише 10,7 % опитаних студентів подали обґрунтування своєї позиції: «підприємливість відіграє значну роль у педагогічній діяльності, адже сприяє саморозвитку та розвитку вихованців та їхньої успішності»; «зараз діти надзвичайно допитливі, у ранньому віці мислять по-дорослому, тому педагог не може мати стандартної моделі поведінки, стандартного набору відповідей для всіх дітей; для того, щоб стати «реально крутим, сучасним» педагогом, якраз і відіграє ключову роль підприємливість у професійній педагогічній діяльності»; «у професійній педагогічній діяльності підприємливість допомагає учням навчитися проявляти ініціативу, вселяє в учнів впевненість у власних силах, здібностях та можливостях, сприяє формуванню аналітичного мислення і розвиває гнучкість у процесі досягнення поставлених перед учнями цілей, зумовлює вміння учнів оцінювати життєву ситуацію та умови діяльності з різних ракурсів та визначати сприятливі для ефективної реалізації своїх планів і задумів умови діяльності, навчає учнів цілеспрямованості, нестандартного і критичного мислення, наполегливості, відповідальності за свої вчинки і рішення в конкретних життєвих ситуаціях». Результати опитування відображено на діаграмі 2 (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Оцінка ролі підприємливості у професійній педагогічній діяльності (за самооцінними судженнями студентів)

Відповіді на третє запитання щодо того, чи можна навчитися підприємливості в освітньому процесі педагогічного коледжу, були розподілені таким чином: ствердно відповіли 57 %; 3% – «ні»; 35% – «не визначилися з відповіддю»; 5% – запропонували свій варіант відповіді, на кшталт «коли ти впевнений у собі, це допомагає і коли викладач розуміє і підштовхує тебе до мети».

Наступне запитання анкети було пов'язане з виявленням думки студентів щодо необхідності спеціальної підготовки вчителя до формування у молодших школярів підприємливості. У процесі опитування нами встановлено, що практично всі респонденти відповіли «так потрібно», однак лише 8,3 % намагалися обґрунтувати свою думку такими аргументами: «звичайно, бо якщо вчитель не проявляє активності, то і учень не буде знати, як втамовувати свої нав'язливі думки і розвинене в собі почуття байдужого»; «вчителя необхідно спрямовувати на формування в учнів власних думок, поглядів, підходів до розв'язання певної навчальної проблеми, на розвиток в учнів уміння аналізувати певну життєву ситуацію, певні обставини життя з метою оцінки ризиків та наявності сприятливих умов для успішного здійснення запланованих задумів, на здатність проявляти ініціативу, винахідливість, креативність, гнучкість і нестандартне мислення при аналізі певних життєвих обставин і планування ефективного здійснення спланованої заздалегідь мети»; «так, адже це корисно для дітей»; «сучасному вчителю було б це корисно»; «необхідно, бо часто у самого студента, майбутнього педагога, буває «скована поведінка та кмітливність», і для того, щоб майбутній педагог міг виховувати у школярів підприємливість, йому самому потрібно ці якості добряче відшліфувати на практиці».

Нам цікаво також було виявити позицію студентів щодо знань і вмінь (компетентностей), необхідних учителю початкової школи, щоб бути підготовленим до формування підприємливості молодших школярів. Нами з'ясовано, що в переважній більшості респондентів (65 %) відсутні цілісні уявлення у площині порушеного питання, вони ототожнюють знання і вміння з

особистісними якостями, що підтверджується такими відповідями: «вміння користуватися сучасними інформаційно-технічними засобами навчання»; «мобільність, уважність, комунікабельність, обізнаність, вміння оперативно діяти в будь-яких ситуаціях, кваліфікованість, здатність до самоосвіти», «комунікативні навички, критичне мислення, креативність», «ділові навички, психологічна стійкість, ініціативність, вміння передбачати, адаптуватися до змін». 8,9 % надають перевагу інформайним технологіям, фінансовій грамотності. 14,1 % зазначили, що вчитель має володіти економічними знаннями, бути фінансово компетентним, мати досвід у підприємстві, вміти заохотити учнів. Привертають увагу змістовністю, оригінальністю, неординарністю мислення відповіді 12 % респондентів, зокрема: учитель початкової школи має володіти такими компетентностями: професійно-педагогічними, соціально-громадянськими, загальнокультурними, мовно-комунікативними, психолого-фасилітативними, а також інформаційно-цифровими; пізнавально-інтелектуальна, діагностична, прогностична, інформаційна та організаторська компетенції. Отже, виявлені дані засвідчують, що здобувачі освіти, майбутні вчителі початкової школи, потребують ґрунтовних знань із зазначеної проблеми.

Щодо особистісних якостей, якими, на думку студентів, має володіти вчитель, щоб бути готовим до формування підприємливості молодших школярів, то називалися, зокрема, такі:

- «м'якість та вимогливість, висока ерудиція, доцільне почуття гумору в певних ситуаціях» (5,6%);
- «вчитель повинен добре презентувати, керувати, організовувати, мати витримку під час роботи в ситуаціях, які пов'язані з ризиком; ініціативність, цілеспрямованість, емоційна врівноваженість» (4,3%);
- «інтерес до педагогічної діяльності, любов до дітей і справою, якою займаєшся (8,4%);
- «відповідальність, організованість, ініціативність, вимогливість,

- справедливість, гнучкість, креативність, стійкість нервової системи, високий емоційно-вольовий тонус» (6,5%);
- «інноваційність, креативність, активність, цілеспрямованість, ініціативність» (8,6%);
- «вчитель повинен бути комунікабельним, привітним, щирим, веселим, добрим, уважним, відповідальним, творчим, креативним, з оригінальним підходом до навчання і викладання учнів, нестандартним мисленням та розвиненим емоційним інтелектом, винахідливим і гнучким при поясненні і тлумаченні учням певних навчальних понять, другом, ментором і наставником для учнів» (7,6%);
- «вчитель має бути відкритим перед школярами, дотепним, розсудливим та моральним прикладом для наслідування» (5,4%).

Одержані відповіді, на наш погляд, ілюструють «розмитість» характеристик особистісних якостей учителя, підготовленого до формування підприємливості молодших школярів, позаяк названі дефініції стосуються загалом якісної фахової підготовки майбутнього педагога.

Відповідно до сьомого запитання (Який вид діяльності студента, на Вашу думку, найбільше сприяє підготовці вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів?) серед запропонованих варіантів відповіді (освітня; науково-дослідницька; педагогічна практика; самостійна робота; не можу відповісти; свій варіант відповіді) респонденти обирали ті, що, на їхню думку, є найбільш ефективними.

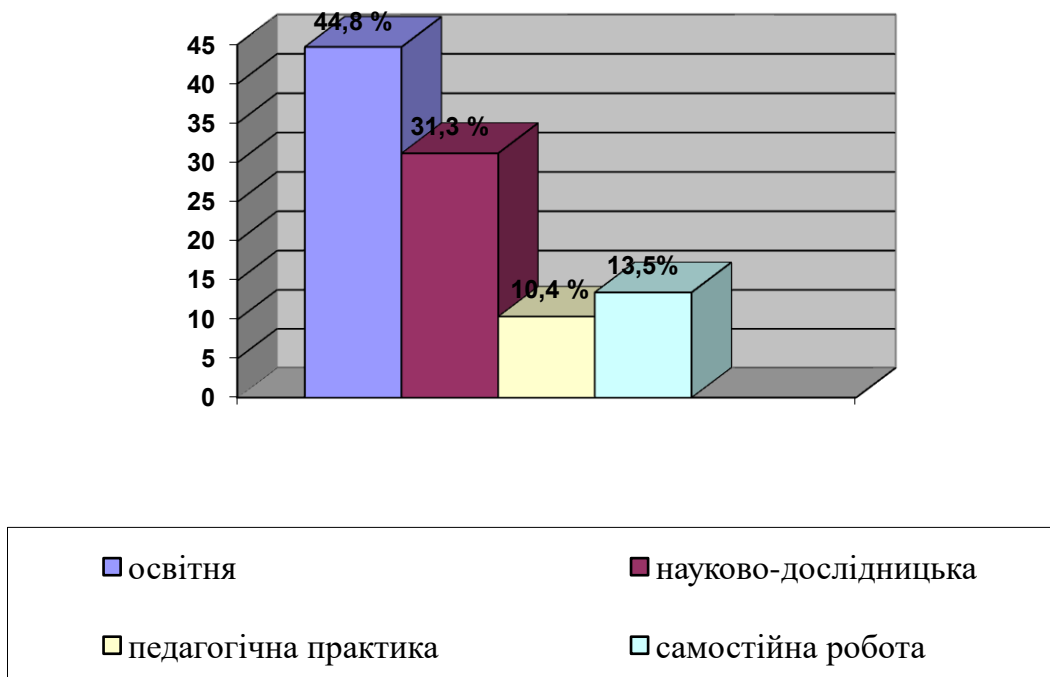
За результатами вибору було розподілено рівні таким чином:

- освітня діяльність – 44,7 %;
- науково-дослідницька – 31,2%;
- педагогічна практика – 10,4%;
- самостійна робота – 13,5%.

Результати опитування представлено на гістограмі (рис.3.4).

Такі результати, без сумніву, свідчать про те, що більшість опитаних усвідомлює важливість належної теоретико-методичної та практичної

підготовки студентів для підготовки вчителів початкової школи до формування підприємливості у молодших школярів. Це включає оволодіння необхідними знаннями, вміннями та навичками підприємницької професійної діяльності, технологіями взаємодії та особистісним розвитком майбутніх вчителів початкової школи.

Рис. 3.4. Розподіл видів діяльності студентів за ступенем впливу на підготовку вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів (за самооцінними судженнями)

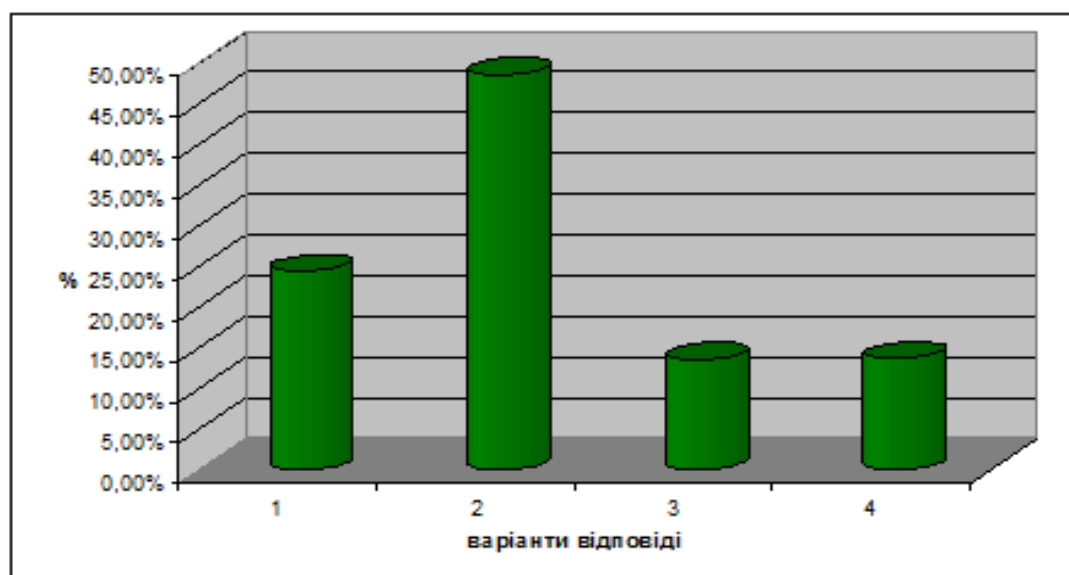
Стосовно оцінки за 10 – бальною шкалою рівня сформованості власної готовності до формування підприємливості молодших школярів звертаємо увагу на те, що і максимальною (10 балів), і мінімальною (1 бал) виявилася оцінка майже в однаковій кількості респондентів – 2,1 % і 2,0% відповідно. Ми дещо здивовані думкою студентки четвертого курсу, яка оцінила сформованість власної готовності в означеному аспекті майбутньої професійної діяльності в 1 бал. На наш погляд, це свідчить про те, що вона має або неадекватну (занижену) самооцінку, або недостатню інформованість щодо суті досліджуваного явища. Інші самооцінні судження щодо готовності

майбутніх учителів початкової школи до формування підприємливості молодших школярів було ранжовано так: 6,9% – 9 балів; 20,1 % – 8 балів; 15,8% – 7 балів; 23,1 % –6 бали; 17,7 % –5 балів; 3,8 % – 4 бали; 2,7% –3 бали; 1,4 % –2 бали.

Дев'ятим запитанням, яке, згідно з авторським задумом, однак виявилось, що 25,4 % опитаних студентів не дали відповіді на поставлене запитання або їхні пропозиції не відповідали його суті («більше досліджень, що ґрунтуються на практиці»). Стосовно висловлених пропозицій, то нами виокремлено найбільш суттєві і, водночас, такі, що називалися багатьма респондентами в різних закладах вищої освіти: «проведення тренінгів та більше практики може бути корисними для студентів, щоб оволодіти необхідними знаннями та навичками підприємницької діяльності. Також можна звернути увагу на включення в навчальні плани курсів з підприємництва та інновацій, щоб забезпечити комплексну теоретичну підготовку студентів у цій галузі» – 27,9%; «було б доречним у педагогічних коледжах запровадити курси та практикуми для більшого результату, а також, можливо, запровадити дисципліну, яка б більш глибоко розглядала це питання» – 26,5%; «гуртки з підприємницької тематики» – 9,6%; «зустрічі з успішними людьми, які досягли висот у певних видах діяльності» –4,1%; «ігрові заняття, рольові, ділові ігри» – 3,3%; «потрібно застосовувати в педагогічному коледжі проблемне та дослідницьке навчання і спрямовувати зусилля на розвиток у студентів аналітичного мислення, нестандартних підходів до аналізу конкретних життєвих ситуацій та умов життя, на формування в студентів вміння шукати найефективніший та найбільш раціональний шлях вирішення певної навчальної проблеми, на здатність планувати свої дії, визначати сприятливість чи можливість успішної реалізації своїх задумів у конкретних життєвих обставинах» –3,2%.

І насамкінець, у процесі бесіди ми запропонували майбутнім учителям визначити наскільки вони є підготовленими до формування підприємливості молодших школярів в умовах освітнього процесу педагогічного коледжу. За

самооцінними судженнями було встановлено, що серед 320 студентів вважають себе достатньо підготовленими до формування підприємливості молодших школярів лише 25,48 % опитаних, частково підготовленими – 6,44 %, не підготовленими – 60,84 %, важко було відповісти – 7,24 % студентів (рис. 3.5.). Як бачимо, лише четверта частина майбутніх учителів початкової школи вважають себе підготовленими до формування підприємливості молодших школярів.

1 – достатньо підготовлений; 2 – частково підготовлений;
3 – не підготовлений; 4 – важко відповісти.

Рис. 3.5. Розподіл студентів щодо підготовленості до формування підприємливості молодших школярів в умовах освітнього процесу педагогічного коледжу (% за самооцінними судженнями)

Таблиця 2.1 включає методи, які були відібрані з урахуванням критеріальної характеристики та діагностичної бази для оцінки стану підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості у молодших школярів. Серед відібраних методів є педагогічне спостереження та тестування, зокрема, використано такі діагностувальні методики: *мотиваційний критерій* – тест-питальник вимірювання потреби в досягненнях (Ю. Орлов) (Додаток Г). Для діагностики мотивації до успіху та уникнення

невдач була використана методика Т. Елерса (Додаток Д), модифікована методика К. Замфіра за А. Реаном (Додаток Е) та методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації» (Додаток Ж). Для когнітивної оцінки було застосовано методику Ю. Пачковського «Тест на загальні здібності до підприємництва (GET TEST)» (Додаток З).

Діагностувальне опитування з метою виявлення у студентів характеру ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; *особистісний критерій* – методики вивчення загальної самооцінки (питальник Г. Казанцевої) (Додаток И); А. Карпова для дослідження рефлексивності (Додаток К); «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних умінь учителя початкових класів» (Додаток Л); креативність та інноваційна готовність за методикою «Діагностика особистісної креативності» Є. Тунік (Додаток М), тест «Діагностика творчого потенціалу та креативності особистості» (Додаток Н); методика КОЗ з метою діагностики комунікативних та організаторських здібностей (опитувальник В. Синявського і Б. Федоришина) (Додаток П).

Так, наприклад, для діагностування особистісного критерію за методикою «Рефлексія на саморозвиток» (А. Карпова) (Додаток К) визначався рівень сформованість рефлексивних умінь і навичок майбутньої професійно-педагогічної підприємницької діяльності. За результатами дослідження можна зробити висновок, що низький рівень сформованості рефлексивних умінь та навичок майбутніх учителів початкової школи є показником відсутності у них високого рівня прагнення до саморозвитку, що є необхідною умовою успішної професійної самореалізації в майбутній педагогічній діяльності. У 16,6% опитаних виявлено дуже низький рівень до саморозвитку, у 40,3% - низький, у 43,1% - середній.

Важливо зазначити, що професія вчителя початкової школи вимагає постійного контакту з учнями, батьками та колегами, що передбачає розвинуті комунікативні та організаційні навички та уміння в контексті формування підприємливості молодших школярів. За даними опитування (*Методика КОЗ-*

2) (Додаток П) нами встановлено, що значна частина респондентів показали середній і низький рівень володіння комунікативно-організаційними вміннями – відповідно 44, 3 % і 54, 6 %. Достатній рівень зафіксовано лише у 1, 1% студентів.

Результати тестування свідчать про необхідність формування та вдосконалення комунікативно-організаційних умінь і навичок у майбутніх вчителів початкової школи як основи для ефективної професійно-педагогічної підприємницької діяльності.

Тест «Діагностика творчого потенціалу особистості» (Додаток Н) був запропонований студентам з метою виявлення їх здатності до творчості, здатності до створення оригінальних ідей та нестандартних рішень у педагогічних ситуаціях та загалом в професійно-педагогічній підприємницькій діяльності.

При цьому аналіз виявлених даних стосовно здатності респондентів ініціювати прояви творчості у процесі педагогічної підприємницької діяльності у початковій школі засвідчив, що лише 1, 4 % студентів мають високий творчий потенціал, 43,5 % – нормальний творчий потенціал; 55,1% студентів – низький.

При проведенні дослідницько-експериментальної роботи ми погоджуємося з позицією Д. Пріми [189], щодо використання педагогічного спостереження як провідного методу дослідження. Цей метод дозволяє фіксувати актуальні стани учасників дослідження і відстежувати їх динаміку, що дозволяє визначити ефективність діяльності та зробити висновки щодо подальших рекомендацій для покращення результатів. При цьому, педагогічне спостереження дозволяє виявити не тільки кількісні, але й якісні аспекти досліджуваної проблеми, такі як старанність, креативність, інтерес, емпатія тощо. Тому, використання цього методу може бути корисним при проведенні дослідження з метою визначення ефективності різних педагогічних підходів, методів та технологій.

Для чистоти експерименту весь масив його учасників (483 студенти) було поділено на контрольну і експериментальну групи, а саме: контрольна група (КГ) – 240 студентів, експериментальна група (ЕГ) – 243 студенти. Для цього було розроблено експериментальну методичку її визначення на підставі оцінки сформованості компонентів досліджуваного явища (згідно зі структурно-компонентною та рівневою характеристиками (п.2.1), з використанням діагностувальних методик, описова характеристика якої подається в таблиці 3.1

Таблиця 3.1.

Оцінка готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Критерії	Показники вияву	Шкала вимірів рівнів
Мотиваційний	спрямованість на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності; визначення потреби в досягненнях, мотивація успіху й уникнення невдач; цільові настанови (цілевизначення).	творчий (15–20 балів) продуктивний (9–14 балів) репродуктивний (1–8 балів)
Когнітивний	володіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність»; обсяг, глибина, мобільність підприємницьких знань та здатність перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи	творчий (15–20 балів) продуктивний (9–14 балів) репродуктивний (1–8 балів)
Особистісний	вміння адекватно оцінювати свої досягнення; прагнення до фахового вдосконалення; творчість та креативність; здатність до	творчий (15–20 балів) продуктивний

самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокритики, готовність до подолання труднощів, виявлення та усунення їх причин; розвиненість підприємницького мислення	(9–14 балів) репродуктивний (1–8 балів)
--	---

Результати констатувального зрізу щодо вихідних рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу за кожним критерієм в ЕГ і КГ подаємо в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

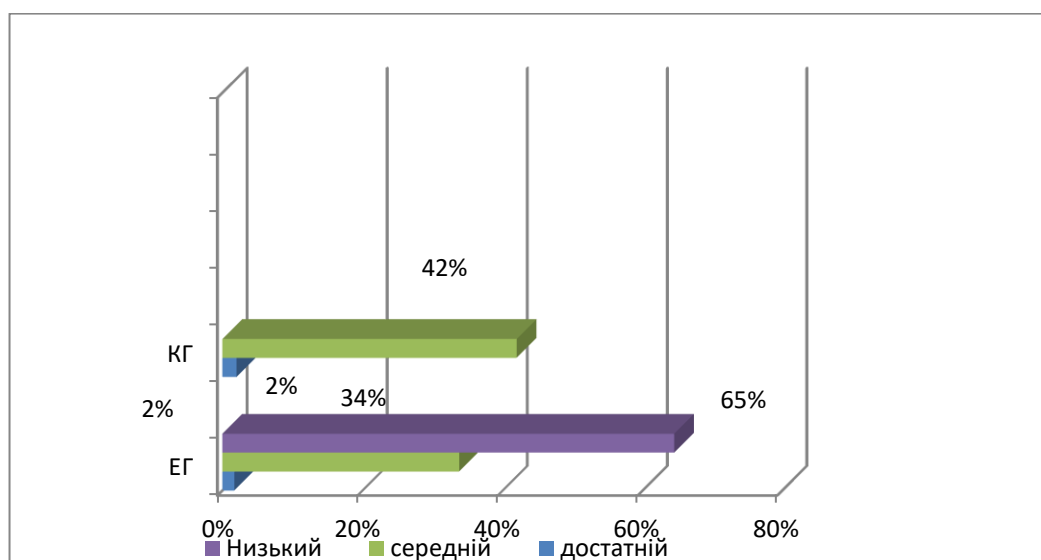
Вихідні рівні готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (констатувальний зріз)

Критерії	Групи	Рівні					
		<i>Репродуктивний</i>		<i>Продуктивний</i>		<i>Творчий</i>	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
<i>Мотиваційний</i>	ЕГ (243)	155	63,9	84	34,4	4	1,7
	КГ (240)	153	63,6	83	34,6	4	1,8
<i>Когнітивний</i>	ЕГ (243)	157	64,6	83	34,0	3	1,4
	КГ (240)	156	65,0	81	33,6	3	1,4
<i>Особистісний</i>	ЕГ (243)	159	65,6	80	33,0	4	1,7
	КГ (240)	156	65,3	81	33,6	3	1,3
<i>Узагальнені дані</i>	ЕГ (243)	157	64,6	82	33,8	4	1,7
	КГ (240)	155	64,5	81	33,9	4	1,8

Отже, як видно з таблиці 3.2. щодо вихідних рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу за мотиваційним критерієм 1,7% студентів ЕГ і 1,8% КГ мають творчий рівень сформованості досліджуваного феномену; когнітивний критерій – відповідно по 1,4% ЕГ і КГ; особистісний критерій– 1,7 % в ЕГ і 1,3% – КГ. Інші рівневі дані такі:

- мотиваційний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 63,9 %, КГ – 63,6 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,4%, КГ – 34,6%;
- когнітивний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,6%, КГ – 65,0%; продуктивний рівень: ЕГ – 34,0 %, КГ – 33,6%;
- особистісний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,9%, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 33,3%, КГ – 33,6%.

Показники, що характеризують рівні готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів, розподіляються майже рівномірно за кожним критерієм. Це дозволяє використовувати узагальнені дані з результатів констатувального етапу педагогічного експерименту для визначення рівнів готовності майбутніх фахівців первинної ланки освіти. Графічну ілюстрацію отриманих даних можна побачити на гістограмі (рис.3.6).

Рис. 3.6. Загальні дані щодо рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Для оцінки достовірності експериментальних даних на констатувальному етапі було використано непараметричний критерій Пірсона χ^2 , який дозволяє порівняти два розподіли та оцінити достовірність відмінностей між ними. Цей критерій також забезпечує достовірність результатів на рівні 95% вірогідності.

Перевіримо вірогідність отриманих результатів, застосовуючи критерій χ^2 Пірсона, зокрема для перевірки гіпотези H_0 про відсутність відмінностей між двома емпіричними (експериментальними) розподілами.

Основна розрахункова формула критерію χ^2 -квадрат має такий вигляд

$$\chi_{\text{емп}}^2 = N \times M \times \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{\frac{n_i + m_i}{N + M}}, \quad (4.1)$$

N – загальна кількість студентів експериментальної групи (160 осіб);

M – загальна кількість студентів контрольної групи (160 осіб); n_i – кількість студентів експериментальної групи (ЕГ), які мають середні бали за критеріями достатнього (n_1), середнього (n_2), низького (n_3) рівнів;

m_i – кількість студентів контрольної групи (КГ), які мають середні бали за критеріями достатнього (m_1), середнього (m_2), низького (m_3) рівнів;

L – шкала оцінювання, $L = 3$.

Для χ^2 -квадрат критерію рівні значущості оцінені за кількістю ступенів вільності ν , що обчислене за формулою:

$$\nu = (k - 1) \cdot (c - 1), \quad (3.2)$$

де k – кількість вибірок, стовпчиків (груп), s – кількість характеристик, за якими різняться вибірки, рядків (рівнів оцінювання).

За таблицею 12 знаходимо величини $\chi_{\text{кр}}^2$ для рівнів значущості $P=0,05$ та $P=0,01$:

$$\chi_{\text{кр}}^2(0,05)=5,991 \quad \chi_{\text{кр}}^2(0,01)=9,21$$

Визначаємо число ступенів вільності за формулою (3.2) $\nu = (k - 1) \cdot (c - 1) = (2 - 1)(3 - 1) = 2$. Результати статистичної перевірки даних на констатувальному етапі педагогічного експерименту подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Статистична перевірка готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (констатувальний етап педагогічного експерименту)

<i>Критерії</i>	$\chi^2_{\text{крит}}$		
	<i>Результат</i>	<i>P=0,05</i>	<i>P=0,01</i>
<i>Мотиваційний</i>	0,00396	5,991	9,21
<i>Когнітивний</i>	0,01365		
<i>Особистісний</i>	0,152161		
Загальний рівень сформованості готовності	0,106839		

Порівняльний аналіз отриманих значень критерію Пірсона ($\chi^2_{\text{емп}}$) з таблиці 3.3 із критичним значенням критерію ($\chi^2_{\text{крит}}$) ($\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{кр}}(0,05)$ для всіх критеріїв), ми дійшли висновку, що початковий рівень сформованості готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів респондентів контрольних та експериментальних груп істотно не відрізняються.

Результати на рівні значущості 0,01 та 0,05 показали, що між групами, які брали участь у дослідженні, немає статистично значущих відмінностей у рівневих виявах. Це можна зробити висновок, що контингент студентів у контрольній та експериментальній групах є рівноцінним, а також це гарантує надійність та достовірність результатів формувального експерименту та унеможлиблює вплив фактора успішності на результати дослідження.

Статистично доведено, що домінантним рівнем готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів є репродуктивний рівень.

Отже, в результаті констатувального експерименту було виявлено, що традиційні засади організації освітнього процесу в педагогічному коледжі недостатньо формують готовність майбутніх вчителів до здійснення професійно-педагогічної діяльності, спрямованої на формування підприємливості учнів початкової школи. Компоненти, критерії та показники, використані методи дослідження, є інформативними щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Результати дослідження є діагностичними та складають підґрунтя для апробації на формувальному етапі педагогічного експерименту спроектованої моделі і педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

3.2. Організація та проведення формувального етапу педагогічного експерименту

Ефективність експериментальної моделі та педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів доводилася на формувальному етапі педагогічного експерименту у процесі поетапної реалізації окреслених педагогічних умов в освітньому процесі педагогічного коледжу на настановчо-орієнтаційному, пізнавально-збагачувальному, творчо-діяльнісному етапах. При цьому, зважаючи на розроблену нами структурно-компонентну та критеріально-рівневу характеристики досліджуваного процесу, підкреслюємо можливість гнучкого переходу від одного етапу до іншого.

Вказано, що настановчо-орієнтаційний етап має на меті активізувати позитивну мотивацію та цілеспрямованість майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного

коледжу. Для досягнення цієї мети на цьому етапі використовуються методи, спрямовані на залучення уваги студентів до теми підприємництва та формування позитивного ставлення до нього.

При цьому, вказано, що настановчо-орієнтаційний етап має поступовий характер, що дозволяє студентам засвоювати інформацію про підприємництво плавно та без стресів. Крім того, вказано, що на цьому етапі використовуються різні форми та методи роботи зі студентами, що дозволяє забезпечити максимальну ефективність процесу навчання та сприяти розвитку різних аспектів особистості студента.

Отже, настановчо-орієнтаційний етап є важливим компонентом підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, оскільки сприяє активізації позитивної мотивації та цілеспрямованості студентів до вивчення підприємництва та формування підприємницьких навичок та *сприяє реалізації першої педагогічної умови*

Змістовий ресурс експериментальної роботи, спрямованої на зацікавлення студентів, що опановують спеціальність 013 «Початкова освіта», підприємницькими проблемами був реалізований у процесі викладання навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогіка партнерства», «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі» через доповнення тем лекційних, практичних занять матеріалом, що активізує внутрішні мотиви студентів, які спонукають до ініціативної діяльності, формування підприємницьких цінностей (свобода вибору, самореалізація, ощадливість, толерантність, чесність), творячи таким чином їх підприємницьке тло, що збагачує підготовку майбутнього вчителя початкової школи вмотивованістю до формування підприємливості молодших школярів відповідно до визначених у попередніх розділах дисертації показників ціле-мотиваційного компонента / мотиваційного критерію (таблиця 3.4), використання позааудиторних форм виховної діяльності студентів.

Таблиця 3.4.

Збагачення навчально-професійного ресурсу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (ціле-мотиваційний компонент / мотиваційний критерій)

Курс	Навчальна дисципліна	Показник вияву	Теми лекційних, практичних занять, що збагачують умотивованість студентів до формування підприємливості молодших школярів
1	<i>Вступ до спеціальності</i>	спрямованість на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності, активізація внутрішніх мотивів, що спонукають до ініціативної діяльності, визначення потреби в досягненнях; мотивація успіху, цільові настанови щодо виховання в учнів підприємницьких цінностей	<p>Тема: Функції та якості педагога-вихователя. Професійна спрямованість особистості вчителя.</p> <p>Тема: Професійне самовиховання майбутнього вчителя</p>

Продовження таблиці 3.4.

2	<i>Основи педагогічної майстерності</i>	активізація внутрішніх мотивів, що спонукають до ініціативної діяльності, визначення потреби в досягненнях; умотивованість	Тема: Професійно-педагогічна діяльність учителя початкових класів сучасної школи
		на досягнення успіху в діяльності, спрямованої на формування підприємливості молодших школярів	Тема: Педагогічна майстерність у професійній діяльності вчителя
4	<i>Педагогіка партнерства</i>	спрямованість на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності, активізація внутрішніх мотивів, що спонукають до ініціативної діяльності, визначення потреби в досягненнях	Тема: Педагогіка партнерства – ключовий компонент НУШ Тема: Взаємодія учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства

Продовження таблиці 3.4.

3-4	<i>Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі</i>	мотивація успіху, цільові настанови щодо виховання в учнів підприємницьких цінностей	<p>Тема: Методика реалізації змістових ліній «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Досліджуємо медіа» в 1-4 класах.</p> <p>Тема: Організація мовленнєво-творчої діяльності молодших школярів на уроках української мови</p>
-----	--	--	---

Так, наприклад, при вивченні навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» (Коломийський педагогічний фаховий коледж) важливими засобами збагачення й розвитку ціле-мотиваційного компонента / мотиваційного критерію підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів були: лекції-візуалізації «Підприємливість – ключова компетентність Нової української школи», «Шляхи досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності»; організація круглого столу «Роль учителя у формуванні підприємливості здобувачів початкової освіти», мотиваційного тренінгу «Професійна спрямованість особистості вчителя», квесту «Шукаємо сучасного вчителя» (Додаток Р), «Реформи починаємо з учителя...», евристичних бесід («Пошук взаємозв'язків: підприємливий учитель – підприємливі учні»), ділових ігор («Потреби і можливості») (Додаток С.), дискусії («Мотивація успіху: оптимістична та песимістична позиції»), комплексу практичних завдань для виконання їх у ході

педагогічної практики, виконання студентами запропонованих творчих завдань для самостійної роботи.

Звертаємо увагу на те, що доцільність проведення мотиваційного тренінгу «Професійна спрямованість особистості вчителя» у рамках вивчення теми «Функції та якості педагога-вихователя» спричинена позицією студентів до професійно-педагогічної діяльності, підвищенням їхньої відповідальності, професійної самосвідомості, що активізує внутрішню мотивацію до ініціативної діяльності, націленої на формування підприємливості молодших школярів.

Під час проведення мотиваційному тренінгу учасники отримують відповіді на основні питання, такі як: що означає бути підприємливим учителем, як підготувати такого вчителя, як мотивувати себе до виховання в учнів підприємницьких цінностей, які фактори впливають на успішність у професійно-педагогічній діяльності та чи є підприємливий учитель успішним учителем. Пересічність мотиваційного тренінгу полягає в тому, що конструктивна ідея та бажання займатися улюбленою справою роблять успішною будь-яку діяльність, обговорювати проблеми, пов'язані з визначенням потреби студентів у досягненнях щодо майбутньої професійно-педагогічної діяльності, опановуванням настанов щодо формування підприємливості молодших школярів, здійсненням рефлексії власних поведінкових та мисленневих стереотипів, визначенням, усвідомленням та корегуванням ймовірних помилок.

Отже, тренінг стає важливим засобом, що сприяє створенню умов для аналізу, розуміння та корекції майбутнім учителем початкової школи власного бачення можливостей досягнення успіху у професійно-педагогічній діяльності, переосмисленню ціннісного ставлення до підприємництва в освіті, розвитку позитивної мотивації як дієвого механізму плекання підприємництва, що спонукає до ініціативної діяльності, професійного самовдосконалення для підвищення рівня конкурентоздатності на ринку освітніх послуг.

При вивченні навчальної дисципліни «Основи педагогічної майстерності» зі студентами експериментальних груп спеціальності 013 «Початкова освіта» вибудовувалася така система занять, яка забезпечувала б спрямованість майбутнього вчителя початкової школи на досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності, активізацію внутрішніх мотивів, що спонукають до ініціативної діяльності у площині формування підприємливості учнів як ключової компетентності НУШ.

Для досягнення цієї мети, в дисципліні акцентувалась увага на питаннях, пов'язаних з підприємницькою спрямованістю. Для цього створювалися проблемні ситуації, в яких засвоєння предметних знань здійснювалось в контексті майбутньої професійно-педагогічної діяльності, пов'язаної з підприємницькою освітою, що допоможе майбутньому вчителю свідомо підходити до створення підприємницького тла на уроках, і водночас, підвищить рівень досягнень учнів, дасть їм змогу навчатись ефективніше, позаяк підсвідомо *кожен хоче стати успішною людиною*.

Зважаючи на цільове спрямування навчальної дисципліни «Педагогіка партнерства», – формування уявлень здобувачів вищої освіти про педагогіку партнерства як ключовий компонент формули НУШ та оволодіння аспектами педагогічної взаємодії, згідно з авторським дослідницьким задумом актуалізується необхідність вибудовування якісних взаємостосунків, оволодіння мистецтвом спілкування. В такому ракурсі ефективним виявився метод «сторітеллінга».

Стратегія сторітеллінгу (англ. storytelling - розповідь історій) - це мистецтво захопливої розповіді, яке використовується для передачі необхідної інформації з метою впливу на емоційну, мотиваційну та когнітивну сфери слухача, що є конструктивним в рамках порушеної проблеми [69].

При цьому надзвичайно важливо те, що особисті історії (особистий сторітеллінг), розповідаючи про власний досвід і переживання, допомагають зрозуміти себе і почати розвиватися (Додаток Т).

Щодо дисципліни «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі», то згідно з Державним стандартом початкової освіти (2019) та Концепцією Нової української школи чітко простежується необхідність формування підприємливості і фінансової грамотності як ключової компетентності Нової української школи саме на уроках словесності під час роботи з текстами-джерелами, коли учень:

- уміє аналізувати, інтерпретувати та критично оцінювати тексти різних жанрів та видів.
- застосовувати усне та писемне мовлення відповідно до життєвої ситуації та висловлювати та аргументувати свої погляди, спираючись на факти та досвід.
- звертатися до творчості під час прочитання творів та здійснювати верифікацію отриманих даних.
- здатний самостійно долати труднощі та перешкоди, а також є відповідальним та свідомим учасником суспільства [58; 59].

Саме тому на практичних заняття з теми «Методика реалізації змістових ліній «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Досліджуємо медіа» в 1-4 класах» звертали увагу студентів на те, що змістова лінія «Читаємо», відповідно до типової освітньої програми для 3-4 класів, створеної під керівництвом Р. Шияна, значною мірою сприяє формуванню компетентності «підприємливість та фінансова грамотність», що для досягнення успіху в навчанні мови потрібно розвивати мотивацію та інтерес до читання, заснованих на ініціативності та самостійності учнів у виборі матеріалів для читання. Завдяки систематичній роботі з підібраними текстами учні можуть розвивати творчі здібності, зокрема, шляхом синтезу, аналізу та інтерпретації матеріалів з різних точок зору. [220].

Цей підхід до виховання підприємницьких цінностей учнів є досить ефективним, оскільки сучасна молодь активно використовує інтернет і дистанційні платформи в своєму житті. Використання мотиваційних роликів

підприємницької спрямованості також може стати дієвим інструментом, який допоможе формувати у учнів позитивне ставлення до підприємництва та сприятиме розвитку їх підприємницьких якостей та навичок. Крім того, такі ролики можуть бути інтерактивними та змістовними, що збільшить інтерес учнів до теми та допоможе зберегти їхню увагу на тривалий час.

Стартап-проект «Відеолекторій із професійно-педагогічного підприємництва» можна характеризувати як інноваційну технологію, яка спрямована на забезпечення доступу до якісної освіти в галузі підприємництва та формування підприємницьких цінностей. Проект містить відео-лекції, створені професіоналами в галузі підприємництва, які дозволяють здобувати нові знання та вміння в цій сфері, а також допомагають розвивати підприємницькі якості учнів. Крім того, проект має інтерактивну складову, яка дозволяє учням взаємодіяти з викладачами та іншими учнями, обговорювати питання, вирішувати завдання та розвивати комунікаційні вміння. В цілому, проект сприяє формуванню мотивації до підприємництва та розвитку підприємницьких якостей учнів (у нашому випадку – активізація внутрішніх мотивів, що спонукають до ініціативної діяльності, визначення потреби в досягненнях, мотивації успіху).

Ми переконані в тому, що формат відеолекторію посилює «візуалізаційний ефект» обговорення підприємницької проблематики», оскільки ролики, що пропонувалися до уваги студентів, містили мотиваційні міні-лекції за тематикою підприємливості у сфері освіти, різноманітну інформацію про успішних людей (Ілон Маск, його відкриття).

Цей аспект є важливим, оскільки добірка сайтів, які висвітлюють проблеми підприємництва та формування підприємливості, може допомогти студентам розширити свої знання та розуміння про підприємництво, залучити їх до практичної роботи в цій галузі. Важливо також враховувати той факт, що для молодших школярів необхідно знайти адаптивний підхід до формування підприємливості, який би відповідав їхнім особливостям та інтересам. Тому

врахування емоційно-насичених та інформативних ресурсів може бути корисним для формування підприємницьких навичок та мотивації у школярів.

У цьому контексті, вернісаж-практикум з підприємливості може бути дуже ефективним методом формування підприємницьких навичок та практичного досвіду, оскільки дозволяє учням дізнатися про процес створення та просування власного бізнесу й спробувати себе у ролі підприємця.

На звершення цієї роботи кожен студент мав створити власний мотиваційний ролик або стартап-проект (самостійний вибір теми, як-от: «Мій стартап», «Підприємливі діти», «Дитячі бізнес-проекти», «Абетка успішного підприємця» та ін.). Створення мотиваційного ролика або стартап-проекту вимагало від них креативності, дослідницьких здібностей, здатності до аналізу ринку та визначення потреб. Крім того, це завдання допомагло студентам покращити свої комунікативні навички, здатність ефективно представляти свої ідеї. У результаті, студенти отримали цінний досвід, який можуть застосувати у майбутньому.

На пізнавально-збагачувальному етапі реалізовували другу педагогічну умову – інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін, де домінував розвиток змістово-знаннєвого компоненту / когнітивного критерію досліджуваного феномену.

Змістовий ресурс експериментальної роботи на цьому етапі – інтеграція дисциплін циклу загальної і професійної підготовки та вільного вибору студента відповідно до ОПП 013 «Початкова освіта» підготовки майбутнього вчителя на засадах міждисциплінарності та особистісно орієнтованої педагогіки, що забезпечувало опанування комплексних знань з основ підприємницької діяльності та формування підприємливості молодших школярів через оволодіння понятійним змістом категорій «підприємливість», «підприємницька компетентність», розширювало можливості для засвоєння більшого обсягу економіко-правових, мовно-комунікативних знань, активного формування підприємницьких здатностей, методичних умінь і навичок та

перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи (таблиця 3.5).

Таблиця 3.5.

Збагачення навчально-професійного ресурсу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (змістово-знаннєвий компонент / когнітивний критерій)

Курс	Навчальна дисципліна	Показник вияву	Теми лекційних, практичних занять
1	<i>Вступ до спеціальності</i>	підприємницька компетентність учителя початкової школи	Тема: Функції та якості педагога-вихователя. Підготовка до професії вчителя. Характеристика базових професійних знань та вмінь учителя початкових класів.
2	<i>Українська мова за професійним спрямуванням</i>	володіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність»	Тема. Мовна і мовленнєва компетентність у професійній діяльності.
2	<i>Основи економічної теорії</i>	економічні знання у площині оволодіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність»	Тема. Економічна теорія: предмет, метод, функції.

Продовження таблиці 3.5.

3	<i>Основи правознавства</i>	правові знання у площині оволодіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність»	Тема. Основи цивільного права і цивільного процесу. Тема. Основи трудового права. Тема. Основи трудового права. Тема. Основи фінансового права.
3-4	<i>Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі</i>	оволодіння понятійним змістом категорії «підприємливість», формування підприємницьких здатностей	Тема: Методика реалізації змістових ліній «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Досліджуємо медіа» в 1-4 класах.
4	<i>Педагогіка партнерства</i>	оволодіння понятійним змістом категорії «підприємливість», формування підприємницьких здатностей, методичних умінь і навичок та перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи	Тема: Взаємодія учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства.

Звертаємо увагу на те, що уроки з підприємницьким тлом є красномовним свідченням того, що підприємництво не тотожне економіці, а підприємливість – це важлива риса кожної успішної людини незалежно від того, в якій галузі вона працює. А відтак, моделювання проблемних ситуацій

на уроках різних шкільних дисциплін і творення ситуації успіху для дитини – провідна мета таких уроків (Додаток У).

Відповідно, у професіограмі вчителя початкової школи мають бути відображені аналогічні якісні характеристики його знань, умінь, компетентностей (обсяг, глибина, мобільність підприємницьких знань) та педагогічних настанов, орієнтованих на формування в учнів підприємливості, підприємницької компетентності.

З таких позицій на формувальному етапі педагогічного експерименту інтенсифікалося наповнення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» чітким виокремленням таких видів підприємливості, формування яких видається можливим у ракурсі сучасних освітніх реалій і наскрізно віддзеркалених у її змістовому контенті, а саме: часова та інформаційна.

При цьому набуття часової підприємливості як здатності і практичних умінь студентів ефективно організовувати свій навчальний, вільний час із метою досягнення конкретного результату під час лекцій розглядається нами як мотиваційна підвалина засвоєння матеріалу з метою економії часу на підготовку до практичних занять чи контролю знань. Щодо практичних занять, то під час їх проведення створювали можливості для формування у студентів часової підприємливості при плануванні (складання плану роботи як документа), прогнозуванні ними ефективності своєї діяльності на занятті, передбаченні результатів виконання завдань чи моделювання професійних ситуацій.

Особлива увага приділялася самостійній роботі студентів, позаяк її реалізація потребує раціонального розподілу часу для виконання завдань (за складністю та термінами оцінювання). Наприклад, часовий розподіл диференціювався з урахуванням різних аспектів, а саме: стилістичне оформлення текстів потребує 1-2 години в домашніх умовах, а робота з фаховими періодичними виданнями – у бібліотеці, у позанавчальний час; оформлення ж папки з діловою документацією здійснюється поетапно з

урахуванням часу вивчення окремих типів документів. Відтак, у процесі різних напрямів часової організації виконуваної роботи у майбутніх учителів початкової школи формується здатність до раціонального розподілу часу та ефективного його використання, що дозволяє оптимізувати їх навчальну діяльність (а в подальшому і професійну) та досягти високих результатів.

Проведення лекційних занять (проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції з презентацією, робота з текстом-джерелом) з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» розглядалося нами як підґрунтя щодо формування інформаційної підприємливості майбутнього вчителя початкової школи як когнітивної складової досліджуваного феномену через оперативність, доступність, зрозумілість, корисність, орієнтованість джерел отримання інформації, можливостей їх опрацювання та подальшого продуктивного оперування нею у площині особистої самореалізації, здійснення змін, упровадження новацій. Практичні ж заняття орієнтували на реалізацію діяльній складової інформаційної підприємливості, зокрема, набута на лекціях лінгвістична інформація (про закони спілкування, правила ведення дискусії, слухання, переконання, основні комунікативні ознаки культури мовлення тощо) використовувалася для формування комунікабельності, комунікативних умінь, необхідних у майбутній професійній діяльності вчителя початкової школи, причому як в усному, так і писемному мовленні (складання ділової документації, написання виступів, виконання письмових вправ тощо).

Ілюстрацією набутих умінь студентів працювати з інформацією, що засвідчувала рівень сформованості їхньої інформаційної підприємливості, вважаємо самостійну навчальну роботу. Як показала практика, найбільш ефективними виявилися перспективні (продлонговані в часі) форми організації самостійної роботи студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» базових закладів вищої освіти, що стимулювало майбутніх учителів початкової школи до постійного перебування в інформаційному просторі

проблеми, неперервного (від теми до теми) отримання нових інформаційних джерел та комплексного їх опрацювання.

Логічним продовженням оволодіння понятійним змістом категорії «підприємливість», формування підприємницьких здатностей студентів є робота з текстом-джерелом на практичних заняттях з курсу «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі». Так, під час опрацювання змістової лінії «Читаємо», «Взаємодіємо усно» та «Досліджуємо медіа» студентам було запропоновано проаналізувати наявні підручники НУШ щодо можливості реалізації компетентності «підприємливість і фінансова грамотність». Проведений аналіз засвідчив, що в підручниках серед запропонованих завдань переважають ті, що націлені на формування фінансової грамотності учнів. У площині досліджуваної проблеми викликали зацікавлення, зокрема, матеріали підручника «Українська мова та читання» для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) за авторства М. Вашуленка, С. Дубовик, Н. Васильківської [38], де за допомогою твору Г. Джемуди «Як Андрійко вчився заощаджувати?» розкривається тема марнотратства, пропонуються завдання на формування й аналіз явища ощадливості, що, наш погляд, поглиблює розуміння поняття «підприємливість» (Додаток Ф).

Слід відзначити, що цілісне науково-методичне забезпечення процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів у ракурсі міждисциплінарності, інтегрованого курсу початкової школи «Я досліджую світ» убачаємо в збагаченні освітнього контенту курсу «Основи економічної теорії» (тема «Економічна теорія: предмет, метод, функції») матеріалами авторського курсу О. Варецької «Початки економіки» для початкової школи загальноосвітніх навчальних закладів [36], який був розроблений у 2000 році, апробований у 45-и навчальних закладах й отримав гриф МОН України (2006 р., 2014 р.).

Для нас важливим є те, що освітній потенціал цього курсу базується на педагогіці партнерства, ураховує дидактичний принцип інтеграції й

містить багато завдань інтегративного змісту, а це, за нашим переконанням поглибить економічні знання студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» у площині оволодіння понятійним змістом категорії «підприємливість», «підприємницька компетентність», розширить горизонти творчої співпраці вчителя і учнів.

Отже, крізь призму міждисциплінарності, впровадження підприємницьких ідей до змісту і методів навчання в рамках різних предметів пізнавально-збагачувальний етап характеризувався інтенсифікацією освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в умовах педагогічного коледжу.

Творчо-діяльнісний етап був зорієнтований на реалізацію *третьої педагогічної умови* – активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».

У ході різних видів аудиторних і позааудиторних занять закріплювалося формування діяльнісно-рефлексивного компонента / особистісного критерію підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Змістовий ресурс експериментальної роботи на цьому етапі – лекції, практичні заняття, самостійна робота, STEM навчання, позакласна робота, педагогічна практика, а методами – інтерактивні заняття, SWOT-аналіз (таблиця 3.6).

Таблиця 3.6.

Змістовий ресурс експериментальної роботи (діяльнісно-рефлексивний компонент / особистісний критерій)

Курс	Навчальна дисципліна	Показник вияву	Теми лекційних, практичних занять, що активізують індивідуальний досвід рефлексії щодо готовності до формування підприємливості молодших школярів
1	<i>Українська мова за професійним спрямуванням</i>	прагнення до постійного фахового вдосконалення; творчість та креативність	Тема. Мовна і мовленнєва компетентність у професійній діяльності.
2	<i>Позакласна робота</i>	вміння адекватно оцінювати свої досягнення; прагнення до постійного фахового вдосконалення; творчість та креативність; здатність до самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокритики	SWOT аналіз; клуби підприємництва
3	<i>Розвиток творчих здібностей</i>	творчість та креативність;	Тема: Креативність і підприємливість –

Продовження таблиці 3.6.

	<i>молодших школярів</i>	розвиненість підприємницького мислення.	провідні особистісні якості. Тема: Підприємливість як вияв творчих здібностей молодших школярів
4	<i>Педагогіка партнерства</i>	готовність до подолання труднощів, виявлення та усунення їх причин; креативність; розвиненість підприємницького мислення.	Тема: Взаємодія учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства.
5	<i>Педагогічна практика</i>	вміння адекватно оцінювати свої досягнення; прагнення до постійного фахового вдосконалення; творчість та креативність; здатність до самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокритики	Уроки з підприємницьким тлом; інтерактивні заняття у форматі «студент-учень»; SWOT-аналіз

Наприклад, на завершення вивчення теми «Мовна і мовленнєва компетентність у професійній діяльності» з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», урахувавши досягнення попереднього етапу, в експериментальних групах для формування у майбутніх учителів початкової школи прагнення до постійного фахового вдосконалення вектор сприймання, розуміння й засвоєння отриманої інформації трансливався на бачення студентами шляхів і способів її продуктивного використання (прагматична підприємливість) при розкритті зв'язку теми з майбутньою професійною діяльністю, наведенні міжпредметних зв'язків, прикладів із життя тощо.

На практичному занятті через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент» розширювалися горизонти щодо продукування нових ідей, використання творчого підходу до їх запровадження та оформлення, розвитку креативності, застосування накопичених знань і вмінь для вирішення проблемних завдань, роботи в колективі як свідчення сформованості прагнення студентів до фахового вдосконалення.

Звертаємо увагу на надзвичайну важливість презентаційного результату самостійної роботи студентів із зазначеного курсу у площині особистісного критерію готовності до формування підприємливості молодших школярів, позаяк він дозволяє виявити вміння логічно й оригінально впорядкувати матеріал, продемонструвати розвиненість інноваційності мислення загалом, і підприємницького зокрема, креативність у презентації себе і свого проєкту, самокритичність у реалізації певної ідеї.

Зважаючи на те, що педагогіка партнерства – це, передусім, творча співпраця вчителя та учнів, на формувальному етапі педагогічного експерименту при опрацюванні теми «Взаємодія учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства» добиралися такі форми і методи роботи, які формували підприємницький зміст освітнього процесу через здатність вчитись та сприймати зміни, самооцінювання і взаємооцінювання, розвивали креативність, підприємницьке мислення студентів, а саме: тренінги, зокрема:

- *тренінги креативності*, націлені на розвиток творчої уяви та логічного

мислення особистості («Розвиваємо креативність»);

- *тренінги ефективної взаємодії* з людьми, що розвивають здібності критичного мислення й незалежного висловлювання, створюють атмосферу взаємодовіри, взаєморозуміння, комфорту та лідерства («Start-up майстерня»);

- *workshop* як інтенсивна групова взаємодія, інструмент практико орієнтованого навчання, що передбачає поєднання теоретичних презентацій, практичних занять та колективних дискусій («Розвиток навичок роботи в команді»);

- STEAM навчання, коли студент/учень стає не споживачем, а замовником знань, виховати у суб'єктів учіння гнучкість та критичне, практично орієнтоване мислення (семінар-практикум «Інтегроване навчання + STEAM освіта») [35].

Щодо позакласної роботи, то ефективним виявилось проведення різноманітних заходів, спрямованих на формування підприємливості особистості: тижнів підприємливості та фінансової грамотності, студентських/учнівських практикумів, проведення виставок, ярмарок, фестивалів учнівських робіт та доробок, тижнів професій та зустрічей із відомими людьми рідного краю тощо, що здебільшого реалізувалися під час кураторських годин у групах.

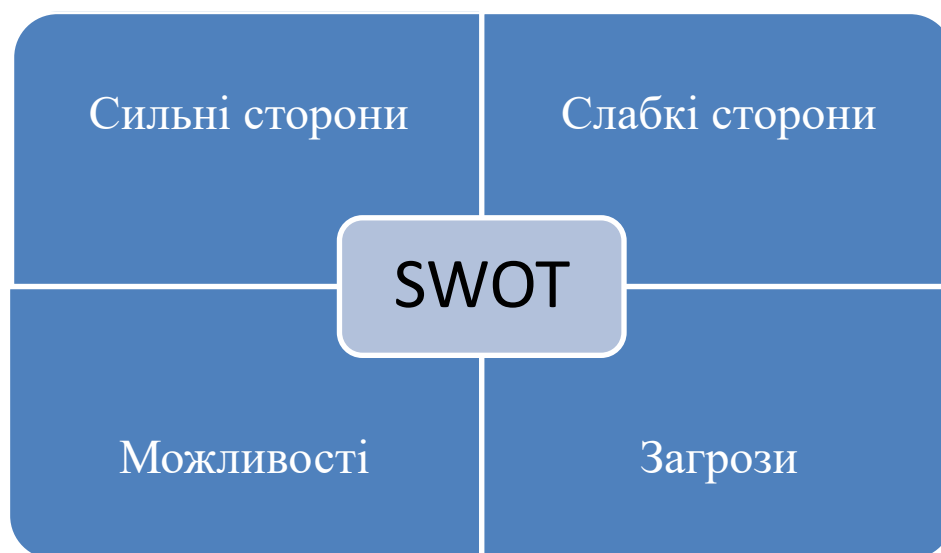
При цьому у майбутніх учителів початкової школи формувалася не лише фінансово-економічна грамотність, а й навички стратегічного та критичного мислення, роботи в команді, ефективного управління, прогнозування, вміння приймати рішення та брати на себе відповідальність, що, на нашу думку, є складовими підприємливості.

Для нас важливо, щоб проведені заходи засвідчували навчально-формувальний ефект, а тому їх завершенням було осмислення побаченого й почутого у вигляді презентацій, відгуків, рефлексивних нотаток, використання SWOT-аналізу як інструменту структурованої рефлексії.

SWOT-аналіз – налічує чотири категорії:

- strengths – сильні сторони;
- weaknesses – слабкі сторони;
- opportunities – можливості;
- threats – загрози

З перших літер англійських аналогів слів і формується аббревіатура SWOT. Схематично подаємо цю технологію у вигляді чотирьох прямокутників – сильні, слабкі сторони (або напрями, що потребують розвитку), можливості та загрози (рис.3.8).

Рис.3.8. SWOT-аналіз як інструмент структурованої рефлексії

Під час бесіди зі студентами ми пропонували їм подумати і заповнити ці прямокутники. А потім здійснювали самоаналіз (саморефлексію) за таким алгоритмом: Чи достатньо у вас сильних сторін, щоб сформувати у молодших школярів підприємливість? Як ви можете розвинути свої сильні сторони? Які у вас є можливості для усунення слабких сторін, подолання труднощів, виявлення та усунення їх причин? Як ви можете використовувати свої можливості? Як можна запобігти загрозам?

Звертаємо увагу на те, що серед сильних сторін у площині досліджуваної проблеми майбутні вчителі, зокрема називали: готовність до інноваційної

діяльності, вміння адекватно оцінювати свої досягнення; креативність, мобільність, відкритість до зворотньої інформації, розвиненість підприємницького мислення, рефлексія власного розвитку. Як слабкі сторони називалися такі: недостатній рівень практичних знань у галузі інтегрованого навчання, підприємницької освіти, інформаційно-комп'ютерних технологій. Щодо можливостей, то відзначалися, зокрема, такі: використання інтернет ресурсів, дистанційного навчання, участь у вебінарах. Як загрози позначали психо-емоційне вигорання, відсутність оновлення *методичного інструментарію вчителя*.

У процесі проведеної рефлексії як ефективну форму позакласної роботи, що підсилює потенційні можливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів, студенти назвали гуртки або клуби підприємливості, засідання яких проводяться у формі тренінгів із залученням викладачів, практичних психологів, коли учасники вправляються в аналізі нестандартних фінансових ситуацій, розв'язуванні вправ, що формують підприємницьке мислення, використовуються симуляційні ігри, організовуються зустрічі із підприємцями, розробляються бізнес-ідеї тощо.

Збагачення навчально-професійного ресурсу здійснювалося також через доповнення тем лекційних, практичних занять із курсу «Розвиток творчих здібностей молодших школярів» у площині дослідження («Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості», «Підприємливість як вияв творчих здібностей молодших школярів»), що орієнтують на виховання інноваційної, креативної особистості, діяльність якої буде ефективною в просторі інформаційних змін через продукування креативних практик (Додаток X).

При цьому ми виходили з того, що під час формування підприємливості як базової компетентності молодші школярі вчать мислити нестандартно, креативно задля розвитку власних унікальних, специфічних здібностей і вмінь, отримання досвіду, який уподальшому надихатиме їх на творчість,

винахідливість та ініціативність. А відтак, наставником для учня має стати такий учитель, для якого підприємливість і креативність є невід'ємними рисами його професіоналізму, особистісною якістю, що є настановою, спонукою щодо пошуку нових можливостей за межами наявних ресурсів, саморозвитку і самореалізації, ефективної діяльності в умовах невизначеності [74].

Отже, продукування креативних практик сприяє сформованості у студентів прагнення до постійного фахового вдосконалення; навичок вирішення проблемних ситуацій, нестандартного, креативного прийняття рішень, вміння адекватно оцінювати свої досягнення; здатності до самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокритики, готовності до подолання труднощів, виявлення та усунення їх причин; засвідчує розвиненість підприємницького мислення.

Набутий таким чином досвід реалізувався під час педагогічної виробничої практики у закладах загальної середньої освіти, коли студенти проводили уроки, виховні заходи як обов'язкову умову атестації практики. При цьому провідним цільовим орієнтиром для студентів був системний процес, який передбачає інтегрованість «підприємницьких дисциплін» в усі шкільні предмети, коли кожен урок повинен містити підприємницьке тло. Для цього керівники практики рекомендували студентам-практикантам скористатися методичними вказівками О. Барди щодо творення підприємницького тла через зміст уроку, де важливе значення мають: *інтегрованість змісту уроку, пов'язаність змісту уроку з реальним світом, практична цінність інформації та форми роботи під час його проведення – інтегративні методи, проєктні технології, вихід за межі класу, змішане навчання, «когнітивні гачки» та звернення до досвіду, відповідні форми оцінювання* [11, с. 89].

Ми погоджуємося з думкою автора, що рольові ігри на уроках можуть мати значний вплив на формування різних компетенцій учнів, включаючи соціальні та підприємницькі навички. Граючись різними ролями та виконуючи завдання, діти мають можливість розвивати свою творчість та фантазію,

навички співпраці та комунікації, вміння приймати рішення та діяти в екстремальних ситуаціях, розуміти себе та інших людей, розвивати емпатію та здатність співпереживати, зміцнити свою самооцінку, надихатися на нові досягнення та прагнути до вивчення нового матеріалу [141].

Завдяки інтерактивним методам навчання на уроках студенти моделювали життєві ситуації, що спонукало дітей мислити, спілкуватися і діяти, взаємодіяти. При цьому суттєвою нам видається позиція Т. Хлебнікової [232], щодо застосування інтернативно-ігрових методів навчання відображається на багаточисельних дослідженнях в галузі педагогіки та психології. Зокрема, інтернативні ігрові методи дозволяють не тільки залучити учнів до активної участі в процесі навчання, але й сприяють формуванню різноманітних компетенцій та навичок, необхідних для успішної соціальної адаптації та кар'єрного зростання.

Особливо хотіли б відзначити особливу роль оцінювання на уроках із підприємницьким тлом як дієвого інструменту формування підприємницьких рис учнів, що акумулює

самооцінювання (50%) – формує важливі риси успішної людини: самоаналіз, спостережливість за собою, вміння бачити і визнавати перед собою свої помилки, так щоб більше не повторювати їх; самоаналіз, спостережливість за собою, вміння бачити і визнавати перед собою свої помилки, так щоб більше не повторювати їх;

взаємооцінювання (30%) – виховує відкритість до критики з боку інших, здатність відстороняти об'єкт від суб'єкта оцінювання, вміння слухати, аналізувати та порівнювати;

оцінювання вчителя (20%) як критерійне, що має виховне значення для учня, допомагаючи йому конструктивно підійти до виконання завдання,

Студенти-практиканти, на уроках з підприємницьким тлом, через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень» набували індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Для викладачів дисциплін професійної підготовки за результатами дослідницько-експериментальної роботи було запропоновано навчально-методичні рекомендації, контекстний зміст яких сприяє:

- поглиблювати теоретико-методичні засади підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів;
- забезпечувати системний підхід щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів;
- продукувати креативні практики при підготовці майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів;
- активізувати індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів;
- активно запроваджувати інтерактивну взаємодію у форматі «викладач-студент-учень».
- свідомо підходити до створення підприємницького тла на уроках, позакласних заходах, виховних годинах.

Таким чином, застосування педагогічних умов, які сприяють розвитку підприємливості учнів, може мати позитивний вплив на підготовку майбутніх вчителів до формування цієї компетентності у молодших школярів. Якщо майбутні вчителі навчатися застосовувати ігрові, проектні та інші активні методи навчання, які сприяють розвитку підприємливості, то вони зможуть передати ці навички своїм учням.

3.3. Аналіз і результати дослідницько-експериментальної роботи

Діагностичний інструментарій, який застосовувався на формувальному етапі дослідження, мав на меті визначити рівні готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів. За допомогою виокремлених критеріїв, таких як знання з питань підприємництва, уміння використовувати різні методи та форми навчання, розвиток творчого мислення,

виявлення особистісно-професійних якостей, було здійснено оцінку готовності майбутніх вчителів до роботи в даній сфері.

Результати оцінювання рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу після формувального етапу педагогічного експерименту за *мотиваційним критерієм* представлено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7.

Динаміка рівнів за мотиваційним критерієм

Групи	Етапи експерименту	Рівні сформованості готовності та кількість студентів (КС)					
		<i>Репродуктивний</i>		<i>Продуктивний</i>		<i>Творчий</i>	
		КС абс.	%	КС абс.	%	КС абс.	%
ЕГ (243)	Констатувальний	155	63,6	84	34,6	4	1,8
	Формувальний	52	21,5	130	53,5	60	25,0
КГ (240)	Констатувальний	153	63,6	83	34,6	4	1,8
	Формувальний	119	49,3	115	47,2	9	3,5

Результати оцінювання рівня готовності після формувального етапу педагогічного експерименту за *когнітивним критерієм* представлено в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8.

Динаміка рівнів за когнітивним критерієм

Групи	Етапи експерименту	Рівні готовності та кількість студентів (КС)					
		Репродуктивний		Продуктивний		Творчий	
		КС абс.	%	КС абс.	%	КС абс.	%
ЕГ (243)	Констатувальний	157	64,6	83	34,0	3	1,4
	Формувальний	53	21,9	131	54,2	58	23,9
КГ (240)	Констатувальний	156	65,0	81	33,6	3	1,4
	Формувальний	121	50,0	114	46,9	8	3,1

Результати оцінювання рівнів готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу після формувального етапу педагогічного експерименту за особистісним критерієм представлено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9.

Динаміка рівнів за особистісним критерієм

Групи	Етапи експерименту	Рівні готовності та кількість студентів (КС)					
		Репродуктивний		Продуктивний		Творчий	
		КС абс.	%	КС абс.	%	КС абс.	%
ЕГ (243)	Констатувальний	159	65,6	80	33,0	4	1,7
	Формувальний	55	22,6	126	52,1	61	25,3
КГ (240)	Констатувальний	156	65,3	81	33,6	3	1,3
	Формувальний	119	49,0	116	47,9	8	3,1

Як бачимо з таблиць 3.7 – 3.9 відбулася певна позитивна динаміка рівнів готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу за всіма рівнями, а саме: зниження відсоткових виявів репродуктивного рівня і навпаки – збільшення продуктивного і творчого.

Результати формувального зрізу за кожним критерієм наводимо в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10.

Рівні готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (формувальний зріз)

Критерії	Групи	Рівні					
		Репродуктивний		Продуктивний		Творчий	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
<i>Мотиваційний</i>	ЕГ (243)	52	21,5	130	53,5	60	25,0
	КГ (240)	119	49,3	115	47,2	9	3,5
<i>Когнітивний</i>	ЕГ (243)	53	21,9	131	54,2	58	23,9
	КГ (240)	121	50,0	114	46,9	8	3,1
<i>Особистісний</i>	ЕГ (243)	55	22,6	126	52,1	61	25,3
	КГ (240)	119	49,0	116	47,9	8	3,1

Отже, за результатами формувального етапу педагогічного експерименту з'ясовано (таблиця 3.10), що:

творчий рівень зафіксовано у 3,5% осіб КГ та 25, 0 % осіб ЕГ;

продуктивний рівень досліджуваної якості – у 47,2% студентів КГ та 53,5% студентів ЕГ;

репродуктивний рівень – у 49,3% респондентів КГ та 21,5% респондентів ЕГ.

Виконаємо порівняння рівнів готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу до та після формувального етапу педагогічного експерименту.

Результати діагностики загальних рівнів представлено в таблиці 3.11.

Таблиця 3.11.

Показники загальних рівнів готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу

Групи	Етапи експерименту	Рівні					
		Репродуктивний		Продуктивний		Творчий	
		Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
ЕГ (243)	Констатувальний	157	64,7	82	33,9	4	1,4
	Формувальний	53	22	129	53,3	61	24,7
КГ (240)	Констатувальний	155	64,5	81	33,9	4	1,8
	Формувальний	120	49,4	115	47,3	8	3,3

Як свідчать дані таблиці 3.11, після проведення формувального етапу педагогічного експерименту у студентів ЕГ значно підвищилися показники творчого рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, відповідно, значно знизилися показники репродуктивного.

Детальніше динаміку змін загального рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу представлено у таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Динаміка змін загального рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу (після експерименту)

Рівні сформованості	Групи	
	КГ	ЕГ
Творчий	+1,5%	+23,3%
Продуктивний	+13,4%	+19,4%
Репродуктивний	-15,1%	-42,7%

Отримані результати діагностики загального рівня готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу свідчать, що:

творчий рівень готовності в КГ зріс лише на 1,5%, водночас в ЕГ він зріс на 23,3%;

продуктивний рівень готовності КГ зріс на 13,4%, а в ЕГ – на 19,4%;

репродуктивний рівень у КГ знизився на 15,1%, а в ЕГ – на 42,7%.

Для перевірки достовірності отриманих висновків і гіпотез дослідження, що були зроблені на формувальному етапі педагогічного експерименту, проведено статистичний аналіз методами статистичної обробки за допомогою непараметричного критерію Пірсона (χ^2). Цей аналіз дозволив з'ясувати, чи є різниця між показниками в ЕГ та КГ суттєвою, тобто чи можна стверджувати, що розроблена модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу та педагогічні умови її реалізації дійсно вплинули на рівень готовності майбутніх вчителів.

Отже, отримані результати статистичного аналізу свідчать про те, що різниця між показниками у ЕГ та КГ є статистично значущою ($p < 0,05$). Це означає, що випадкові фактори не мали значущого впливу на результати дослідження, а зміни, які були отримані, можна пов'язати з впровадженням розробленої моделі підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу та педагогічних умов її реалізації.

Так, нульова гіпотеза H_0 передбачає, що різниця між експериментальною та контрольною вибірками за рівнем готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу за досліджуваним критерієм χ^2 не є статистично значущою, тобто не відрізняється від випадкової відмінності. Альтернативна гіпотеза H_1 передбачає, що різниця між вибірками є статистично значущою, тобто обумовлена упровадженням розробленої моделі підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу та педагогічних умов її реалізації, а не випадковими факторами.

Результати статистичної перевірки формувального етапу педагогічного експерименту за непараметричним критерієм Пірсона χ^2 представлено в таблиці 3.13.

Таблиця 3.13.

Результати статистичної перевірки (формувальний етап педагогічного експерименту)

<i>Критерії</i>	<i>Значення $\chi^2_{\text{емп}}$</i>	<i>$\chi^2_{\text{крит}}$</i>	
		<i>$P = 0,05$</i>	<i>$P = 0,01$</i>
<i>Мотиваційний</i>	78,8650	5,991	9,21
<i>Когнітивний</i>	78,8848		
<i>Особистісний</i>	77,9731		

Загальний рівень готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів	75,7076		
---	---------	--	--

Отже, отримані результати значущі на рівні 5% та 1% ($\chi^2_{\text{емп}} > \chi^2_{\text{крит}}$), тому нуль-гіпотеза відхиляється і на високому рівні значущості приймається альтернативна гіпотеза H_1 про те, що впровадження розробленої моделі підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу та педагогічних умов її реалізації дійсно є результативним і дозволяє підвищити рівень готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості учнів молодшого шкільного віку.

Для лінійного кореляційного аналізу зазвичай використовують коефіцієнт кореляції Пірсона. Він дозволяє визначити ступінь лінійного зв'язку між двома змінними та його напрямок (позитивний або негативний). Значення коефіцієнта кореляції Пірсона може коливатись від -1 (дуже сильний негативний зв'язок) до 1 (дуже сильний позитивний зв'язок).

Для множинного кореляційного аналізу можна використовувати коефіцієнт кореляції Мантела, коефіцієнт детермінації та інші.

Для оцінки значущості коефіцієнтів кореляції можна використовувати критерій Стюдента. Також можна використовувати таблиці критичних значень коефіцієнта кореляції.

Після проведення кореляційного аналізу необхідно провести інтерпретацію отриманих результатів, зокрема, зробити висновки про напрямок та силу зв'язку між змінними.

Розрахунок здійснюємо для трьох вибраних змінних ознак оцінки рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу:

- загальний рівень готовності (основна змінна X);
- рівень готовності за когнітивним критерієм (змінна Y);
- рівень готовності за особистісним критерієм (змінна Z).

Для розрахунку коефіцієнта множинної кореляції між змінними X, Y та Z використовується формула:

$$r_{xyz} = (r_{xy} - r_{xz} \cdot r_{yz}) / \sqrt{(1 - r_{xz}^2) \cdot (1 - r_{yz}^2)}$$

де r_{xy} - коефіцієнт лінійної кореляції між змінними X та Y;

r_{xz} - коефіцієнт лінійної кореляції між змінними X та Z;

r_{yz} - коефіцієнт лінійної кореляції між змінними Y та Z.

Отриманий коефіцієнт множинної кореляції $r_{x(yz)}$, буде відображати силу та напрямок зв'язку між змінними X і Y – r_{yz} , X і Z – r_{yz} , Y і Z – r_{yz} . Рівень значущості коефіцієнта множинної кореляції можна визначити за допомогою статистичних таблиць та порівняння з критичним значенням за встановленим рівнем значущості.

$$r_{x(yz)} = \sqrt{\frac{r_{xy}^2 + r_{xz}^2 - 2 \cdot r_{xy} \cdot r_{yz} \cdot r_{xz}}{1 - r_{xy}^2}}, \quad (5)$$

де r_{xy} , r_{yz} , r_{xz} - коефіцієнти лінійних кореляцій між парами змінних X і Y, Y і Z, X і Z.

Для розрахунку коефіцієнтів кореляції Пірсона використовуємо формули.

$$r_{xy} = \frac{\sum x_i \cdot y_i - \frac{\sum x_i \cdot \sum y_i}{n}}{\sqrt{S_x \cdot S_y}}, \quad (6)$$

$$\text{де } S_x = \sum x_i^2 - \frac{(\sum x_i)^2}{n} \quad (7)$$

$$S_y = \sum y_i^2 - \frac{(\sum y_i)^2}{n}. \quad (8)$$

Результати розрахунку представимо у вигляді таблиці 3.14.

Таблиця 3.14.

Розрахунок коефіцієнтів Пірсона і множинної кореляції (за когнітивним та особистісним критеріями)

№ з/п	Рівень готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів	Критерії дослідження		
		X	Y	Z
		Загальний рівень (к-сть респондентів)	Когнітивний (к-сть респондентів)	Особистісний (к-сть респондентів)
1	Творчий	60	59	61
2	Продуктивний	114	113	115
3	Репродуктивний	54	53	55

Розраховуємо коефіцієнти Пірсона і коефіцієнти множинної кореляції за формулами (5) і (6):

$$r_{xy}=0,99942, r_{yz}=0,998547, r_{xz}=0,999746,$$

$$r_{x(yz)}=0,99993, r_{y(xz)}=0,999597, r_{z(xy)}=0,999824.$$

Оскільки із трьох коефіцієнтів кореляції $r_{yz}=0,996893$ є найменшим за абсолютною величиною, тому перевіряємо значущість тільки цих коефіцієнтів за формулою (11.9).

$$T_{\Phi} = |r_{x(yz)}| \cdot \sqrt{\frac{n-2}{1-r_{x(yz)}^2}} \quad (9)$$

$$T_{\Phi \text{ бак.}} = 70,46376; T_{\Phi \text{ маг.}} = 29,14587$$

Знаходимо величини $t_{кр}$ для рівнів значимості 0,05 та 0.01: $t_{кр(0,05)} = 4,30$,

$$t_{кр(0,01)} = 9,92$$

Оскільки $T_{\Phi} > t_{кр(0,05)(0,001)}$, тому розрахунковий коефіцієнт множинної кореляції $r_{yz}=0,996893$ є значимим. Очевидно, що і решта коефіцієнтів

(більших за значенням) множинної кореляції попадають в зону значимості. Виконаємо розрахунок для інших трьох вибраних змінних ознак оцінки рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу:

- загальний рівень готовності (основна змінна X);
- рівень готовності за мотиваційним критерієм (змінна V)

(таблиця 3.15).

Таблиця 3.15.

Розрахунок коефіцієнтів Пірсона і множинної кореляції (за мотиваційним критерієм)

№ з/п	Рівні готовності майбутніх учителів до формування підприємливості молодших школярів	Критерій дослідження
		V
		Мотиваційний (к-сть респондентів)
1	Творчий	61
2	Продуктивний	130
3	Репродуктивний	52

- Розраховуємо коефіцієнти Пірсона і коефіцієнти множинної кореляції за формулами (5) і (6):

- $r_{xv}=0,999533, r_{vw}=0,998073, r_{xw}=0,999503,$

- $r_{x(vw)}=1,0, r_{v(xw)}=1,0, r_{w(xv)}=1,0.$

Оскільки коефіцієнти кореляції $r_{x(vw)}=1,0, r_{v(xw)}=1,0, r_{w(xv)}=1,0,$ тому

цілком правомірно вони є значимими.

Це означає, що якщо рівень готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів збільшується за допомогою введення нової методики підготовки, то це призведе до збільшення рівня готовності майбутнього вчителя за іншими критеріями. Такий результат свідчить про те, що розроблена модель підготовки

майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів ефективна і може бути використана для поліпшення якості освіти в педагогічних коледжах.

Відтак, рівень готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу є складним явищем, що включає в себе не тільки мотиваційний, когнітивний та особистісний компоненти, але й інші аспекти, такі як комунікативні та професійні компетенції вчителя, методична та психолого-педагогічна готовність до роботи з молодшими школярами тощо. Отже, успішне формування підприємливості учнів залежить від комплексного підходу до підготовки майбутнього вчителя, який має включати розвиток різних компетенцій та навичок.

Зі зростанням показників рівня готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу за мотиваційним, когнітивним, особистісним критеріями зростають показники загального рівня готовності майбутніх учителів початкової школи у площині порушеної проблеми.

Рівень готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів складається з різних аспектів, включаючи мотиваційний, когнітивний та особистісний критерії. Успішне формування цього феномену потребує не лише знань, а й розвитку відповідних мотиваційних та особистісних якостей, таких як ініціативність, творчість та самодисципліна. Тому важливо розглядати ці аспекти як комплексний підхід до підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Підтвердження ефективності розробленої моделі та педагогічних умов її реалізації свідчить про те, що вони можуть бути використані для підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Результати

дослідження дозволяють зробити висновок про досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань, що є важливим для його наукової значимості.

Отже, у третьому розділі представлено програму і загальну організацію дослідницько-експериментальної роботи; хід і результати констатувального та формувального етапу педагогічного експерименту з імплементації педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, узагальнено одержані результати.

Експериментальне дослідження проведено на базі ЗФПО, що готують фахових бакалаврів зі спеціальності 013 Початкова освіта, галузі знань 01 Освіта/Педагогіка: Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, Коломийського педагогічного фахового коледжу Івано-Франківської обласної ради, Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А. Ю. Кримського, що передбачало чотири взаємопов'язані етапи педагогічного експерименту: організаційно-пошуковий, констатувальний, формувальний, узагальнювальний.

Організаційно-пошуковий етап (2016-2019 рр.) передбачав розроблення програми дослідницько-експериментальної роботи та інструментарію дослідження, аналіз науково-методичних джерел із порушеної проблеми.

На констатувальному етапі (2019-2020 рр.) з'ясовано стан підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу через анкетування студентів спеціальності 013 Початкова освіта, що ставило за мету виявити їхнє ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, розуміння здобувачами змісту понять «підприємливість», «підприємницька компетентність», ролі підприємливості

у професійній педагогічній діяльності, необхідності спеціальної підготовки студентів до формування у молодших школярів підприємливості, діагностику вихідних рівнів готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів.

Загалом на констатувальному етапі дослідницької роботи взяли участь 483 респонденти та 16 викладачів. Результати констатувального зрізу щодо вихідних рівнів готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів засвідчили, що за мотиваційним критерієм 1,7 % студентів ЕГ і 1,8 % КГ мають творчий рівень сформованості досліджуваного феномену; когнітивний критерій – відповідно 1,4 % в ЕГ та КГ; особистісний критерій – 1,7 % в ЕГ й 1,3 % – КГ. Інші рівневі дані такі: мотиваційний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 63,9 %, КГ – 63,6 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,4 %, КГ – 34,6 %; когнітивний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,6 %, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,0 %, КГ – 33,6 %; особистісний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,9 %, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 33,3 %, КГ – 33,6 %. Статистично доведено, що домінантним рівнем готовності є репродуктивний рівень.

На третьому етапі – формувальному (2020-2022 рр.) – експериментального дослідження здійснено перевірку запропонованих педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Настановчо-орієнтаційний етап, маючи на меті поступове «занурення» студента в атмосферу, сприятливу для виникнення глибоких позитивних переживань у площині пізнавальної діяльності з «підприємницьким тлом», її змісту, форм і методів здійснення, сприяв реалізації першої педагогічної умови і був скерований на актуалізацію позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. Змістовий ресурс експериментальної роботи,

спрямованої на зацікавлення студентів, що опановують спеціальність 013 «Початкова освіта», підприємницькими проблемами був реалізований у процесі викладання навчальних дисциплін «Вступ до спеціальності», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогіка партнерства», «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі» через доповнення тем лекційних, практичних занять матеріалом, що активізує внутрішні мотиви студентів, які спонукають до ініціативної діяльності, формування підприємницьких цінностей, творячи таким чином їх підприємницьке тло, що збагачує підготовку майбутнього вчителя початкової школи вмотивованістю до формування підприємливості молодших школярів відповідно до визначених у попередніх розділах дисертації показників ціле-мотиваційного компонента / мотиваційного критерію, використання позакласних форм виховної діяльності студентів.

На пізнавально-збагачувальному етапі здійснювалася реалізація другої педагогічної умови – інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін, де домінував розвиток змістово-знаннєвого компоненту / когнітивного критерію. Змістовий ресурс експериментальної роботи на цьому етапі – інтеграція дисциплін циклу загальної і професійної підготовки та вільного вибору студента відповідно до ОПП 013 «Початкова освіта» підготовки майбутнього вчителя початкової школи на засадах міждисциплінарності та особистісно орієнтованої педагогіки, що забезпечувало опанування комплексних знань з основ підприємницької діяльності та формування підприємливості молодших школярів через оволодіння понятійним змістом категорій «підприємливість», «підприємницька компетентність», розширювало можливості для засвоєння більшого обсягу економіко-правових, мовно-комунікативних знань, активного формування підприємницьких здатностей, методичних умінь і навичок та перенесення їх у професійно-практичну діяльність учителя початкової школи

Творчо-діяльнісний етап був зорієнтований на реалізацію третьої педагогічної умови – активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень». У ході різних видів аудиторних і позааудиторних занять закріплювалося формування діяльнісно-рефлексивного компонента / особистісного критерію підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Змістовий ресурс експериментальної роботи на цьому етапі – лекції, практичні заняття, самостійна робота, STEM навчання, позакласна робота, педагогічна практика, а методами – інтерактивні заняття, SWOT аналіз.

За результатами формувального етапу педагогічного експерименту з'ясовано, що творчий рівень зафіксовано у 3,5% осіб КГ та 25,0% осіб ЕГ; продуктивний рівень – у 47,2% студентів КГ та 53,5% студентів ЕГ; репродуктивний рівень готовності – у 49,3% респондентів КГ та 21,5% респондентів ЕГ.

Результати формувального етапу педагогічного експерименту дозволяють підсумувати, що в експериментальній групі, порівняно з контрольною, виявлено суттєві позитивні зміни в показниках рівнів готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначені з використанням непараметричного критерію Пірсона.

Позитивна динаміка на констатувальному етапі свідчить про те, що учасники експерименту початково мали певний рівень готовності до формування підприємливості молодших школярів, але після застосування розробленої моделі і педагогічних умов їх рівень зріс.

Позитивна динаміка на формувальному етапі свідчить про те, що учасники експерименту продовжували збільшувати свій рівень готовності до

формування підприємливості молодших школярів після того, як їм були надані певні педагогічні умови та проведені заходи, спрямовані на розвиток цієї готовності.

Отже, позитивна динаміка на обох етапах експерименту свідчить про ефективність розробленої моделі та запроваджених педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Результати дослідження були опубліковані в наукових працях: [129; 134; 137; 140; 266].

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури, нормативно-правових документів досліджено стан проблеми підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів у педагогічній теорії та практиці; уточнено сутність основних понять, як: «підприємливість», «формування підприємливості молодших школярів», «підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів», «готовність майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів». **Підприємливість характеризується як базова компетентність**, здатність особи втілювати задуми в життя, що охоплює такі аспекти, як: креативність, потяг до інновацій і вміння ризикувати, а також здатність планувати заходи і реалізовувати їх. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в педагогічному коледжі розглядається як системний процес, що здійснюється у закладах вищої освіти і націлений на спеціально організоване засвоєння студентами теоретичних засад професійної підготовки на основі міждисциплінарної інтеграції знань (психолого-педагогічних, підприємницьких, методичних), умінь і практичних навичок, способів мислення, мотиваційних орієнтирів, підприємницьких якостей і морально-етичних цінностей, необхідних для організації та успішного впровадження професійної діяльності з формування підприємливості учнів початкової школи.

Встановлено, що результатом підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів є готовність до цієї діяльності як стійка особистісно-професійна характеристика, що ґрунтується на усвідомленій підприємницькій активності.

2. Схарактеризовано критеріально-рівневу структуру готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. На підставі аналізу науково-педагогічної літератури виокремлено та схарактеризовано: компоненти (цілемотиваційний, змістово-знаннєвий, діяльнісно-рефлексивний); критерії

(мотиваційний, когнітивний, особистісний), показники та рівні (репродуктивний, продуктивний, творчий,) готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Ціле-мотиваційний компонент відображає ціннісне ставлення майбутнього вчителя початкової школи до підприємництва як суспільного явища, відображає міру його мотиваційних настанов, спонукань, спрямованості щодо набуття підприємницької компетентності, здійснення професійної діяльності, націленої на формування підприємливості молодших школярів. *Змістово-знаннєвий компонент* готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів акумулює сукупність знань (соціально-економічних, фінансових, юридичних) підприємницько-методичного спрямування, що включають знання про нормативно-правове регулювання підприємництва, його економічних і правових засад у сучасному суспільстві, в умовах економіки знань, ринкових відносин; технологію організації й розвитку підприємницької педагогічної діяльності, передумови та принципи успішного ведення бізнесу та методично зорієнтованих, необхідних студентам для формування підприємливості учнів у рамках освітнього процесу педагогічного коледжу. *Діяльнісно-рефлексивний компонент* готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів охоплює сформовані здатності щодо планування, організації, проєктування, контролювання продуктивної підприємницької професійно-педагогічної діяльності, генерування нових ідей, проєктів та ініціатив, втілення їх у життя, швидкого прийняття альтернативних рішень, аналітичні, проєктувальні, конструктивні, організаторські і комунікативні вміння, навички соціальної взаємодії, конструктивного ділового спілкування, підприємливості, творчості.

Результати констатувального зрізу щодо вихідних рівнів готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів засвідчили, що за мотиваційним критерієм 1,7 % студентів ЕГ і 1,8 % КГ мають творчий рівень сформованості досліджуваного феномена;

когнітивний критерій – відповідно 1,4 % в ЕГ та КГ; особистісний критерій – 1,7 % в ЕГ й 1,3 % – КГ. Інші рівневі дані такі: мотиваційний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 63,9 %, КГ – 63,6 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,4 %, КГ – 34,6 %; когнітивний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,6 %, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 34,0 %, КГ – 33,6 %; особистісний критерій – репродуктивний рівень: ЕГ – 64,9 %, КГ – 65,0 %; продуктивний рівень: ЕГ – 33,3 %, КГ – 33,6 %. Статистично доведено, що домінантним рівнем готовності майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу є репродуктивний рівень.

3. Розроблено модель підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, яка постає як сукупність взаємопов'язаних блоків-підсистем, що унаочнюють перебіг процесу професійної підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів як цілісного конструкту в середовищі педагогічного коледжу: *методологічно-цільового* (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); *змістово-організаційного* (зміст, форми, методи досліджуваного феномену, педагогічні умови та етапи формування); *діагностико-результативного* (критерії, рівні та результат підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів).

Методологічно-цільовий блок моделі відображає стратегічні орієнтири підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. *Змістово-організаційний блок моделі* підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу презентує педагогічні умови, етапність їх упровадження (настановчо-орієнтаційний, пізнавально-збагачувальний, творчо-діяльнісний), а також ресурс її забезпечення: зміст, форми й методи реалізації модельованого процесу. *Діагностико-результативний блок моделі* акумулює її структурні складові, що надають можливість цілісно дослідити ефективність

модельованого процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

4. Обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу: актуалізація позитивної мотивації та цілеспрямованості майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; інтенсифікація освітнього процесу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через інтеграцію змісту навчальних дисциплін; активізація індивідуального досвіду рефлексії щодо готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів через запровадження інтерактивної взаємодії у форматі «викладач-студент-учень».

Унаслідок експериментальної перевірки педагогічних умов підготовки майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу – за результатами формувального етапу педагогічного експерименту підсумовано, що творчий рівень готовності зафіксовано у 3,5% осіб КГ та 25% осіб ЕГ; продуктивний рівень сформованості досліджуваної якості – у 47,2% студентів КГ та 53,5% студентів ЕГ; репродуктивний рівень готовності – у 49,3% респондентів КГ та 21,5% респондентів ЕГ. Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначені з використанням непараметричного критерію Пірсона. Позитивна динаміка у розрізі констатувального та формувального етапів свідчить про експериментальне підтвердження результативності розробленої моделі та запроваджених педагогічних умов.

5. Підготовлено й упроваджено в освітню практику закладів фахової передвищої освіти навчально-методичне забезпечення з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, що презентовано навчально-методичним посібником «Підготовка майбутнього

вчителя до формування підприємливості молодших школярів»; збагаченим навчально-професійним ресурсом підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу через доповнення тем лекційних, практичних занять з курсу «Розвиток творчих здібностей молодших школярів»: «Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості», «Підприємливість як вияв творчих здібностей молодших школярів»; навчально-методичними рекомендаціями для викладачів дисциплін професійної підготовки, контекстний зміст яких сприяє готовності майбутніх вчителів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, відкриваючи можливості для вивчення питань формування підприємницької компетентності вчителя закладу загальної середньої освіти, викладача закладу вищої освіти з урахуванням тенденцій вітчизняної і зарубіжної освітньої політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аймедов К. В., Бабієнко В. В., Бабієнко, В. А., Сторож В. В. Загальна педагогіка та історія педагогіки. К.:Слово, 2014. 352 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: курс лекцій. Модульне навчання. Київ, 1993. 218 с.
3. Алексюк А. М., Бех, І. Д., Демків, Т. Ф., Єрмаков, І. Г., Завадський, І. О. Перспективні освітні технології. К.: Гопак, 2000. 560 с.
4. Андрієвський Б.М. Професійна компетентність сучасного педагога. Педагогічні науки: [зб. наук. праць / ред. Є.С. Барбіна]. Херсон: Вид-во ХДУ, 2014. С. 216–220.
5. Андрощук І. В. Основні підходи до визначення видів педагогічної взаємодії. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць*, № 2(11). 2015. С. 118–125.
6. Андрушко І. А. Сучасний педагог. Дніпро: Акцент ПП. 2020. Т.2. 242 с.
7. Андриющенко Т. К. Педагогічні умови формування здоров'язберезувальної компетентності в дітей дошкільного віку. *Освіта регіону*. К.: Університет «Україна». № 2(32). 2013. С. 211–215.
8. Артюшина М. В., Журавська Л. М., Колесніченко Л. А., Котикова, О. М., Радченко, М. І., Романова, Г. М. Психологія діяльності та навчальний менеджмент. КНЕУ. 2008. 336 с.
9. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). ПП «Рута», Волинь. 2008. 232 с.
10. Баніт Ю. Інноваційні технології формування підприємницької компетентності у фаховій підготовці студентів-майбутніх економістів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*, № 4(96). 2018. С. 4–16.
11. Барда О. В. Розвиток підприємливості особистості як шлях до її економічної соціалізації: посібник для учителів економіки. Рівненський природничо-математичний ліцей «Елітар», Рівне. 2018. 98 с.

12. Берека В., Галас А. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навч.-метод. посібник для вчителів. К.: Ранок, 2018. 496 с.
13. Беспалов В. А. Наука та мистецтво прийняття управлінських рішень. Київ. 1985. 135 с.
14. Бех І. Д., Зайцева Л. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід. *Дошкільне виховання*, № 1. 2013. С.2–5.
15. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Академвидав. 2012. 256 с.
16. Бех І. Д. Концептуальна модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*, 3. 2015. С. 5–15.
17. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradnik для вчителя. Літера ЛТД. 2018. 160 с.
18. Бігняк О. В. Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. 2007. 20 с.
19. Біда О. А. Шляхи підвищення якості підготовки майбутніх учителів до здійснення особистісно орієнтованого навчання і виховання молодших школярів. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Педагогічні науки, 102. 2012. С.3-11.
20. Біда О., Орос І., Чичук А., Гончарук В. Складові підприємницької компетентності майбутніх педагогів. *Acta paedagogica volynienses*, 4. 2021. С. 28–33.
21. Бідюк Н. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя-філолога: зміст та структура, Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи. Львів. 2018. С. 158–160.
22. Білова Ю. А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. № 7(50). 2013. С. 15–17.

23. Білова Ю. А. Аналіз наукових підходів до класифікації ключових компетентностей. *Освітологічний дискурс*, № 4(8). 2014. С. 10–21.
24. Бобінська Е. Інтерактивні методи навчання як інструмент виховання підприємливості. *Уроки з підприємницьким тлом* : навчальні матеріали / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава: Сова, 2014. С. 38–57.
25. Бойко А. М. Упровадження педагогічної інноватики в практику виховання: монографія. Полт. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. 384 с.
26. Бойцун О. Б. Технологія підготовки студентів коледжу технічного профілю до застосування інформаційних технологій у професійній діяльності: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04; Вінн. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. Вінниця, 2009. 20 с.
27. Бондар В. І. Дидактика. Київ, 2005. 264 с.
28. Бортнюк Т. Ю. Принципи формування підприємницької компетентності майбутнього вчителя початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 8 (112). С. 104-114. <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/04/12-2.pdf> DOI DOI 10.24139/2312-5993/2021.08/104-114
29. Боровик Н. В. Використання проєктних технологій на уроках технологій. *Всеосвіта*. 2020. [https:// vseosvita. ua/library/ vikoristanna-proektnih-tehnologij-navcanna-na-urokah-tehnologii-201089](https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-proektnih-tehnologij-navcanna-na-urokah-tehnologii-201089)
30. Братанич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук :13.00.09. Кривий Ріг, 2008. 236 с.
31. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня: автореферат дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04: теорія і методика професійної освіти. Харківський пед. університет ім. Г. Сковороди. Харків, 2002. 18 с.

32. Булавина О. А. Особистісний потенціал підприємницької діяльності: формування економічного мислення та комерційного інтелекту в умовах навчальної дисципліни «Психологія підприємницької діяльності». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 11. 2020. С. 107–114.
33. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.:ВТО «Перун». 2004. 1440 с.
34. Вакуленко В. М. Види інновацій в освіті та їх класифікація. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2010. № 4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_4_4
35. Валько Н. В. Система підготовки майбутніх учителів природничо-математичних дисциплін до застосування STEM технологій у професійній діяльності: дис. ...доктора пед. наук: 13.00.04. Херсонський державний університет, Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2020. 510 с.
36. Варецька О. В. Духовно-економічне виховання молодших школярів на основі авторського курсу «Початки економіки»: Навчальний посібник для вчителів початкових класів (інших спеціальностей, які викладають курс «Початки економіки») та викладачів системи післядипломної педагогічної освіти: навчальний посібник. 2-ге вид., доопрацьоване, перероблене. Запоріжжя: КПУ, 2015. 76 с.
37. Василюшина Н. Є. Управління підприємствами в умовах зовнішніх регулювань: автореф. дис. ...канд. екон. наук: 08.00.04. ІФНТУНГ. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
38. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г., Васильківська Н. А. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальн. середн. освіти (у 2-х частинах). Частина 1. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
39. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 384 с.

40. Власенко О. М. Використання інтерактивних методів навчання у сучасній вищій школі. *Вісник Житомирського держ. ун-ту. Пед. науки.* № 64. 2012. С. 94–97.
41. Волошина О. В. Педагогіка інновацій у вищій школі: навч.-метод. посіб. Вінниця, 2014. 161 с.
42. Ворона В. А. Формування професійної компетентності майбутніх спеціалістів в Україні як педагогічна проблема. Теоретико-методичні основи впровадження компетентнісного підходу в вищій школі: колективна монографія з міжнародною участю. К.: Вид-во «MONOGRAF». 2018. 546 с.
43. Галімов А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особливим складом. Хмельницьк: Вид-во Національної Академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. 2004. 374 с.
44. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія. Навч. посібник. Київ. 1995. 237 с.
45. Гаркуша І. В., Синець, А. М. Світоглядні та психологічні передумови формування професійної ідентичності педагога ВНЗ. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля.* № 2(12). 2016. С. 172–181.
46. Гельбак А. М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: методичні рекомендації. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2017. 24 с.
47. Гіжевський В. К., Головченко В. В., Ковальський В. С. Популярна юридична енциклопедія. Юрінком Інтер. 2002. 528 с.
48. Гомонюк О. М. Професійно-педагогічна культура педагога як необхідна умова його професійного саморозвитку. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми,* 47. 2016. С.18–21.
49. Гончар О. В. Педагогічна взаємодія як ключова складова гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі. *Наукові*

записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Педагогіка, № 2. 2010. С. 62–66.

50. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне. 2012. 192 с.

51. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 373 с.

52. Гора Н. В. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх товарознавців. *Молодий вчений. Педагогічні науки*, № 6 (58). 2018. С. 134–137.

53. Горьовий В. П. Розвиток фермерського підприємництва України: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.04. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» УААН. К., 2008. 33 с.

54. Грасс Т. П. Формування культури підприємництва у підростаючих поколіннях у розвинених англomовних країнах (на матеріалі Великобританії, США та Нової Зеландії). К., 2017. 28 с.

55. Губенко О. В. Внутрішня свобода як умова активізації творчого потенціалу особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 10. 2003. С. 1-5.

56. Гуломжон А. Н. Формування підприємницьких компетенцій у школярів. *Scientificprogress*, 3. 2022. С. 944–951.

57. Гуменюк Н. Рекомендації щодо підвищення ефективності управління ризиками інформаційної безпеки підприємства. ІМСТ, 11-12 грудня 2019 року. Т.: ТНТУ, 2019. С. 37-39.

58. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений 30 вересня 2020 р.) URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>

59. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою №87 Кабінету Міністрів України) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Tex>

60. Дем'янюк Т. Д. Інноваційна діяльність педагогів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, № 24. 2002. С. 18–20.
61. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
62. Довга Т. Я. Імідж – портрет учителя початкової школи: візуалізація професійних вимог та соціальних очікувань. *Рідна школа*, № 3(4). 2017. С. 20–25.
63. Долинський Б. Т. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до формування здоров'язберезувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності: дис... д-ра пед. наук. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса. 2011. 36 с.
64. Драйден Г., Вос Ж. Ревлюція в навчанні. Львів: Літопис, 2011. 542 с.
65. Дрига С. Г. Формування ефективного механізму державного регулювання малого підприємництва в Україні: автореф. дис. ...д-ра екон. наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили. 2010. 35 с.
66. Дубасенюк О. А. Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка. 2010. 35 с.
67. Дубасенюк О. Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка. 2011. С. 19–33.
68. Дудник Л. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємництву : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2008. 20 с.
69. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Основа, 2009. 176 с.

70. Енциклопедія освіти [гол.ред. В.Г.Кремень]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
71. Європейський акт про малий бізнес» 2018. uk.wikipedia.org/wiki/Акт_з_питань_малого_бізнесу_для_Європи
72. Єрмаков І. Г. Компетентнісний потенціал проєктної діяльності. Проєктна діяльність у школі. К.: Шкільний світ, 2006. С. 5–18.
73. Забродська Л. М., Онопрієнко О. В., Хоружа Л. Л., Цимбалару А. Д. Інформаційно-методичне забезпечення проєктно-технологічної діяльності вчителя. К.: Основа, 2007. 208 с.
74. Завгородня Т. М. Формування підприємницької компетентності здобувачів загальної середньої освіти: зарубіжний досвід. *Гірська школа українських Карпат*, № 22. 2020. С. 189–193.
75. Закон України «Про освіту» Закон України «Про освіту» № 2145-VIII. 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214519>.
76. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848–VIII. 2016. <https://zakon.rada.gov.ua>
77. Закон України «Про підприємництво» № 191-VIII (2015). <https://zakon.rada.gov.ua>
78. Занюк С. С. Психологія мотивації: навчальний посібник. К.: Либідь, 2002. 304 с.
79. Земка О. В. Формування підприємницької компетентності в майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки: дис. ...канд. пед. наук. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів, 2018. 340 с.
80. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо. 2006. 329 с.
81. Інтерактивні технології навчання: Теорія, досвід: метод. посіб. авт.-уклад.: О. Пометун, Л. Пироженко. К.: А.П.Н.; 2002. 136 с.
82. Інтерактивні методи навчання: Навч. посібник / (П. Шевчук, П.Фенрих). Щецін : WSAP, 2005. 170 с.

83. Ісаєва Г. М. Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: практико зорієнтований збірник. Київ: Департамент. 2003, 178 с.
84. Карамушка Л. М. Мотивація підприємницької діяльності. Львів: Сполом, 2011. 208 с.
85. Кільдеров Д. Е. Інтеграційні процеси як соціально-педагогічна проблема підвищення якості освіти. *Вища освіта України*. Темат. вип. «Педагогіка вищ. шк.: методологія, теорія, технології». Дод. 1. Т. 2. 2012. С. 144–151.
86. Кінах Н. В. Формування професійно-педагогічного підприємництва учителя початкової школи в умовах неперервної освіти: теорія і практика. Луцьк: Волиньполіграф, 2021. 348 с.
87. Кічук Н. В. Індивідуалізація навчально-професійної траєкторії формування творчого майбутнього фахівця – педагогічний сенс портфоліо. *Проблеми освіти: наук. зб. К., 2010. Вип.63. Ч. I. С. 24–28.*
88. Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Основи творчої особи: навч. посібн. для студ. К.: Вища шк., 2000. 295 с.
89. Кліпа Ю.В., Рідей Н.М., Титова Н.М., Тимошенко В.І. Змістовно-методичні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців для підприємницької діяльності. Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції «The world of science and innovation». Лондон, Сполучене Королівство, 19-21 серпня 2020 р. С. 269–281.
90. Климович М. В. Підготовка студентів педагогічних коледжів до створення науково-методичного середовища в початковій школі: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2012. 319 с.
91. Ключові компетентності для навчання упродовж життя (Європейські орієнтири)» 2018. <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>
92. Кляп М. Інноваційні методи навчання у ВНЗ як інструмент інтернаціоналізації вищої освіти України. *Вища освіта України*, № 4. 2015. С. 45–53.

93. Коберник О. М. Креативні технології навчання. Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. 272 с.

94. Ковальов А. В., Гальченко К. Синергія. Синергетичний ефект. *Альянс наук: вчений – вченому* : зб. пр. V Міжнар. н.-практ. Інтернет-конф. 2012. URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/ek1_kovalev.php

95. Ковальчук В. І. Вплив глобалізаційних процесів на освітню систему. Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України: зб. матеріалів всеукраїнської наук.-практ. конф. Київ: УМО НАПН України., 2016. С. 367–370.

96. Ковальчук В. І., Щербак А. В. Впровадження інноваційних технологій навчання у процесі професійної підготовки студентів закладів вищої освіти. *Молодий вчений*, № 3. 2018. С. 543–547.

97. Козаков В. А., Лісун Н.Р., & Ковальчук В.О. та ін. Сучасні тренінгові методи. Проєкт за програмою TACIS. Київ, 1996. 460 с.

98. Козачок Л. «Наукове обґрунтування змісту та методики викладання курсу «Соціально-психологічні аспекти підприємницької діяльності» (спеціальність «Трудове навчання»): автореф. дис.... канд. пед. наук, Київський національний університет імені М. П. Драгоманова. 2002. 20 с.

99. Коломієць Д. І. Інтеграція знань з природничо-математичних і спеціальних дисциплін у професійній підготовці учителя трудового навчання: автореф. дис. ...канд. пед. наук, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України). 2001. 20 с.

100. Коменський Я. А., Коваленко, Є. І. Велика дидактика. Закони добре організованої школи. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 155–184.

101. Комих Н. Г. Соціокультурний контекст становлення та розвитку підприємництва в Україні: автореф. дис. ...канд. соціол. наук, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2006. 20 с.

102. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.

103. Кондур О. С. Система професійної підготовки майбутніх фахівців із якості освіти у ЗВО : дис.. ...д - ра пед. наук: 13.00.04, Нац. пед. ун - т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 532 с.

104. Концепція нової української школи. (2016). <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

105. Корнілова А. М. Ключові кваліфікації компетентності особистості у вищих навчальних закладах Німеччини. *Шлях освіти*, № 3. 2005. С. 18–22.

106. Красовська О. О. Міждисциплінарний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 9(53). 2015. С. 24–31.

107. Кремень В. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

108. Кроуфорд А. Технології критичного мислення К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.

109. Кузьменко Ю. В. Формування компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність»: сучасні орієнтири. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*. № 2(8). 2018. С. 36–39.

110. Кулімова Ю. Г., Іванова К.К. Формування у молодших школярів підприємницької компетентності засобами естетотерапії. *Інноваційні педагогічні рішення у початковій освіті*, № 1. 2018. С. 79–87.

111. Кулюткін Ю.М. Функціональна грамотність, навченість та творчий потенціал особистості. *Проблеми функціональної грамотності дорослих*. К.: СПб.: ІОВРАО, 1993. С.40–46.

112. Куриш Н. К., Унгурян І. К. Використання підприємницького змісту в організації освітнього процесу закладу освіти (методичні рекомендації). Чернівці, 2018. 18 с.
113. Курлянд З. Н. Професійна усталеність вчителя - основа його педагогічної майстерності. Одеса, 1995. 160 с.
114. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Тернопіль, Економічна думка. 2005. 124 с.
115. Ларіонова Н. Б., Стрельцова Н. М. Інтегративний підхід: актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи. Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. 76 с.
116. Лисенко Ю. Г., Пінчук І. О. Міждисциплінарність у теоретичному дослідженні суспільного господарства. *Незалежний аудитор*, № 22. 2017. С. 20–30.
117. Литвин А. В. Методологічні засади поняття педагогічні умови: на допомогу здобувачам наукового ступеня. Львів: СПОЛО, 2014. 76 с.
118. Лівшун О. В. Акмеологічні особливості професійної готовності майбутнього вчителя. Наукова бібліотека Хмельницького національного університету. 2009. [https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163\(7\)-8-13.pdf](https://lib.iitta.gov.ua/720423/1/visnik_163(7)-8-13.pdf)
119. Лодатко Є. О. Моделювання в педагогіці: точки відліку. Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку : *е-журнал*. 2010. №1. URL: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_2/
120. Лодатко Є. О., Кондрашова, Л. В. Вчитель початкової школи у соціокультурному вимірі суспільства. К.: Видавничий дім «Слово», 2015. 232 с.
121. Лоза А. С. Підприємницька активність за умов суспільної трансформації (на прикладі малого бізнесу): автореф. дис. ...канд. соціол. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 20 с.
122. Лупаренко С. Є. Зміст, форми й методи розвитку підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*, № 28(2). 2020. С. 243–247.

123. Ляшенко М. Ю. Формування фахової компетентності з основ підприємництва в майбутніх учителів технологій: автореф. дис. ...канд. пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 2017. 20 с.

124. Мадзігон В. М. Технологія креативної педагогічної освіти. Луцьк: Твердиня. 2011. 512 с.

125. Майковська В. І. Проблеми формування підприємницької компетентності в українській освіті. *Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет»*. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія, № 1(20). 2017. С. 73–80.

126. Майковська В. І. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців готельно-ресторанного і туристичного бізнесу: теорія і практика. : монографія. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 209–210.

127. Майковська В. І. Теорія і практика формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування у закладах вищої освіти: дис.... д-ра пед. наук, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми. 2021. 510 с.

128. Макарук О. Л. Сучасний стан підготовки майбутнього вчителя в освітньому процесі педагогічного коледжу до формування підприємливості *Освітня інноватика*. Українсько-польський збірник студентських наукових праць /за ред. проф. Будник О. Б.; Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2. 2020. С. 163–168.

129. Макарук О. Л. Модель підготовки майбутнього вчителя в освітньому процесі педагогічного коледжу до формування підприємливості молодших школярів. *Освітня інноватика*. Українсько-польський збірник студентських наукових праць /за заг. ред. проф. Будник О. Б., літ. ред. проф. Качак Т. Б.; Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 3. 2021. С. 143–147.

130. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів: *навчально-методичний посібник*. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2021. 98 с.

131. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів як наукова проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 1 (115). 2022. С. 95–102.

132. Макарук О. Л. Формування у молодших школярів підприємливості у контексті вимог нової української школи. *Освітні обрії*: науково-педагогічний журнал, 1(54). 2022. С. 91–95.

133. Макарук О. Л. Структурно-компонентна характеристика готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / за заг. ред. В. В. Бурназової. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 1. 2022. С. 97–102.

134. Макарук О. Л. Педагогічний експеримент з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Освітні обрії*: науково-педагогічний журнал, 2(54). 2022. С. 24–27.

135. Макарук О. Л. Інноваційний технологічний інструментарій підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *«KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Nauka, Oświata, Prawo, Zarządzanie)»*, 2(46). 2022. С. 23–27.

136. Макарук О. Л. Основні аспекти підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів. *Професійний розвиток педагога*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (Рівне, 28 квітня 2022 р.). Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 63–64.

137. Макарук О. Л. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна*

практика: збірник тез доповідей науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 17 травня 2022 р.). Івано-Франківськ, 2022. С. 92–93.

138. Макарук О. Л. Формування підприємливості у молодших школярів: форми та методи. *Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ-Біла Церква, 2 червня 2022 р.) / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук. Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2022. С. 60–61.

139. Макарук О. Л. Вмотивованість майбутнього вчителя щодо формування підприємливості молодших школярів. *«Педагогічний поступ»*: матеріали II Всеукраїнського круглого столу (Луцьк, 2 червня 2022 р.) / За заг. ред. проф. Пріми Р. М. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2022. С. 48–50.

140. Макарук О. Л. (2022). Методи підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. *Молодь і освіта в умовах викликів XXI століття*: українсько-польський збірник матеріалів Міжнародного круглого столу (Івано-Франківськ, 26 травня 2022 р.). Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2022. С. 134–138.

141. Максимова О. О. Методичні засади підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до створення ситуації успіху в ігровій діяльності дітей. *Митець – культура – виміри часу. Міжнародні наукові читання 2017 в Музеї Бориса Лятошинського в Житомирі*. Видавництво О. О. Євнок, 2017. С. 246–255.

142. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект. Кривий ріг: Видавничий дім, 2009. 307 с.

143. Манько В.М. Психолого-педагогічні умови підготовки студентів до засвоєння нових знань. *Наукові записки: зб. наукових статей НПУ ІІІУ імені М.П. Драгоманова*. Київ: Вид. НПУ, Ч. 4. 2000. С. 53–60.

144. Мариновська О. Я. Інтегративні процеси в умовах модернізації освітньої галузі. *Джерела: науково-методичний вісник*. 34 (31-32). 2002. С. 24–33.
145. Мариновська О. Я. Інтегроване навчання: технологічний аспект. *Рідна школа*. № 4-5. 2014. С. 32–36.
146. Мартиненко В. М., Нужнова Ю. А. Демократичне врядування: від практики до теорії чи від теорії до практики? *Актуальні проблеми державного управління*. 1. 2009. С. 26-35. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_1_5
147. Марусинець М. М. Креативність як чинник формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Наука і освіта*. Спеціальний випуск: проєкт «Когнітивні процеси та творчість». 2. 2010. С. 216–220.
148. Матукова Г. І. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 670 с.
149. Михайлишин Г., Двожан М. Особливості формування творчості учнів молодшого шкільного віку в умовах початкової школи. *Освітня інноватика: українсько-польський збірник студентських наукових праць*. Івано-Франківськ. Видавець: Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem» Том 2. С. 38–42.
150. Мінковська І. М. Шкільний вчитель = підприємець. Чи можливо це в Україні? 2020. НУШ. [http:// nus.org.ua/ view / shkilnyj-vchytel-pidpryyemets-chy-mozhlyvo-tse-v-ukrayini/](http://nus.org.ua/view/shkilnyj-vchytel-pidpryyemets-chy-mozhlyvo-tse-v-ukrayini/)
151. Мішеніна Г. Еколого-економічні засади розвитку підприємництва в лісоресурсній сфері: дис. ...канд. ек. наук: 08.00.06. Суми. 2010. 236 с.
152. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 3-є вид., доп. Київ, 2001. 608 с.
153. Морозов С. М., Шкарапута Л. М. Словник іншомовних слів. Київ: Наукова думка. 2000. 680 с.

154. Мочерний С. В., Устенко О. А., Чеботар, С. І. Основи підприємницької діяльності. К.: Академія, 2001. 280 с.
155. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник. Світ. Т.2, 2006. 568 с.
156. Мукомел С. А. Педагогічна аксіологія як наука про цінності освіти. *Вісник Черкаського ун-ту. Серія Пед. науки.* Черкаси, 126. 2008. С. 108–113.
157. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посібник. К., 2000. 487 с.
158. Назаренко Г. А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів: метод. посібник. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. 68 с.
159. Ничкало Н.Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія. К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 125 с.
160. Нісімчук А. С. Технологія інноваційної освіти. Луцьк: ПВД «Твердиня». 2013. 456 с.
161. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін.; заг. ред. М. Грищенко. Київ, 2016. 40с.
162. Нова українська школа: основи Стандарту освіти / ред. кол.: Л. Гриневич та ін.; за заг. ред. М. Товкало. Львів, 2016. 64 с.
163. Новий план дій для Європи щодо розвитку навичок». 2022. <https://nqa.gov.ua/news/profesijna-osvita-ta-pidgotovka-uminna-ta-navicki-sogodenna-ta-majbutnogo/>
164. Новий тлумачний словник української мови: В. Яременко, Сліпушко, К.: Аконіт, 2001. 944 с.
165. Одинадцять ключових компетентностей НУШ для початкової школи. Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/2108-11-kompetentnostey-uchnya-pochatkovo-shkoli-chek-lst-dlya-vchitelya>

166. Освітньо-професійна програма 013 Початкова освіта. Коломийський педагогічний фаховий коледж Івано_Франківської обласної ради. Режим доступу: <https://pedcollege.kolomyya.org/osvitnia-prohrama/>

167. Освітньо-професійна програма 013 Початкова освіта. Івано-Франківський фаховий коледж. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Режим доступу: <https://ifk.pnu.edu.ua>

168. Павленко І. А. Розвиток інноваційного підприємництва в умовах ринкової економіки: автореф. дис. ...д-ра екон. наук, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. 2011. 39 с.

169. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. Київ, 2007. 576 с.

170. Пачковський Ю. Ф. Підприємництво як предмет соціопсихологічного дослідження (діяльнісно-поведінковий аспект): автореф. дис. ...д-ра соціол. наук, Львівський національний університет ім. Івана Франка. 2004. 36 с.

171. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва. К.: Каравела, 2007. 416 с.

172. Пащенко М. І., Красноштан, І. В. Педагогіка. К.: Центр навчальної літератури. 2014. 228 с.

173. Педагогічна Конституція Європи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.arpue.org/index.php/ru/hlavnaia/104-pedagogicheskaya-konstitutsiya-evropy/141-pedahohichna-konstytutsiia-yevropy-1>

174. Педагогіка : навчальний посібник. Харків, 2003. 352 с.

175. Педагогічні технології: теорія та практика: навчально-методичний посібник / За ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава: АСМІ. 2006. 230 с.

176. Педагогічний словник / за ред. Ярмаченка М. Д. Київ, 2001. 516 с.

177. Пермінова Л. А. Дидактична підготовка майбутніх учителів початкової школи в інформаційному дидактичному середовищі. Том 2. № 78 (2017): Збірник наукових праць «Педагогічні науки». С. 162–168.

178. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 616 с.

179. Підласий І. П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. 360 с.

180. План дій з навчання підприємливості на період до 2020 року». 2013. European Commission. Entrepreneurship 2020 Action Plan COM. 795 Final. Brussels.

181. Пехота О. М. Освітні технології. К.: А.С.К, 2001. 256 с.

182. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.

183. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: нав.-метод. посіб. / за ред. О. І. Пометун. Київ, 2004. 192 с.

184. Потапчук, Т. В. Самоосвіта як складова професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Інноватика у вихованні*. : зб. наук. пр. / упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 13. 2021. С. 63–72 .

185. Потапчук Т. В., Макарук О. Л. Деякі аспекти щодо характеристики професійно-педагогічного підприємництва вчителя початкової школи. *Інноватика у вихованні* : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. ун-т; упоряд.: О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, 15, 2022. С. 95–101.

186. Потапчук Т. В. Основні аспекти формування підприємницької компетентності педагогів. *Наукові записки*. Серія «Психолого-педагогічні науки». Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / за заг. ред. В. В. Бурназової. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 1, 2022. С. 103–108.

187. Приймук О. О. Психологічні умови формування професійних якостей здобувачів вищої освіти: дис. ...канд. псих. наук, Київський національний торговельно-економічний університет. 2017. 342 с.

188. Прищеп С. М. Сутність та зміст поняття «підприємницька компетентність». *Молодий вчений*, 5. 2016. С. 367–370.

189. Пріма Д. А. Професійна позиція майбутнього вчителя початкової школи: теорія і практика. Луцьк: ПРАТ Волинська обласна друкарня. 2020. 378 с.

190. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2009. 367 с.

191. Пріма Р. М. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти: дис. ... док. пед. наук. Луцьк, 2010. 467 с.

192. Прокопенко І. Ф. Теоретичні та методологічні основи економічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах : автореф. дис... д-ра пед. наук : спец. : 13.00.04 – теор. і метод. проф. освіти; 13.00.01 – теор. та іст. пед. / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ, 1996. 67 с.

193. Прокопенко І. Ф. Новій школі України – нова компетенція вчителя. Практична філософія і Нова українська школа : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 16 трав. 2019 р. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки НАПН України, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди [та ін.]; [редкол.: С. О. Сисоєва (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2019. С. 81–84.

194. Пронікова І. В. Виховання підприємливості та формування економічного мислення в учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, 13. 2016. С. 342–345.

195. Професійна освіта: Словник. Навч. посібник. За ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 280 с.

196. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та «Вчитель закладу загальної середньої освіти» Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом

молодшого спеціаліста)». 2020. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#n10>

197. Рідей Н. М., Титова Н. М., Павленко Д. Г., Тимошенко В. І., Слабецький О. М. Методологічне та технологічне обґрунтування професійної підготовки фахівців сфери управління та глобалізації економіки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 73. Т.2. 2020. С. 157-167.

198. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Х.: «Основа», 2008. 112 с.

199. Розпорядження «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року № 988-р. 2016. <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>

200. Романовський О. Г. Філософія досягнення успіху: навч. посіб. / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко. Харків: Вид-во НТУ «ХПІ», 2003. 695 с.

201. Романовський О. О. Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах: автореф. дис. ...д-ра пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2003. 40 с.

202. Савченко О. Я. Особистісно орієнтоване спілкування. Навчання і виховання учнів 3 класу. К.: Видавництво «Початкова школа», 2004. С. 146 – 205.

203. Савченко О. І. Розвиток «підприємницького таланту» для забезпечення інноваційної активності в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 56. 2015. С. 153–160.

204. Семенова А. В. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів. К.: Юридична література, 2009. 504 с.

205. Семенов О. М. Методична підготовка майбутніх учителів-словесників до формування в учнів основ підприємливості та ініціативності. *Фізико-математична освіта*. 2019. Випуск 3(21). С. 133–139.

206. Семенюк О. М. Ціннісна орієнтація як основа формування професійної компетентності майбутніх фармацевтів. *Професійна освіта*. 3. 2011. С. 235–230.

207. Семиченко В. А. Компетентнісний підхід у контексті основних парадигм професійної підготовки фахівців у вищій школі // Створення суспільства рівних можливостей як реальна основа патріотизму: XI Шинкаруковські читання: М-ли Міжнародної науково-практичної конференції, 18 квітня 2014 р. Київ: Знання України, 2014. С. 28–36.

208. Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих. *Рідна школа*. 11. 2010. С. 3–8.

209. Сірий Є. В. Підприємництво як предмет соціологічного теоретизування: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук, Київський національний університет ім. Т.Шевченка. 2010. 27 с.

210. Сліпенко В. О. Розвиток підприємницької компетентності в учнів середніх шкіл США: дис. ...доктора філософії: 011 – освітні, педагогічні науки. Умань, 2020. 227 с.

211. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. 729 с.

212. Словник синонімів української мови в 2 т. К.: Наукова думка. 2001. 480 с.

213. Смолюк І., Смолюк А., Смолюк С. Розвиток творчих здібностей молодших школярів в новій українській школі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Педагогічні науки. 4 (408). 2020. С. 41–48.

214. Співак В. В. Мотивація як засіб ефективного менеджменту персоналу підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 6. 2010. С. 178–181.

215. Стадник В. В. Системне забезпечення мотивації інноваційного розвитку підприємницьких структур. Хмельницький: ХНУ. 2009. 271 с.

216. Стандарт вищої освіти України
mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf
217. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі “школа-вищий заклад освіти”: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2003. 280 с.
218. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах*. 29. 2016. С.185–191.
219. Сухомлинська О. В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. № 4. 2007. С. 6–12.
220. Типова освітня програма початкової освіти, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. 2019 р. URL: <http://sokyryany.osv.org.ua/programi-13-23-01-23-01-2019/>
221. Титарчук М. О. Трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ...канд. філософ. наук, Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. 2004. 20 с.
222. Ткаченко М. В. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах: автореф. дис. ...канд. пед. наук, Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. 2018. 20 с.
223. Українська мала енциклопедія – видатна пам'ятка української лексикографії. Н. О. Зубець. Сімферополь, 2002. 32. С. 61 – 63.
224. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2 / О. В. Вашуленко. Київ: Освіта, 2020. 160 с.
225. Унгурян І., Куриш, Н. Формування ключової компетентності підприємливості та ініціативності у навчально-виховному процесі

загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 2, 2016. С.99 – 102. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ped_in_2016_2_18

226. Уроки з підприємницьким тлом : навчальні матеріали / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава, 2014. 400 с.

227. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. К.: Радянська школа, 1949. С. 230–245.

228. Федоров О. В. Формування підприємницької культури дизайнера в умовах приватного вищого навчального закладу: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04, Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2011. 20 с.

229. Філіпенко А. В. Формування підприємницьких здібностей молоді як соціальне завдання (філософський аналіз): автореф. дис. ...канд. філософ. наук: 09.00.10, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 16 с.

230. Фінансова поведінка. 4 клас: навчально–методичний посібник для вчителя / О. Б. Рябова, Л. Я. Криховець-Хом'як, Л. І. Чарторинська, Г.Ф.Древаль; за заг. ред. д-ра екон. наук проф. Т. С. Смовженко. К.: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 123 с.

231. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. пос. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Видавничий центр «Академія». 2002. 528 с.

232. Хлебнікова Т. М. Ділова гра як метод активного навчання педагога. Харків: Основа. 2003. 80 с.

233. Хомин О. В. Інтелектуальне підприємництво як форма становлення економіки знань: автореф. дис... канд. екон. наук, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків. 2007. 20 с.

234. Хомич Л. О. Психолого-педагогічна підготовка вчителя в умовах фундаменталізації освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. Т. 1. Вип. 36. 2012. С. 35–38.

235. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Шлях освіти*. № 2. 2011. С. 11–15.
236. Худякова Н. Ю. Психологічні особливості мотивації підприємницької діяльності: автореф. дис. ...канд. психол. наук, Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 18 с.
237. Циганець В. В. Оцінка і активізація інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні: автореф. дис. ...канд. екон. наук, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. Київ, 2008. 20 с.
238. Циплюк А.М. Підготовка майбутніх вихователів до створення здоров'язбережувального середовища у дошкільному навчальному закладі: дис ... канд. пед. наук. Луцьк, 2017. 269 с.
239. Чернявська Т. П. Психологія успіху особистості в бізнесі. Астропринт. 2010. 286 с.
240. Шеремета П. М., Каніщенко Л. Г. Кейс-метод: з досвіду викладання в українській бізнес-школі / За ред. О. І. Сидоренка. 2-е видання. Київ: Центр інновацій та розвитку. 1999. 80 с.
241. Шимановський М. М., Вовковінський М.І. Підготовка учнівської молоді до підприємницької діяльності в процесі допрофесійної та професійної підготовки: методичні рекомендації. Київ: ІПТО НАПН України. 2015. 90 с.
242. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 742 с.
243. Шквир О. Л. Специфіка дослідницької діяльності вчителя початкової школи. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. 2014. С. 3–14.
244. Шпак О. Т., Булавенко С. Д., Примаченко Н. М. Формування життєво важливих економічних компетентностей у навчальній діяльності. *Молодь і ринок*, 8(163). 2018. С.6–11.

245. Янцур М. С. Формування профорієнтаційної компетентності в учнів початкової школи. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. № 15. 2017. С. 61–66.
246. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови (2-ге вид.). Київ: Аконіт., 1999. 910 с.
247. Яренчук Л. Г. Формування творчого потенціалу майбутніх учителів технологій у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т. Ізмаїл: [Б. в.], 2011. 270 с.
248. Ярмаченко М. Д., Зязюн І. А., Мадзігон В. М., Ничкало Н. Г. Педагогічний словник. К.: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
249. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проєктування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: дис. ... д-ра пед. наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 2015. 544 с.
250. Vacigalupo M. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Luxembourg. 2016. 39 s.
251. Business & Entrepreneurship. C. Foundation, 2003. P. 1–39 .
252. Cantillon R. An Essay on Economic Theory. 2010. <https://mises.org/library/essay-economic-theory-0>
253. Carano G. Leading elementary schools based on entrepreneurship education. <https://www.linkedin.com/in/gary-carano-a2a01a1b3>
254. Gartner W., Bellamy M. Creating the Enterprise. Cengage Learning. 2008. 176 s.
255. Gibb A. Entrepreneurial Core Capacities, Competitiveness and Management Development in the 21st Century. Durham: DUBS. 1998. 164 s.
256. Erikson E. H. Childhood and society. 1950. 154 s.
257. Heckhausen J., Heckhausen, H. (Eds.). Motivation and action: Introduction and overview. In J. Heckhausen & H. Heckhausen (Eds.), Motivation

and action (pp. 1–9). Cambridge University Press. 2008
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511499821.002>

258. Hisrich R. Entrepreneurship/intrapreneurship. *American Psychologist*, #45. 1990. P.209–222 .

259. Izard C., Kagan J. , Zajonc R. *Emotions, cognition, and behavior*. 1984.

260. Kim W., Mauborgne R. *Blue Ocean Strategy: How to Create Uncontested Market Space and Make the Competition Irrelevant*. Boston: Harvard Business School Press, 2005. 256 p.

261. Kuratko D. *Entrepreneurship Education: Emerging Trends and Challenges for the 21st Century*. White Paper Series for the U.S. Association of Small

262. Lord Y. *Enterprise for All. The relevance of Enterprise in Education*. 2014. <https://www.readyunlimited.com/wp-content/uploads/2015/09/Enterprise-forAllLord-Young.pdf>.

263. McClelland D., Boyatzis R. Leadership Motiv pattern and Long-term Success in Managment. *Journal of Applied Psychology*. 67. 1982. P. 737–7 43.

264. Peter F. *The Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done* (Harperbusiness Essentials). January 3, 2006.

265. Porter And Lawler. *Theory Of Motivation* harappa.education/harappa-diaries/porter-and-lawler-model-of-motivation/#heading_1

266. Potapchuk T., Makaruk O., Kravets N., Annenkova N. Professional Self-Identification of Future Educators as a Form of Personal Growth. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(2). 2020. P. 72–89. Doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i2.2576> (Web of Science).

267. Tolentino A. *Training and Development of EntrepreneursManagers of Small Enterprices: Pointers and Lessons Learned*. Geneva: Intern at ion al La bour Organization. 1998. 146 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів як наукова проблема. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 1 (115). 2022. С. 95–102.

2. Потапчук Т. В., Макарук О. Л. Деякі аспекти характеристики професійно-педагогічної підприємливості вчителя початкової школи. *Інноватика у вихованні*: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. ун-т; упоряд.: О. Б. Петренко; ред. кол.: О. Б. Петренко, Н. Б. Грицай, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, 15, 2022. С. 95–101.

3. Макарук О. Л. Формування в молодших школярів підприємливості в контексті вимог нової української школи. *Освітні обрії*: науково-педагогічний журнал, 1(54), 2022. С. 105–109.

4. Макарук О. Л. Структурно-компонентна характеристика готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / за заг. ред. В. В. Бурназової. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 1, 2022. С. 97–102.

5. Макарук О. Л. Педагогічний експеримент з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів *Освітні обрії*: науково-педагогічний журнал. 2 (55). 2022. С. 37–40.

Статті у закордонних наукових виданнях

6. Potapchuk T., Makaruk O., Kravets N., & Annenkova N. Professional Self-Identification of Future Educators as a Form of Personal Growth. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(2), 2020. P. 72–89. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i2.2576> (Web of Science).

7. Макарук О. Л. Інноваційний технологічний інструментарій підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *«KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Nauka, Oświata, Prawo, Zarządzanie)»*, 2(46), 2022. С. 23–27.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Макарук О. Л. Сучасний стан підготовки майбутнього вчителя в освітньому процесі педагогічного коледжу до формування підприємливості в учнів початкових класів. *Освітня інноватика*. Українсько-польський збірник

студентських наукових праць /за ред. проф. Будник О. Б.; Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2. 2020. С. 163–168.

9. Макарук О. Л. Модель підготовки майбутнього вчителя в освітньому процесі педагогічного коледжу до формування підприємливості молодших школярів. *Освітня інноватика*. Українсько-польський збірник студентських наукових праць /за заг. ред. проф. Будник О. Б., літ. ред. проф. Качак Т. Б.; Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 3. 2021. С. 143–147.

10. Макарук О. Л. Основні аспекти підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів. *Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Рівне, 28 квітня 2022 р.). Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 63–64.

11. Макарук О. Л. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів. *Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика: збірник тез доповідей науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю* (Івано-Франківськ, 17 травня 2022 р.). Івано-Франківськ, 2022. С. 92–94.

12. Макарук О. Л. Формування підприємливості у молодших школярів: форми та методи. *Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ-Біла Церква, 2 червня 2022 р.) / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук. Біла Церква: КНЗ КОР «КОІПОПК», 2022. С. 60–61.

13. Макарук О. Л. Вмотивованість майбутнього вчителя щодо формування підприємливості молодших школярів. *«Педагогічний поступ»: матеріали II Всеукраїнського круглого столу* (Луцьк, 2 червня 2022 р.) / За заг. ред. проф. Пріми Р. М. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2022. С. 48–50.

14. Макарук О. Л. Методи підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу. *Молодь і освіта в умовах викликів XXI століття: українсько-польський збірник матеріалів Міжнародного круглого столу* (Івано-Франківськ, 26 травня 2022 р.). Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2022. С. 134–138.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

15. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів: *навчально-методичний посібник*. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М. 2021. 98 с.

**Відомості про апробацію результатів дисертації
Макарук Ольги Любомирівни
«Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості
молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу»
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Масові науково-практичні заходи з міжнародною участю:

1. Науково-практична конференція з міжнародною участю «Теоретико-прикладні аспекти сучасної педагогічної науки і освіти: європейський вектор» (Україна, м. Івано-Франківськ, 21 червня 2019 р.). Форма участі – доповідь на тему *«Формування підприємливості учнів у педагогічній теорії та практиці»*.

2. II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні стратегії педагогічної освіти в контексті розбудови суспільства сталого розвитку та євроінтеграції» (Україна, м. Київ, 14-15 листопада 2019 р.). Форма участі – доповідь на тему *«Сутність і зміст підприємливості»*.

3. III Всеукраїнська науково-практична онлайн-конференція з міжнародною участю «Нова стратегія підготовки педагогів: суспільні запити та нові виклики» (Україна, м. Київ, 27 жовтня 2021). Форма участі – доповідь на тему *«Вияв готовності майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів»*.

4. II Міжнародна науково-практична конференція «Світові виклики в сучасній освіті / World challenges of modern education» (Україна, м. Умань, 22-24 лютого 2022 р.). Форма участі – доповідь на тему *«Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу»*.

5. Науково-практична конференція з міжнародною участю «Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика» (Україна, м. Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 17 травня 2022 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів»*.

6. Міжнародний круглий стіл «Молодь і освіта в умовах викликів XXI століття:» (Україна м. Івано-Франківськ, 26 травня 2022 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Методи підготовки майбутнього вчителя до*

формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу».

Масові науково-практичні заходи всеукраїнського рівня:

1. Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (Україна, Івано-Франківськ, 2019). Форма участі – доповідь на тему *«Підприємливість як прояв творчих здібностей молодших школярів»*.

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми освіти і виховання в умовах євроінтеграційного поступу України» (Україна, м. Рівне, Рівненський державний гуманітарний університет 28 квітня 2022 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Основні аспекти підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості учнів»*.

3. Науково-практичний семінар «Інноваційні технології як основа професійного становлення особистості» (Україна, м. Хмельницький, Хмельницький інститут МАУП, 20 травня 2022 р.). Форма участі – доповідь на тему *«Інформаційно-комунікаційні технології у формуванні підприємливості молодших школярів»*.

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів» (Україна, м. Київ-Біла Церква 2 червня 2022 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Формування підприємливості у молодших школярів: форми та методи»*.

5. II Всеукраїнський круглий стіл «Педагогічний поступ» (Україна, м. Луцьк, 2022 р.). Форма участі – публікація тез на тему *«Вмотивованість майбутнього вчителя щодо формування підприємливості молодших школярів»*.

6. I науково-методичний семінар «Актуальні проблеми спеціальної освіти та інклюзивного навчання: підготовка фахівців» (Україна, м. Івано-Франківськ 14 вересня 2022 р.). Форма участі – доповідь на тему *«Креативність майбутніх педагогів»*.

Анкета-питальник

Шановний студенте! Запрошуємо Вас взяти участь у науково-педагогічному дослідженні, яке має на меті виявлення у студентів характеру ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

1. Що Ви розумієте під поняттями «підприємливість», «підприємницька компетентність»?

2. Яка, на Вашу думку, роль підприємливості у професійній педагогічній діяльності?

3. На Вашу думку, можна навчитися підприємливості в освітньому процесі педагогічного коледжу?

А) так;

б) ні;

в) не визначився з відповіддю;

г) Ваш варіант відповіді _____.

4. Як Ви вважаєте, чи необхідно спеціально готувати вчителя до формування у молодших школярів підприємливості?

5. Які, на Вашу думку, знання і вміння (компетентності) потрібні вчителю початкової школи, щоб бути підготовленим до формування підприємливості молодших школярів?

6. Якими особистісними якостями, на Вашу думку, має володіти вчитель, щоб бути готовим до формування підприємливості молодших школярів?

7. Який вид діяльності студента, на Вашу думку, найбільше сприяє підготовці вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів:

а) освітня;

б) науково-дослідницька;

в) педагогічна практика;

г) самостійна робота;

д) не можу відповісти;

е) свій варіант відповіді.

8. Оцініть за 10-бальною шкалою рівень сформованості власної готовності до формування підприємливості молодших школярів.

9. Що, на Вашу думку, варто було б запровадити в педагогічному коледжі задля більш результативної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування підприємливості молодших школярів?

Додаток Г

**Методика вимірювання потреби (мотиву) в досягненні
розроблена Ю. М. Орловим**

Пропонована методика являє собою тест-опитувальник, який містить 23 твердження, з якими випробуваний погоджується чи ні. Інструкція. Пропонується ряд положень. Якщо ви з положенням згодні, то поряд з його номером на опитувальному аркуші напишіть «так», якщо не згодні - «ні». Текст опитувальника

1. Думаю, що успіх у житті залежить скоріше від випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене втратить сенс.
3. Для мене в будь-якій справі важливе виконання, а не кінцевий результат.
4. Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємин з близькими.
5. На мою думку, більшість людей живе далекими цілями, а не близькими.
6. У житті у мене було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
8. Навіть у звичайній роботі я намагаюся удосконалити деякі її елементи.
9. Поглинений думками про успіх, я можу забути про запобіжні заходи.
10. Мої близькі вважають мене ледачою людиною.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні скоріше обставини, ніж я сам.
12. Мої батьки занадто строго контролюють мене.
13. Терпіння в мені більше, ніж здібностей.
14. Лінь, а не сумніви в успіху змушують мене занадто часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена у собі людина,
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
17. Я не старанна людина.
18. Коли все йде гладко, моя енергія підсилюється.
19. Якби я був журналістом, я писав би радше про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
20. Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.
21. Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх ровесників.
22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.
23. Я міг би досягти більшого, звільнившись від поточних справ.

Опрацювання результатів: за кожен відповідь ставиться 1 бал: тільки за відповіді «так» - за положеннями 2, 6-8, 14, 16, 18, 19, 21-23; тільки за відповіді «ні» - щодо положень 3-5,9- 13, 15, 17, 20. Потреба в досягненнях (ПД) дорівнює сумі балів за відповіді «так» і «ні». Таким чином, оцінна шкала - від 0 до 23 балів. Чим більшу суму балів набирає опитуваний, тим більшою мірою у нього виражена потреба в досягненнях.

Орієнтовна анкета діагностики особистості на мотивацію до успіху за Т. Елерсом

Шановні колеги просимо вас відповісти на наші запитання. На кожен з нижчезазначених питань відповідайте «Так» або «Ні». Дякуємо за участь в анкетуванні.

1. Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
2. Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу па всі 100% виконати завдання.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все ставлю на карту.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.
5. Коли в мене два дні поспіль немає діла, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
7. Але відношенню до себе я більш строгий, ніж по відношенню до інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, то йотом суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домігся б успіху.
10. У процесі роботи я потребую невеликих паузах для відпочинку.
11. Старанність - це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в праці не завжди однакові.
13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.
14. Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
17. У мене легко викликати честолюбство.
18. Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.
21. Треба покладатися тільки на самого себе.
22. У житті мало речей більш важливих, ніж гроші.
23. Завжди, коли мені треба буде виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честолюбний, ніж багато інших.

25. У кінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Коли я розташований до роботи, я роблю се краще і кваліфікованішими, ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
28. Коли у мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.
29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.
30. Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.
31. Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи в якійсь мірі залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі керівника.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Коли щось не ладиться, я нетерплячий.
36. Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає великі результати, ніж роботи інших.
38. Я не заздрю тим, хто прагне до влади і положенню.
39. Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї правоти я йду аж до крайніх заходів.

Опрацювання результатів. Якщо ви відповіли "Так" на наступні питання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9,10, 14,15, 16,17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41, то отримали по 1 балу за відповідь. Ви також отримали по 1 балу за відповіді "Ні" на питання 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39. Відповіді на питання 1, 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 не враховуються. Підрахуйте суму набраних балів.

Інтерпретація результатів. 1 – 10 балів: низька мотивація до успіху; 11 – 20 балів: середній рівень мотивації до успіху; 21 і більше балів: високий рівень мотивації до успіху.

Додаток Е

**Анкета діагностики мотивація професійної діяльності
(Методика К. Замфір у модифікації А. Реана)**

Шановні колеги просимо вас поставити + в клітинці від 1 до 5, що найбільше відповідає вашій мотивації до професійної діяльності. Дякуємо за участь в анкетуванні.

Шкала мотивів професійної діяльності

№	Мотиви	У дуже незначній мірі	У достатньо незначній мірі	У невеликій, але значній мірі	У достатньо великій мірі	У дуже значній мірі
1.	Грошове забезпечення					
2	Прагнення до просування по роботі					
3.	Прагнення уникнення критики зі сторони керівника чи колег					
4.	Прагнення уникати можливих покарань чи неприємностей					
5.	Потреба у досягненні соціального престижу та поваги оточуючих					
6.	Задоволення від самого процесу та результату роботи					
7.	Можливість найбільш повної самореалізації саме в цій діяльності					

Обробка

Підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ) у відповідності до наступних ключів:

$$ВМ = (\text{оцінка пункту 6} + \text{оцінка пункту 7}) / 2 \quad ЗПМ = (\text{оцінка п. 1} + \text{оцінка п. 2} + \text{оцінка п.5}) / 3 \quad ЗНМ = (\text{оцінка п. 3} + \text{оцінка п.4}) / 2$$

Показником значущості кожного типу мотивації буде число, яке знаходиться у межах від 1 до 5 (у тому числі можливо і дробове).

Інтерпретація

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Він уявляє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ, ЗНМ. До найкращих, оптимальних мотиваційних комплексів слід відносити два типа сполучення:

$$ВМ > ЗПМ > ЗНМ \quad \text{та} \quad ВМ = ЗПМ > ЗНМ.$$

Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$.

Між цими комплексами заключні проміжні з точки зору їх ефективності інші мотиваційні комплекси. Потрібно враховувати не тільки тип мотиваційного комплексу, але й те, наскільки сильно один тип мотивації превалює над іншим по ступеню значущості.

Наприклад, неможливо два нижче приведені мотиваційних комплекси вважати абсолютно однаковими:

Зразки мотиваційних комплексів

	ВМ	ЗПМ	ЗНМ
1.	1	2	5
2.	2	3	5

І перший, і другий мотиваційний комплекс відносяться до одного і того ж неоптимального типу: $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$

У першому випадку мотиваційний комплекс особистості є значно негативним, ніж у другому. У другому випадку в порівнянні з першим має місце зниження показника негативної мотивації та підвищення показників зовнішньої позитивної і внутрішньої мотивації. Задоволеність професією тим вища, чим оптимальніший мотиваційний комплекс: значна перевага внутрішньої позитивної мотивації і низька – зовнішньої негативної.

Чим оптимальніший мотиваційний комплекс, чим більша активність, мотивована самим змістом діяльності, прагненням досягти в цій діяльності певних позитивних результатів, тим нижча емоційна нестабільність. І навпаки, чим більша діяльність досліджуваного, яка обумовлена мотивами уникнення (що починають превалювати над мотивами, що пов'язані з цінністю самої діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією), тим вище рівень емоційної нестабільності.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Розроблена М. Рокичем методика, заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокич розрізняє два класи цінностей:

1. *Термінальні* – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути. Стимульний матеріал представлений набором з 18 цінностей.

2. *Інструментальні* – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим в будь-якій ситуації. Стимульний матеріал також представлений набором з 18 цінностей.

Такий поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби.

Особливості проведення процедури тестування:

Респонденту пред'являються два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках.

У списках учасник присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Стимульний матеріал до методики «Ціннісні орієнтації»:

Список А (термінальні цінності):

- 1) активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);
- 2) життєва мудрість (зрілість суджень та здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
- 3) здоров'я (фізичне і психічне);
- 4) цікава робота;
- 5) краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
- 6) любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
- 7) матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- 8) наявність хороших і вірних друзів;
- 9) суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
- 10) пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);

11) продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);

12) розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);

13) розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);

14) свобода (самостійність, незалежність у судженнях вчинках);

15) щасливе сімейне життя;

16) щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);

17) творчість (можливість творчої діяльності);

18) впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1) акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, справи;

2) вихованість (гарні манери);

3) високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);

4) життєрадісність (почуття гумору);

5) старанність (дисциплінованість);

6) незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);

7) непримиренність до недоліків у собі та інших;

8) освіченість (широта знань, висока загальна культура);

9) відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);

10) раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);

11) самоконтроль (стриманість, самодисципліна);

12) сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;

13) тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами);

14) терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани), плюралізм (сприйняття чужих думок, наавіть якщо вони протирічать власним);

15) широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);

16) чесність (правдивість, щирість);

17) ефективність у справах (працьовитість, продуктивність в роботі); 18) чуйність (дбайливість).

При аналізі отриманих ранжировок цінностей потрібно згрупувати в змістовні блоки. Так, наприклад, можна виділити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації особистого життя і т.д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших і т.д.

Для подолання соціальної заангажованості і більш глибокого проникнення в систему ціннісних орієнтацій випробуваного можливі зміни інструкцій, які дають додаткову діагностичну інформацію і дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки.

Так, після основної серії можна попросити опитуваного ранжувати картки, відповідаючи на наступні питання:

1. В якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у Вашому житті?
2. Як би Ви розташували ці цінності, якщо б стали таким, яким мріяли?
3. Як, на Ваш погляд, це зробив би людина, досконалий усіх відношеннях?
4. Як зробило б це, на Вашу думку, більшість людей?
5. Як це зробили б Ви 5 або 10 років тому?
6. Як це зробили б Ви через 5 або 10 років?
7. Як ранжирували б картки близькі Вам люди?

Перевагою даної методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження та обробці результатів, гнучкість – можливість варіювати як стомлений матеріал (списки цінностей), так і інструкції.

Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль в даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між особою, яка проводить анкетування (інтерв'ювання) і випробуваним.

Шкала цінностей М. Рокича

Термінальні цінності	Інструментальні цінності
Комфортне життя	Честолюбство
Захопливе життя	Широта поглядів
Успіх	Талант
Життя в мирі	Бадьорість
Життя в красі	Чистота
Рівноправ'я	Сміливість
Безпека сім'ї	Прощення

Свобода	Допомога
Щастя	Чесність
Внутрішня гармонія	Уява
Зріла любов	Незалежність
Національна безпека	Інтелект
Насолода	Логіка
Порядунок	Любов
Самоповага	Слухняність
Соціальне визнання	Ввічливість
Справжня дружба	Відповідальність
Мудрість	Самоконтроль

Додаток 3

«Тест на загальні здібності на підприємництво (GET TEST)»

Інструкція досліджуваному: «Тест містить 54 твердження. Прочитайте уважно кожне твердження. Якщо Ви погоджуєтесь з твердженням, то в бланку відповідей у клітинці обведіть «А», розміщену під порядковим номером твердження, відповідь па яке Ви даєте. Відповідно, якщо Ви не погоджуєтесь з твердженням, обведіть у цій самій клітинці літеру «В».

У тексті не існує правильних чи неправильних відповідей. Свою думку висловлюйте вільно і відверто і Ви отримаєте достовірні дані про свої психологічні особливості. Краще давати ту відповідь, яка першою спадає па думку.

Час, відведений на виконання тесту, – 10 хвилин. Якщо все зрозуміло, починайте давати відповіді».

Опитувальник

1. Я не проти виконувати рутинну роботу за умови, що вона добре оплачується.
2. Коли визначаю для себе мету, я обираю переважно складні цілі.
3. Я не люблю робити щось нове та нетрадиційне.
4. Здібні люди, які не досягають успіху, зазвичай не використовують шансів, які їм надаються.
5. Я рідко мрію.
6. Зазвичай я відстоюю свою точку зору, якщо хтось зі мною не погоджується.
7. Ти або щось умієш, або не вмієш, зусилля тут не мають жодного значення.
8. Подекуди людям здається, що мої ідеї є незвичними.
9. Якщо я б хотів зіграти в азартну гру, я б зіграв у лотерею, а не в карти.
10. Мені подобаються важкі завдання, які розвивають мої здібності, а не ті, що мені легше вдаються.
11. Я падаю перевагу роботі з помірним гарантованим достатком, ніж роботі, виконання якої може принести збитки, якщо в мене щось не вийде.
12. Я люблю робити те, що мені до вподоби, не хвилюючись про те, що подумают інші.
13. У більшості випадків, якщо людям щось не вдається, то це пов'язано з невезінням.
14. Мені подобається пізнавати щось нове, навіть якщо доведеться долати труднощі.
15. Якщо в мене виникають проблеми з виконанням завдання, я його

відкладаю і переходжу до іншого.

16. Якщо я планую, завжди виконую намічений план.
17. Мені не подобаються раптові зміни в моєму житті.
18. Я би пішов на ризик, якщо шанси б на успіх були 50/50.
19. Я більше розмірковую про теперішнє і минуле, ніж про майбутнє.
20. Якщо б у мене виникла добра ідея, як заробити гроші, я позичив би необхідні кошти для того, щоб її втілити.
21. Працюючи у групі, я не проти того, щоб дати можливість комусь керувати процесом.
22. Загалом люди отримують те, на що вони заслуговують.
23. Я не люблю здогадуватися.
24. Важливішим є добре виконана робота, ніж стосунки з людьми.
25. Я отримаю від життя все те, чого хочу, якщо буду виконувати накази тих людей, які мною керують.
26. Люди вважають, що я ставлю забагато питань.
27. Якщо є можливість поразки, я не ризикуватиму.
28. Мене роздратовує, коли люди запізнюються.
29. Коли я приймаю рішення, мені необхідно мати всі факти, незалежно від того, скільки часу знадобиться для цього.
30. Коли я виконую завдання, рідко звертаюсь по допомогу.
31. Неможливо досягти успіху, якщо ви не перебуваєте у відповідному місці в потрібний час.
32. Мені до вподоби виконання різноманітної праці, ніж дуже добре виконувати одну роботу.
33. Я ліпше працював би з людиною, яка мені подобається, але не дуже добре управляється зі своєю роботою, ніж з кимось, хто мені не до вподоби, хоча є гарним професіоналом.
34. Успіх – це результат важкої праці, він не обов'язково пов'язаний з везінням.
35. Я люблю працювати за звичними схемами, не випробовуючи нові методи.
36. Перш ніж прийняти важливе рішення, я дуже швидко зважую всі «за» і «проти», не зволікаючи з часом на роздуми.
37. Я краще працюватиму над роботою як член команди, ніж братиму відповідальність на себе.
38. Я краще використаю можливість, яка зможе поліпшити ситуацію, ніж робити те, що мені буде одночасно подобатися.
39. Я роблю те, чого від мене очікують, та дію відповідно до інструкцій.

40. Для мене досягнути те, що я хочу, мало пов'язане з везінням.
41. Мені подобається, коли моє життя є організованим і спланованим.
42. Коли я маю справу зі складним завданням, я більше думаю про успіх, ніж про можливу невдачу.
43. Я переконаний у тім, що все те, що відбувається у моєму житті, значною мірою визначається іншими людьми.
44. Я зможу впоратися з багатьма справами одночасно.
45. Мені важко усвідомлювати залежність від послуг, наданих іншими людьми.
46. Я рано встаю, пізно лягаю та не їм через те, щоб виконати певну роботу.
47. Те, до чого ми звикли, є набагато кращим, ніж щось невідоме.
48. Більшість людей вважає, що я впертий.
49. Невдачі людей рідко є результатом поганого планування.
50. Інколи в мене виникає стільки ідей, що я не знаю, яку з них обрати.
51. Мені легко розслабитися під час відпустки.
52. Я отримую від життя все те, що я хочу, бо наполегливо працюю над цим.
53. Мені легше адаптуватися до змін, ніж дотримуватися рутини.
54. Мені подобається розпочинати нові проекти, навіть якщо вони є ризикованими.

Обробка результатів.

Підсумуйте ваші бали. При цьому в кожному рядку, а їх у бланку відповідей всього дев'ять, додайте собі 1 бал за позицію «В», якщо вона припала на сіру клітинку. А також оцініть в 1 бал кожен обрану вами позицію «А», що припала на світлу клітинку. Напишіть загальну суму балів з обраних вами «А» і «В» по кожному горизонтальному рядку. Тепер виконайте обрахунки з визначенням «ваги» п'яти секцій, що характеризують ту чи іншу підприємницьку рису, діагностика яких передбачена даним тестом. Додайте: бали рядка 1 до рядка 6 – Секція 1... бали рядка 3 визначають – Секцію 2. бали рядка 5 до рядка 8 – Секція 3... бали рядка 2 до рядка 9 –Секція 4... бали рядка 4 до рядка 7 – Секція 5...

Аналіз результатів Кожна секція оцінює конкретну рису. Високий бал по кожній секції означає ступінь вираженості риси, яка оцінюється у цій секції.

Секція 1. Потреба в досягненнях (подальшому розвитку). Максимальний бал – 12, середній бал – 9. Якщо отримали велику кількість балів у цій секції, Ви наділені усіма або значною кількістю таких рис: – завбачливість; – самодостатність; – оптимізм; – енергійність; – наполегливість та рішучість; – зорієнтованість на результат (завдання); – ретельність; – самовпевненість.

Секція 2. Потреба в незалежності/автономії. Максимальний бал – 6, середній бал – 4.

Якщо отримали велику кількість балів у цій секції, для Вас характерним є: – робити щось нетрадиційне; – працювати наодинці; – робити все по-своєму; – говорити все, що думаєте; – не схилитися під тиском групи; – проявляти впертість та цілеспрямованість; – не піддаватися тиску наказів; – вирішувати все самостійно.

Секція 3. Схильність до творчості (творчі здібності/нахили). Максимальний бал – 12, середній – 8. Якщо отримали високий бал, для Вас характерним є: – виявляти схильність до нового, невідомого; – мрійливість; – здогадливність і розвинена інтуїція; – очікування виклику, змагання; – багато ідей; – допитливість.

Секція 4. Уміння йти на розумний (зважений) ризик. Максимальний бал – 12, середній – 8. Якщо отримали високий бал, для Вас характерним є: – адекватна оцінка власних можливостей; – оцінка більше вигоди, ніж можливості поразки; – діяти в умовах неповної інформації; – прийняття складних, але досяжних цілей; – не зависока амбіційність.

Секція 5. Цілеспрямованість та рішучість. Максимальний бал – 12, середній – 8. Якщо отримали високий бал у цій секції, то Ви схиляєтеся до: – не покладання на долю, випадок; – співставлення результатів з докладеними зусиллями; – здатності контролювати свою долю; – впевненості в собі та в своїх діях; – творення власного успіху своїми руками; – використання можливостей; – проявів значної наполегливості при досягненні поставленої мети.

Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою)

Методика пропонує певну кількість тверджень, навпроти яких ставиться один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації.

Бланк запитань

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжуся у пригніченому стані.
3. Більшість ровесників зі мною радяться.
4. У мене не має невпевненості в собі.
5. Я настільки ж здібний і винахідливий як більшість оточуючих мене людей.
6. Часом я почуваю себе нікому не потрібним.
7. Я все роблю добре (будь-яку справу).
8. Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
11. Коли я дізнаюся про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
12. Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
13. Мене мало турбують можливі невдачі.
14. Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
16. Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
17. Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
18. Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.
20. У житті я завжди чогось боюся.

Підрахунок результатів.

Підраховується кількість позитивних відповідей (+), спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат знаходиться в інтервалі від -10 до +10.

Інтерпретація

- від -10 до -4 свідчить про занижену самооцінку
- від -3 до +3 – про адекватну самооцінку
- від +4 до +10 – про завищену самооцінку.

Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова

Призначення методики: методика призначена для вимірювання рівня рефлексивності.

Інструкція: «Вам належить дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номера питання проставте, будь ласка, цифру, відповідну варіанту Вашої відповіді:

- 1 – абсолютно невірно;
- 2 – невірно;
- 3 – скоріше невірно;
- 4 – не знаю;
- 5 – скоріше вірно;
- 6 – вірно;
- 7 – абсолютно вірно.

Не задумуйтесь довго над відповідями. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей у цьому випадку бути не може».

Текст опитувальника

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї; хочеться її з кимось обговорити.
2. Коли мене раптом несподівано про щось питають, я можу відповісти перше, що спало на думку.
3. Перш ніж зняти трубку телефону, щоб подзвонити у справах, я, зазвичай, подумки планую майбутню розмову.
4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.
5. Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послугувало початком ланцюжка думок.
6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хто-небудь незадоволений собою.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо у деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозний лист, якщо б я заздалегідь не склав план.
12. Я турбуюся про своє майбутнє.

13. Думаю, що у безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою, що прийшла у голову, думкою.
14. Часом я приймаю необдумані рішення.
15. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист своєї точки зору.
16. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто у ньому винен, я, у першу чергу, починаю з себе.
17. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся все ретельно обдумати і зважити.
18. У мене бувають конфлікти від того, що я деколи не можу передбачити, якої поведінки очікують від мене оточуючі.
19. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки веду з нею діалог.
20. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки і почуття викликають у інших людей мої слова й учинки.
21. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, якими словами це краще зробити, щоб її не образити.
22. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.
23. Якщо я з кимось сварюся, то у більшості випадків не вважаю себе винуватим.
24. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

Додаток Л

**Методика «Шкала самооцінювання розвиненості рефлексивних
умінь учителя початкових класів»**

Інструкція. Оцініть рівень розвитку Ваших професійних умінь за шкалою, де 2 – так; 1 – скоріше так; 0 – не знаю; -1 – скоріше ні; -2 – ні.

№ з/п	Професійні вміння вчителя початкових класів	2	1	0	-1	-2
	Я вмію:					
1	аналізувати власну педагогічну діяльність з позиції реалізації мети і завдань початкової освіти					
2	аналізувати власні підходи до здійснення освітнього процесу, визначати переваги та ризики підходів НУШ в порівнянні з традиційними підходами;					
3	оцінювати рівень своєї професійної компетентності для успішного застосування інноваційних підходів у навчанні, вихованні та розвитку учнів					
4	аналізувати власні дії в роботі з профільними фахівцями, зокрема для дітей з особливими потребами					
5	оцінювати власні досягнення та недоліки в процесі організації навчання молодших школярів					
6	аналізувати свою здатність оцінювати наявний стан та результати процесу навчання молодших школярів					
7	аналізувати здатність ставити мету і завдання уроку, інших організаційних форм навчання в освітньому процесі початкової школи					
8	аналізувати, коригувати, вдосконалювати власну діяльність з урахуванням нормативно-правових документів, вікових особливостей та індивідуальних потреб кожної дитини;					

9	визначати та аналізувати у власній діяльності способи та прийоми, що сприяють успішному формуванню ключових і предметних компетентностей у кожної дитини					
10	аналізувати, як тебе розуміють молодші школярі під час вивчення нового матеріалу					
11	аналізувати своє володіння діагностичним інструментарієм контролю та оцінювання освітніх досягнень учнів					
12	аналізувати переваги та ризики взаємодії з батьками в освітньому процесі					
13	аналізувати власні підходи до змістового наповнення освітнього середовища відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти, індивідуальних потреб учнів класу, вчителя, батьків					
14	оцінювати власні комунікативні та організаторські здібності щодо залучення до створення розвивального освітнього середовища адміністрації школи, батьків, інших зацікавлених осіб					
15	аналізувати власні потреби в професійному розвитку відповідно до пропозицій, що надають заклади педагогічної освіти					
16	аналізувати свій фізичний та емоційний стан з метою виявлення ознак професійного вигорання					
17	аналізувати здатність робити предметом дослідження власну педагогічну діяльність					

18	оцінити рівень власної професійної компетентності, професійно-особистісних якостей для надання методичної допомоги молодим спеціалістам, керування роботою творчої групи, методичного об'єднання тощо					
19	критично аналізувати та оцінювати власний педагогічний досвід з метою поширення його серед колег свого освітнього закладу та за його межами;					

Обробка результатів

Переклад варіантів відповідей у бали здійснюється таким чином:

за відповідь «-2 – ні» ставиться 1 бал, за відповідь «-1 – скоріше ні» – 2 бали, за відповідь «0 – не знаю» – 3 бали, за відповідь «1 – скоріше так» – 4 і за відповідь «2 – так»

– 5. Рівні визначалися : від 0 до 33% – початковий, від 34 до 65% – достатній, від :66 до 100% – високий.

Додаток М

Методика «Діагностика особистісної креативності» Є. Тунік

Інструкція. Це завдання допоможе Вам з'ясувати, наскільки творчою особистістю ви себе вважаєте. Серед наступних коротких пропозицій Ви знайдете такі, які підходять Вам краще, ніж інші. Їх слід відзначити знаком «Х» в колонці «Переважно вірно». Деякі твердження підходять вам лише частково, їх слід позначити знаком «Х» в колонці

«Частково вірно». Інші твердження не підійдуть вам зовсім, їх потрібно відзначити знаком

«Х» в колонці «Ні». Ті твердження, щодо яких ви не можете остаточно визначитись, потрібно позначити знаком «Х» в колонці «Не можу вирішити».

Питання тесту

1. Якщо я не знаю правильної відповіді, то спробую здогадатися про неї.
2. Я люблю розглядати предмет ретельно, щоб виявити деталі, яких не бачив раніше.
3. Зазвичай я ставлю питання, якщо чогось не знаю.
4. Мені не подобається планувати справи заздалегідь.
5. Перед тим як грати в нову гру, я повинен переконатися, що зможу виграти.
6. Мені подобається уявляти собі те, що потрібно буде дізнатися чи зробити.
7. Якщо щось не вдається з першого разу, я буду працювати до тих пір, поки не вдасться зробити це.
8. Я ніколи не виберу гру, з якою інші не знайомі.
9. Краще я буду робити все як завжди, ніж шукати нові способи.
10. Я люблю з'ясовувати, чи так все насправді.
11. Мені подобається займатися чимось новим.
12. Я люблю заводити нових друзів.
13. Мені подобається думати про те, чого зі мною ніколи не траплялося.
14. Зазвичай я не витрачаю час на мрії про те, що коли-небудь стану відомим артистом, музикантом, поетом.
15. Деякі мої ідеї так захоплюють мене, що я забуваю про все на світі.
16. Мені більше сподобалося б жити і працювати на космічній станції, ніж тут, на Землі.
17. Я нервую, якщо не знаю, що станеться далі.
18. Я люблю невизначеність.

19. Я часто намагаюся уявити, про що думають інші люди.
20. Мені подобаються розповіді або телевізійні передачі про події, що сталися в минулому.
21. Мені подобається обговорювати мої ідеї в компанії друзів.
22. Я зазвичай зберігаю спокій, коли роблю щось не так або помиляюся.
23. Коли я виросту, мені хотілося б зробити щось таке, що нікому не вдавалося до мене.
24. Я вибираю друзів, які завжди роблять все звичним способом.
25. Багато існуючих правил мене зазвичай не влаштовують.
26. Мені подобається вирішувати навіть таку проблему, яка не має правильної відповіді.
27. Існує багато речей, з якими мені хотілося б поекспериментувати.
28. Якщо я одного разу знайшов відповідь на питання, я буду дотримуватися її, а не шукати інші відповіді.
29. Я не люблю виступати перед групою.
30. Коли я читаю або дивлюсь телевизор, я уявляю себе будь-ким із героїв.
31. Я люблю уявляти собі, як жили люди 200 років тому.
32. Мені не подобається, коли мої друзі нерішучі.
33. Я люблю досліджувати старі валізи і коробки, щоб просто подивитися, що в них може бути.
34. Мені хотілося б, щоб мої батьки і керівники робили все як завжди і не змінювалися.
35. Я довіряю своїм почуттям, передчуттям.
36. Цікаво припустити що-небудь, щоб переглянути, чи правий я.
37. Цікаво братися за головоломки та ігри, в яких необхідно розраховувати свої подальші ходи.
38. Мене цікавлять механізми, цікаво подивитися, що у них всередині і як вони працюють.
39. Моїм друзям не подобаються дурні ідеї.
40. Я люблю вигадувати щось нове, навіть якщо це неможливо застосувати на практиці.
41. Мені подобається, коли всі речі лежать на своїх місцях.
42. Мені було б цікаво шукати відповіді на питання, які виникнуть в майбутньому.
43. Я люблю братися за нове, щоб подивитися, що з цього вийде.
44. Мені цікавіше грати в улюблені ігри просто заради задоволення, а не заради виграшу.

45. Мені подобається міркувати про щось цікаве, про те, що ще нікому не приходило в голову.

46. Коли я бачу картину, на якій зображений хто-небудь незнайомий, мені цікаво дізнатися, хто це.

47. Я люблю гортати книги і журнали для того, щоб просто подивитися, що в них.

48. Я думаю, що на більшість питань існує одна правильна відповідь.

49. Я люблю задавати питання про такі речі, про які інші люди не замислюються.

50. У мене є багато цікавих справ як у освітньому закладі, так і вдома.

Обробка і інтерпретація результатів тесту. При оцінюванні даних опитувальника використовуються чотири чинники, що тісно корелюють з творчими проявами особистості. Вони включають Допитливість (Л), Уяву (У), Складність (С) і Схильність до ризику (Р). Ми отримуємо чотири «сирих» показника по кожному фактору, а також загальний сумарний показник.

При обробці даних використовується або шаблон, який можна накладати на картку відповідей тесту, або зіставлення відповідей випробуваного з ключем у звичайній формі.

Ключ до тесту

Схильність до ризику (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

- позитивні відповіді: 1, 21, 25, 35, 36, 43, 44;
- негативні відповіді: 5, 8, 22, 29, 32, 34;
- всі відповіді на питання в формі «може бути» оцінюються в 1 бал;
- всі відповіді «не знаю» на питання оцінюються в -1 бал і

віднімаються із загальної суми.

Допитливість (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

- позитивні відповіді: 2, 3, 11, 12, 19, 27, 33, 37, 38, 47, 49;
- негативні відповіді: 28;
- всі відповіді «може бути» оцінюються в +1 бал, а відповіді «не

знаю» - в -1 бал.

Складність (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

- позитивні відповіді: 7, 15, 18, 26, 42, 50;
- негативні: 4, 9, 10, 17, 24, 41, 48;
- всі відповіді у формі «може бути» оцінюються в +1 бал, а відповіді

«не знаю» - в -1 бал.

Уява (відповіді, що оцінюються в 2 бали)

- позитивні: 13, 16, 23, 30, 31, 40, 45, 46;
- негативні: 14, 20, 39;

- всі відповіді «може бути» оцінюються в +1 бал, а відповіді «не знаю» - в -1 бал.

В цьому випадку визначення кожного з чотирьох чинників креативності особистості

здійснюється на основі позитивних і негативних відповідей, оцінюваних в 2 бали, котрі частково збігаються з ключем (у формі «може бути»), оцінюваних в 1 бал, і відповідей «не знаю», оцінюваних в - 1 бал.

Цей опитувальник розроблений для того, щоб оцінити, якою мірою здатними на ризик (Р), допитливими (Л), такими, що володіють уявою (У) і полюбляють складні ідеї (С) вважають себе випробовувані. З 50 пунктів 12 тверджень відносяться до допитливості, 12 – до уяви, 13 – до здатності йти на ризик, 13 тверджень – до фактору складності. Якщо всі відповіді збігаються з ключем, то сумарний «сирий» бал може дорівнювати 100. Якщо випробований дає всі відповіді у формі «може бути», то його «сира» оцінка може скласти 50 балів в разі відсутності відповідей «не знаю». Кінцева кількісна вираженість того чи іншого фактора визначається шляхом підсумовування всіх відповідей, які співпадають з ключем, і відповідей «може бути» (+1) і вирахування з цієї суми всіх відповідей «не знаю» (-1 бал). Чим вище «сира» оцінка людини, що зазнає позитивні почуття по відношенню до себе, тим більше творчою особистістю, допитливою, з уявою, здатної піти на ризик і розібратися в складних проблемах, вона є; всі вищеописані особистісні фактори тісно пов'язані з творчими здібностями.

Додаток Н**Тест «Діагностика творчого потенціалу та креативності»**

Методика визначення рівня творчого потенціалу та креативності містить 18 питань. Оберіть один з варіантів відповідей та поставте бали за схемою: відповідь «а» - 3 бали, «б»

- 1, «в» - 2 бали.

У тесті необхідно позначити найбільш прийнятні для Вас варіанти відповідей.

1. Чи вважаєте ви, що навколишній світ можна покращити?
  - а) так;
  - б) ні;
  - в) так, але тільки у деякий випадках.
2. Чи думаєте ви, що самі зможете брати участь у значних змінах навколишнього світу?
  - а) так, у більшості випадків;
  - б) ні;
  - в) так, у деяких випадках.
3. Чи вважаєте ви, що деякі з ваших ідей принесуть значний прогрес у тій сфері діяльності, яку ви оберете?
  - а) так;
  - б) звідки у мене можуть бути такі ідеї?
  - в) можливо, мої ідеї принесуть не надто значний прогрес, але деякий успіх можливий.
4. Чи вважаєте ви, що в майбутньому будете грати настільки важливу роль, що зможете у навколишньому світі щось принципово змінити?
  - а) так, напевно;
  - б) дуже мало ймовірно;
  - в) може бути.
5. Коли ви вирішуєте щось зробити, чи впевнені в тому, що справа вийде?
  - а) звичайно;
  - б) часто охоплюють сумніви;
  - в) частіше впевнений, ніж невпевнений.
6. Чи виникає у вас бажання зайнятися справою, у якій ви на даний момент некомпетентні і абсолютно її не знаєте?
  - а) так, невідоме мене приваблює;
  - б) ні;

в) все залежить від самої справи й обставин.

7. Кіщо ви займаєтеся незнайомою справою, чи буде у вас бажання домогтися досконалості?

а) так;

б) що вийде, те й добре;

в) якщо це не дуже важко, то так.

8. Якщо справа, яку ви не знаєте, вам подобається, чи хочете ви дізнатись про неї усе?

а) так;

б) ні, треба вчитися найбільш важливому;

в) ні, я тільки задовольню свою цікавість.

9. Коли ви зазнаєте невдачі, то:

а) якийсь час наполягаєте, навіть всупереч здоровому глузду;

б) відразу махнете рукою на справу, як тільки зрозумієте її

нереальність;

в) продовжуєте робити свою справу, поки здоровий глузд не покаже непереборність перешкод.

10. Професію потрібно обирати, виходячи з:

а) своїх можливостей і перспектив для себе;

б) стабільності, значимості, потрібності професії;

в) престижу й переваг, які вона забезпечить.

11. Подорожуючи, чи могли б ви легко орієнтуватися на маршруті, по якому вже пройшли?

а) так;

б) ні;

в) якщо місце сподобалося й запам'яталося, то так.

12. Чи можете ви згадати відразу ж після бесіди все, про що говорилось?

а) так;

б) ні;

в) згадаю все, що мені цікаво.

13. Коли ви чуєте слово незнайомою мовою, чи можете ви повторити його по складам без помилок, навіть не знаючи його значення?

а) так;

б) ні;

в) повторю, але не зовсім правильно.

14. У вільний час ви волієте:

а) залишатися наодинці, поміжувати;

б) перебувати в компанії;

в) мені байдуже, чи буду я один або в компанії.

14. Ви займаєтеся якоюсь справою. Ви вирішуєте припинити її тільки коли:

а) справа закінчена і, як вам здається, виконана відмінно;

б) ви більш-менш задоволені зробленими;

в) справа здається зробленою, хоча можна зробити краще. Але навіщо?

15. Коли ви на самоті, ви:

а) любите мріяти про якісь речі, можливо, й абстрактних;

б) за всяку ціну намагаєтеся знайти собі конкретне заняття;

в) іноді любите помріяти, але про речі, які пов'язані з вашими справами.

16. Коли якась ідея захоплює вас, то ви станете думати про неї:

а) незалежно від того, де й з ким ви перебуваєте;

б) тільки наодинці;

в) тільки там, де є тиша.

17. Коли ви відстоюєте якусь ідею, ви:

а) можете відмовитися від її, якщо аргументи опонентів здадуться вам переконливими;

б) залишитесь при своїй думці, які б аргументи не висувалися;

в) зміните свою думку, якщо опір виявиться занадто сильним.

Ключ до тесту «Діагностика творчого потенціалу та креативності»

Додайте бали за наступною схемою:

Відповідь «а» - 3 бали, «б» - 1, «в» - 2 бали.

Інтерпретація результатів тесту

48 і більше балів - у вас закладено значний творчий потенціал, що надає вам багатий вибір творчих можливостей. Якщо ви на ділі зможете застосувати ваші здібності, то вам доступні найрізноманітніші форми творчості.

18 - 47 балів - у вас є якості, які дозволяють вам творити, але є й бар'єри. Найнебезпечніший бар'єр - страх, особливо для людей, орієнтованих на обов'язковий успіх. Острах невдачі сковує уяву - основу творчості. Страх може бути й соціальним, страхом суспільного осуду. Будь-яка нова ідея проходить через етап несподіванки, подиву, невизнання, осуду навколишніми. Острах осуду за нове та незвичне для інших, а також здивовані погляди, сковують творчу активність, знищують творчу особистість.

Додаток П

Опитувальник «Оцінка комунікативних та організаторських здібностей» В. Синявського і Б. Федоришина

Методика оцінює рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей, що проявляються в різних сферах діяльності, поведінки та міжособистісного спілкування.

Для проведення дослідження необхідно підготувати опитувальник КОЗ і лист для відповідей. Експеримент може проводитися як індивідуально, так і в групі. Респондентам роздають бланки для відповідей і зачитують інструкцію.

Інструкція: «Вам необхідно відповісти на всі запропоновані питання. Вільно висловлюйте свою думку з кожного питання й відповідайте так: якщо Ваша відповідь на питання позитивна (Ви згодні), то у відповідній клітинці реєстраційного бланка поставте плюс (+), якщо ж Ваша відповідь негативна (Ви не згодні) – поставте знак мінус (-). Слідкуйте, щоб номер питання та номер клітинки, в яку Ви записуєте свою відповідь, співпадали. Майте на увазі, що питання мають загальний характер і не можуть містити всіх необхідних подробиць. Тому уявіть собі типові ситуації та не замислюйтеся над деталями. Не слід витрачати багато часу на обмірковування, відповідайте швидко. Можливо, на деякі питання Вам буде важко відповісти. Тому намагайтеся дати ту відповідь, якій Ви вважаєте, що можете віддати перевагу. При відповіді на будь-яке з цих питань звертайте увагу на його перші слова. Ваша відповідь має бути точно узгоджена з ними. Відповідаючи на питання, не намагайтеся справити заздалегідь приємне враження. Для нас важлива не конкретна відповідь, а сумарний бал за серією питань».

Текст опитувальника

1. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, завдане Вам кимось із Ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що створилася?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств із різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
7. Чи вірно, що Вам приємніше й простіше проводити час із книгами або за будь-якими іншими заняттями, ніж із людьми?

8. Якщо виникли будь-які перешкоди в здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за віком?
10. Чи любляете Ви придумувати та організовувати зі своїми товаришами різні ігри і розваги?
11. Чи важко Ви включаєтеся в нову для Вас компанію?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви домагатися, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?
15. Чи важко Ви освоюєтеся в новому колективі?
16. Чи правда, що у Вас не буває конфліктів із товаришами через невиконання ними своїх обов'язків, зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при слушній нагоді познайомитись і поговорити з новою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви приймаєте ініціативу на себе?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди, і чи хочеться Вам побути на самоті?
20. Чи правда, що Ви зазвичай погано орієнтуєтеся в незнайомій для Вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас роздратування, якщо Вам не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи Ви вагаєтеся, відчуваєте незручність або сором'язливість, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любляете Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, які зачіпають інтереси Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
28. Чи правда, що Ви рідко прагнете до доказу своєї правоти?
29. Чи гадаєте Ви, що Вам не завдає особливого клопоту внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?

30. Чи берете Ви участь у громадській роботі?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було відразу прийняте Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, потрапивши в незнайому компанію?
34. Чи охоче Ви беретеся до організації різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
36. Чи правда, що у Вас багато друзів?
37. Чи часто Ви опиняєтеся в центрі уваги своїх товаришів?
38. Чи часто Ви бентежитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з незнайомими людьми?
39. Чи правда, що Ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?
40. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей?

«Ключ»

Комунікативні:

(+) так 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37

(-) ні 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39 Організаторські:

(+) так 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38

(-) ні 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

(Комунікативні схильності: позитивні відповіді – питання 1-го стовпця і негативні відповіді – питання 3-го стовпця. Організаторські схильності: позитивні відповіді – питання 2-го стовпця і негативні відповіді – питання 4-го стовпця).

Обробка результатів

1. Зіставити відповіді респондента з “ключем” і підрахувати кількість збігів окремо за комунікативними та організаторськими схильностями.

2. Обчислити оціночні коефіцієнти комунікативних (Кк) і організаторських (Ко) схильностей як відношення кількості співпадаючих відповідей за комунікативними схильностями (Кх) та організаторськими схильностями (Ох) до максимально можливого числа збігів (20).

Для якісної оцінки результатів необхідно зіставити отримані коефіцієнти зі шкальними оцінками.

Додаток Р

Квест «Шукаємо сучасного вчителя»

Вища мистецтво, яким володіє вчитель,
 – це вміння пробудити радість
 від творчого вираження і отримання знань
Альберт Ейнштейн

Основні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів

Оцінювання - це процес встановлення рівня навчальних досягнень учня (учениці) в оволодінні змістом предмета, уміннями та навичками відповідно до вимог навчальних програм.

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів є знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності учнів, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

У загальнодидактичному плані рівні визначаються за такими характеристиками:

Перший рівень - початковий. Відповідь учня (учениці) фрагментарна, характеризується початковими уявленнями про предмет вивчення.

Другий рівень - середній. Учень (учениця) відтворює основний навчальний матеріал, виконує завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності.

Третій рівень - достатній. Учень (учениця) знає істотні ознаки понять, явищ, зв'язки між ними, вміє пояснити основні закономірності, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), вміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь учня (учениця) правильна, логічна, обґрунтована, хоча їм бракує власних суджень.

Четвертий рівень - високий. Знання учня (учениці) є глибокими, міцними, системними; учень (учениця) вміє застосовувати їх для виконання творчих завдань, його (її) навчальна діяльність позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію. Водночас, визначення високого рівня навчальних досягнень, зокрема оцінки 12 балів, передбачає знання та уміння в межах навчальної програми і не передбачає участі школярів у олімпіадах, творчих конкурсах тощо.

Вказівки до квесту:

Підготувати смартфон з доступом до мережі Інтернет

Відкрити камеру та навести на QR-коди

Виконати тести та інтерактивні завдання

Завдання до квесту.

Завдання 1: Який Ви вчитель – 2022 (<https://nus.org.ua/articles/test-yakyyj-ty-vchytel-2022/>)

Завдання 2: «Чи люблять Вас діти?»
(<https://onlinetestpad.com/ua/test/52742-test-dlya-vchitel%D1%96v-chi-lyublyat-vas-d%D1%96ti>)

Завдання 3: «Чи люблять Вас діти?»
(<https://learningapps.org/view1476870>)

Додаток С

Ділова гра для вчителів «Потреби і можливості»

Мета гри:

- усвідомити свої потреби та можливості, розвинути свої професійні навички та підвищити якість навчання у своїх класах;
- зрозуміти які можливості для розвитку в професійній діяльності є доступними та як їх можна використати;
- розширити уявлення педагогів про потреби та можливості у професійній діяльності вчителя, а також навчання умінню аналізувати інформацію, знаходити та використовувати корисні ресурси для свого розвитку.

Правила гри:

- гра складається із 4 завдань;
- над кожним завданням робочі групи працюють певний час;
- під час виступів слід слухати інших, чітко висловлювати свої думки, виробляти компромісне рішення, брати активну участь у грі.

Хід гри

Рада вас вітати! Сьогодні ми проведемо ділову гру, яка допоможе нам розібратись з питаннями «потреб і можливостей». Метою гри є збільшення рівня свідомості учасників щодо потреб та можливостей вчителів у сучасному світі. Хочу, щоб у вас був гарний настрій, бажання проявити власну творчість, бажання розвиватися та сприймати нову інформацію.

На початку ділової гри **ставимо такі завдання:**

- формувати вміння аналізувати проблему і творчо розв'язувати її; застосовувати різноманітні методи і прийоми у вирішенні поставлених завдань;
- формувати навички використання ефективної групової взаємодії під час проведення ділової гри;
- розвивати креативне мислення, бажання самовдосконалюватися;
- максимально стимулювати активність учасників, що виявляється в постановці перед ними проблемних завдань.

Отже, розпочинаємо ділову гру «Потреби і можливості».

Вправа 1. Аналіз потреб та можливостей вчителя

Учасники гри аналізують свої сильні та слабкі сторони як вчителів, визначають потреби, з якими стикаються у своїй роботі та можливості, які мають для покращення своєї професійної діяльності.

Потрібно створити картки з різними потребами та можливостями, які можуть виникати у вчителів під час професійної діяльності. Наприклад, на картках можуть бути записані такі речі, як «потребую додаткової підтримки у роботі з учнями», «мій графік роботи перевантажений і я потребую додаткових інструментів для керування часом», «я б хотів/ла вивчити нові методики навчання».

Обговорення потреб вчителів

Учасники обговорюють потреби вчителів у сучасному світі.

Потреби вчителя у професійній діяльності можуть бути дуже різноманітні. Ось деякі з них:

1. Навчання: вчителі можуть потребувати додаткових знань та навичок для ефективного навчання своїх учнів, наприклад, знання нових методик навчання, технологій та інструментів, які допоможуть у поліпшенні процесу навчання та забезпечать більш ефективну комунікацію з учнями.

2. Менторство та підтримка: Вчителі можуть потребувати допомоги колег, або більш досвідчених вчителів, які зможуть допомогти з планування уроків, підготовкою до занять, управлінням класом, психологічною підтримкою та ін.

3. Ресурси та матеріали: вчителі можуть потребувати додаткових ресурсів та матеріалів для підготовки до уроків, таких як підручники, навчальні матеріали, комп'ютери, мультимедійне обладнання та інші ресурси.

4. Робочий час: вчителі можуть потребувати додаткового часу для підготовки до уроків, оцінювання робіт учнів та інших професійних завдань.

5. Розвиток професійної кар'єри: вчителі можуть потребувати можливостей для розвитку своєї професійної кар'єри, які можуть включати участь в семінарах та тренінгах, здобуття вищих освітніх ступенів або сертифікатів, підготовку до іспитів для отримання додаткових кваліфікацій.

Обговорення можливостей вчителів

Учасники обговорюють можливості для вчителів у сучасному світі.

Можливості у професійній діяльності вчителя:

1. Розвиток професійних навичок: вчителі можуть мати можливість вдосконалювати свої професійні навички, навчатися новим методикам та підходам до навчання, вивчати нові дисципліни, що допоможе їм стати більш кваліфікованими та ефективними.

2. Розвиток професійної кар'єри: вчителі можуть мати можливість розвивати свою професійну кар'єру, займаючись різними видами професійної діяльності, таких як розробка програм, наукова діяльність тощо.

3. Комунікація з колегами та учнями: вчителі можуть мати можливість зміцнювати взаємодію з колегами та учнями, ділитися досвідом та знаннями, взаємодіяти з іншими вчителями для покращення процесу навчання та навчальної діяльності.

4. Участь у професійних групах та об'єднаннях: вчителі можуть мати можливість приєднатися до професійних груп та об'єднань, таких як науково-дослідні групи, громадські об'єднання, які допоможуть їм знаходити нові ідеї та методи навчання.

5. Доступ до нових технологій та ресурсів: вчителі можуть мати доступ до нових технологій та ресурсів, таких як відеоуроки, навчальні програми, онлайн-курси та інші ресурси, що допоможуть їм розвивати свої професійні навички

Вправа 2. Створення ідеальної школи

Учасники гри уявлять, що мають можливість створити ідеальну школу та складають список потреб та можливостей, які б їм допомогли досягти цієї мети.

Вправа 3. Розробка плану професійного розвитку

Учасники гри складають план свого професійного розвитку, визначають свої потреби та можливості та визначають, які кроки потрібно зробити для досягнення мети.

Потім створюють картки з можливими ресурсами, які можуть допомогти вчителю задовольнити свої потреби та використати свої можливості. Наприклад, на цих картках можуть бути записані такі речі, як «веб-сайти, які пропонують інформацію про нові методики навчання», «сервіси для керування часом», «навчальні курси та тренінги для роботи з учнями з особливими освітніми потребами».

Вправа 4. Створення інноваційного уроку

Учасники гри в команді створюють інноваційний урок, використовуючи свої потреби та можливості для створення освітнього процесу, який би давав кращі результати.

Обговорення плану дій.

Учасники обговорюють план дій та вносять пропозиції для його поліпшення.

Свій захід хочу закінчити такими словами :

- Удосконалюватися – значить мінятися, бути досконалим – означає змінюватися часто (*Вінстон Черчилль*)

Дякую всім за продуктивну співпрацю!

Фрагмент лекції на тему: Сторітеллінг

Апробуючи цей метод ми дізналися, що сторітеллінг був розроблений і успішно впроваджений в управління міжнародною американською корпорацією Девідом Армстронгом у 90-х роках минулого століття. Суттєво, що розробник урахував такий механізм психологічного впливу сторітеллінгу: розповіді з життя значно легше сприймаються, вони виразні, цікавіші, ніж логічні аргументи й сухі міркування, а тому здатні викликати в слухача довіру й мотивувати до певних дій. Саме тому провідний лейтмотив вивчення теми «Взаємодія учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства», що базується на життєво-ціннісних сенсах, акумульованих у працях В. Сухомлинського («Людина неповторна», «Серце віддаю дітям»), відтворено у сторітеллінгу: через обмін історіями, вибудовуючи емоційні зв'язки, учні та вчителі створюють конструктивні й більш якісні взаємостосунки. Цікавою, захоплюючою й повчальною є історія з дитинства Стіва Джобса – одного з найбільш підприємливих людей нашого часу про вчителя математики в початковій школі. «Стів не любив школи й байдикував на математиці. За цілий зошит прикладів, які хлопець мав розв'язати вдома, учитель пообіцяла йому льодяник і 6 доларів. Відлюдкуватий хлопчина подумав, що ніколи не виконає цього, але для переконливості вчителька показала здоровенний льодяник на паличці і Стів виконав роботу за два дні, замість визначених двох тижнів... За пару місяців йому вже не треба було доплат. Він полюбив учитися... «Це не був хабар, – признавався потім Стів Джобс. – Вона щось в мені побачила і повірила в мене...» Стів Джобс уважав цю вчительку «однією зі святих» свого життя, а, до речі, їх у нього було не так багато... Можливо, саме цей випадок зробив із дивакуватого хлопчини генія підприємництва і підказав йому відому на весь світ фразу: «Саме по собі заробляння грошей нічого не вартує, якщо ти не віриш у те, що робиш» [46, с.5].

Творення підприємницького тла через зміст уроку

(інтегроване заняття для молодших школярів)

Інтегрованість змісту уроку – важливий чинник творення підприємницької компетентності, як, зрештою, й інших ключових компетентностей дитини. Традиційне шкільне життя, поділене на предмети з їхніми окремими об'єктами вивчення, методами та вимогами, формують в учнів хибну картину світу, який нібито складається з ізольованих комірок, де все відбувається за окремими, знову таки ізольованими, законами. А світ насправді – взаємопов'язана макросистема, у якій одночасно діють закони фізики, хімії, лінгвістики, математики тощо. Змоделювати такий світ допоможуть інтегровані уроки. Ідеальний варіант - коли на такому уроці працюють два вчителі, наприклад, української мови й економіки, - зовсім не обов'язковий. Усім зрозуміло, що в українській системі освіти його можна зреалізувати тільки у виняткових випадках (на т.зв. показових «відкритих» уроках). Проте можна інтегрувати підприємницьку складову у зміст будь-якого предмету без обов'язкової участі вчителя економіки. Для цього потрібно кілька речей, зокрема «проблемність» змісту повідомлень на уроці, які стимулюють дискусію, обговорення, пошук різних джерел інформації, зіткнення думок і переконань. Власне проблемна ситуація стає стержнем міжпредметних навчальних проєктів, інтерактивних вправ, рольових ігор. Проблемність змісту і є однією з передумов інтегрованого уроку, що показує учням потребу комплексного підходу до вивчення теми.

Інтегрований урок неможливий без вмотивованого і підготовленого вчителя, який розуміє важливість інтегрованих підходів і може стати для учня «енциклопедистом», а не вузькопрофільним фахівцем. З іншого боку, це має бути відважний учитель, який не боїться визнати перед класом, що він чогось не знає. До речі, Сугата Мітра, відомий (завдяки мотиваційним роликам TED) педагог і освітній експерт стверджує, що найдієвішим методом у його педагогічному репертуарі власне і виявилось те «я не знаю, але я дуже хочу від тебе дізнатися про це...» [229].

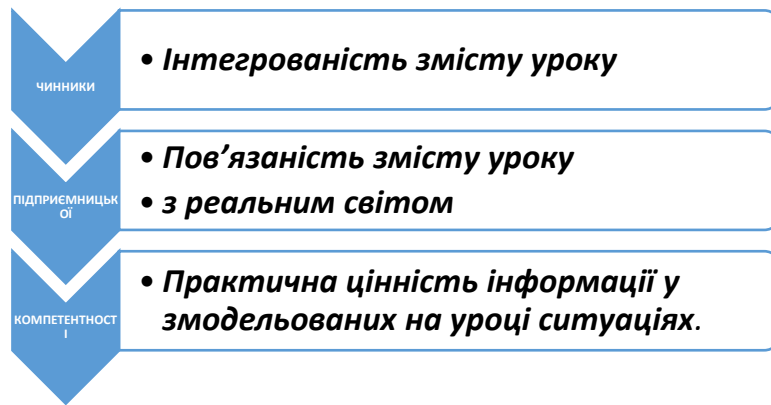
Сама собою інтегрованість уроків у далекій перспективі спричинює зменшення кількості предметів (оптимальна їхня кількість 10-12), що, на думку, експертів, допоможе підвищити якість навчального процесу.

Пов'язаність змісту уроку з реальним світом – важливий інструмент творення підприємницького тла. Ця очевидна вимога ефективного навчання

і досі залишається *fata morgana* української освіти. Знання, які дає сьогодні школа, далекі від потреб, що їх ставить перед учнями світ. На думку освітян Львівщини (керівників шкіл, методистів, учителів), сучасні навчальні програми пропонують 34% непотрібного матеріалу, який не знайде застосування в житті учня, 93% опитаних освітян вважають шкільні програми надто складними. Що може зробити в цих умовах учитель, окрім як апелювати про зміни навчальних програм? «Шукати стежки для виходу в реальне життя» – порада від колишнього заступника міністра освіти Польщі Кшиштофа Становського залишається й досі актуальною. Без таких «стежок у реальне життя» неможливе не тільки творення «підприємницького тла», а й загалом ефективне навчання.

Практична цінність інформації мала б знаходити підтвердження через реальні факти, у змодельованих на уроці ситуаціях. Це важливе завдання вчителя, який прагне виховати підприємливість не лише на уроках економіки, а й на інших уроках, а ще виклик. Ідеться про те, що підприємницьку складову у програмі багатьох шкільних предметів «зашило» в прихованому вигляді. Розгляд тем із «неявним», на перший погляд, підприємницьким змістом на уроках мови і літератури, математики й образотворчого мистецтва, хімії, фізики чи біології допоможе учням побачити предмет із різних боків, відчувати багатогранність і неоднозначність світу. І найголовніше, таке «багатошарове» опанування матеріалу значно ефективніше. Вивчення творів Івана Карпенка-Карого чи О. де Бальзака на уроках літератури відбувається традиційно крізь призму аналізу літературних характеристик, а в інноваційному аспекті їх можна було б вивчати в проекції формування підприємницьких компетентностей, що, безперечно, урізноманітнює б навчання, прив'язало б тему до актуальних проблем сьогодення, а отже, додало б ефективності уроку. Так само підприємницьке тло можна розгледіти на уроках біології (згадаймо постать визначного Левка Симиренка в контексті вивчення селекції), інформатики (тут аж просяться розповіді про історії успіху відомих мільярдерів Білла Гейтса, Стіва Джобса чи Марка Цукерберга), української літератури (підприємливість Марка Кропивницького, що спричинилася до розвитку знаного театру корифеїв) та ін.

Отже, для творення підприємницького тла через зміст уроку важливе значення мають: інтегрованість змісту уроку, пов'язаність змісту уроку з реальним світом, практична цінність інформації.

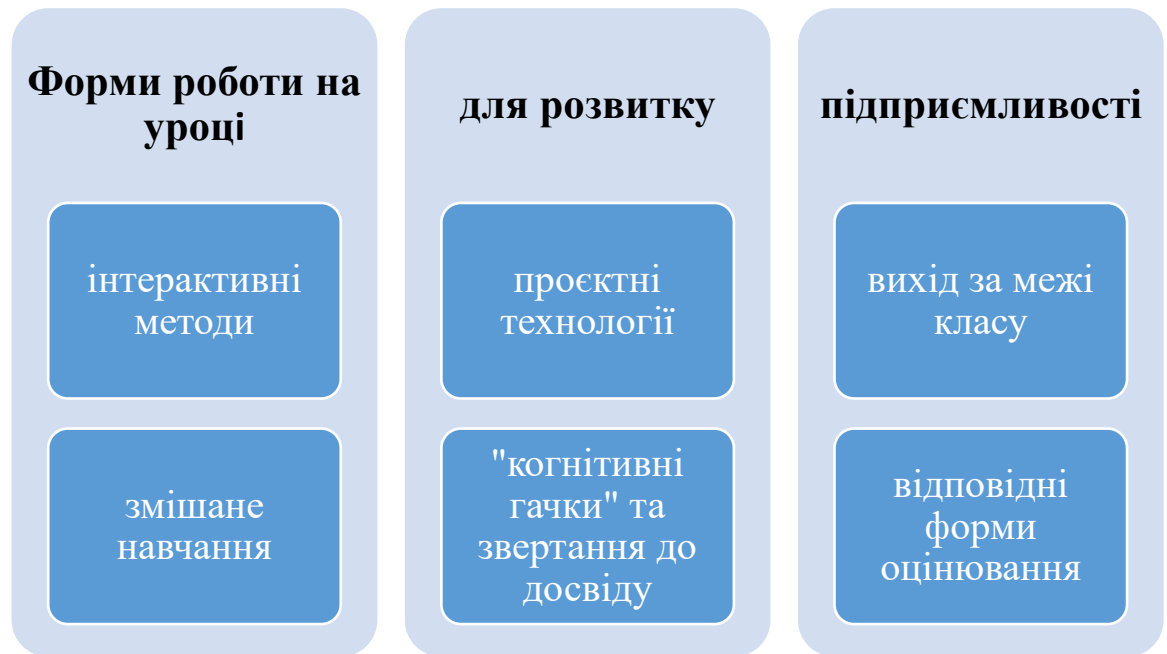
Звичайно, «проявити» підприємницьке тло на деяких уроках простіше, ніж на інших, головне, щоб учитель усвідомлено підходив до цієї потреби. Наприклад, у рамках економічної географії з її темами про економіку країн та тенденції економічного розвитку доречним виглядає інформація учнів (чи міні-пошукові проекти) про роль малого бізнесу, умови його заснування, економіку регіону тощо. Учителі математики, особливо у школі I-II ст., могли б зробити свій внесок у розвиток підприємницьких компетентностей школярів, замінивши відірвані від життя неприкладні завдання, на ті, які дали б змогу учневі уваяти себе в ролі підприємця чи, зрештою, співтворця родинного бюджету.

У рамках деяких предметів знайти «підприємницьке» тло у змісті значно складніше, і тільки компетентний і вмотивований учитель здатний це зробити.

Творення підприємницького тла через форми роботи на уроці

Зрозуміло, що не всі теми, які розглядаються в рамках шкільних уроків, можна подати крізь призму змісту, що формує підприємливість. І тут нехай не розчаровуються наші вчителі. Підприємницьку компетентність можна розвивати *щодо уроку* через відповідні форми роботи – тобто через ті навчальні методи, які спонукатимуть учня бути ініціативним, активним, комунікабельним, відповідальним, передбачливим, відважним тощо. Ці форми відображають новий (а чи може, давно забутий у радянській системі) діяльнісний підхід до навчально-виховного процесу, який має прийти на зміну трансляторної школи, якщо ми прагнемо формувати компетентності, а не обмежуватися тільки відтворенням знань [199].

Суть діяльнісного підходу полягає в давно відомій, але недооцінюваній у нашій педагогіці істині – найефективніше навчання тоді, коли ми, залучивши різні відчуття, діємо.

Хай спочатку ця практика буде не надто майстерною, але що більше практикуємо, то більше вчимося. Недаремно найефективніші інноваційні навчальні методики акцентують на гаслі: 90% практики + 10% таланту = 100% успіху.

Як домогтися, щоб діяльнісний підхід запанував у наших школах, а отже, щоб наші вчителі працювали над розвитком компетентностей учня, а не гналися за проходженням тем? Перша засада – впровадження інтерактивних методів навчання. Саме завдяки цим методам можна змоделювати життєві ситуації на уроках і спонукати дітей мислити, спілкуватися і діяти.

Творення підприємницького тла через інтерактивні методи

Впровадження інтерактивних методів, як і «змішаного навчання» (*blended methods*), смарт-освіти, проектних технологій у навчально-виховний процес яскраво свідчать про те, наскільки педагогіка і дидактика тісно пов'язані з освітньою політикою, а результат впровадження цих методів впливає на розвиток усєї держави. У стратегічних документах розвитку освіти багатьох країн, зокрема тих, які можуть похвалитися високим рівнем економіки та якості освіти, Сингапуру, Південної Кореї тощо, попри узагальненість тез і тверджень

(чого вимагає специфіка таких документів), чітко задекларовано вимогу впровадження інтерактивних методів, «змішаного навчання», проєктних технологій як умову компетентнісно орієнтованого підходу в школі та гарантію якісної освіти [226].

Ефективність інтерактивних методів, кооперативного навчання пояснюють не тільки науковці в галузі педагогіки, нейролінгвістики, психології, а й звичайний здоровий глузд. Діти з приємністю вчаться через гру та спільну діяльність, бо це впливає з їхньої природи. Рольові ігри, що виконують діти на уроці, переносять їх у таке бажане доросле життя, допомагають побачити світ і себе в ньому збоку, підвищують самооцінку і попит на нове. Позитивні емоції, одержані під час спілкування, зміцнюють засвоєні знання, перетворюючи їх в уміння та навички. У співпраці формуються соціальні компетентності, народжуються лідери, скорочується відстань між учителем та учнем тощо.

Творення підприємницького тла через проєктні технології

Ще однією формою роботи, що забезпечує формування підприємницької компетентності, є шкільні проєкти. Їхню роль у освітньому процесі годі переоцінити. Саме завдяки навчальним проєктам учні вчаться застосовувати знання на практиці, працювати в команді над конкретним завданням, презентувати свої результати, шукати інформацію з різних джерел, порівнювати й аналізувати, переконувати і вести за собою. Завдяки проєктному методу в учнів формується так зване проєктне мислення – вміння окреслити кінцеву мету та час її досягнення, побачити конкретні результати та осіб, які допоможуть їх зреалізувати, спланувати спільну діяльність з огляду на те, які кроки потрібні, щоб досягти мети. Проєктне мислення, що будується на відповідальності і кооперації, потрібне не лише підприємцям, а й кожній особі, яка прагне бути успішною в різних галузях: у науковій установі, на виробництві, у фермерському господарстві, в громадській організації чи в родині.

Метод проєктів особливо важливий у вихованні підприємливості, ініціативності, активності. Завдяки українсько-польським проєктам упродовж останніх кілька років учні з усіх куточків України формували ці якості, працюючи на базі своїх шкіл над створенням «Шкільних клубів підприємництва». У рамках цих клубів діти проводять тренінги, зустрічі з відомими людьми, реалізують свої невеликі проєкти, спрямовані на благодійництво, покращення життя громади, активізацію учнівського самоврядування, підвищення іміджу школи, налагодження мережі між такими клубами тощо. Докладніше про ці проєкти можна прочитати в електронному

посібнику «Шкільний клуб підприємництва», розміщеному на веб-платформі: sae-ukraine.org.ua.

Гарним досвідом для наших школярів є участь у навчальних міні-проєктах, які ґрунтуються на заснуванні та веденні симуляційних фірм у навчальних закладах. Конкурс таких проєктів відбувався у Львові в рамках ще одного українсько-польського проєкту «Ініціативна молодь - 2» [226].

Творення підприємницького тла через методи «змішаного» навчання

Ці методи прийшли до наших шкіл зовсім недавно, однак в основному прижилися в українських школах на уроках інформатики. Суть методу – кооперативне навчання із застосуванням ІКТ у рамках всіх шкільних дисциплін – якнайкраще моделюють потреби сьогоднішнього світу. Учні працюють невеликими командами в класі: одна група виконує пошукове завдання за комп'ютерами, які розмістилися в кутку класної кімнати, інша – серед книжок і друкованих матеріалів, ще одна – обговорює і графічно оформлює результати своєї праці, окремий гурт дітей засів над завданням з учителем. Таке навчальне довкілля тільки на перший погляд здається неупорядкованим «вуликом», а насправді – це добре змодельована життєва ситуація, що переноситься до класу. Зрозуміло, працювати вчителю таким методом значно важче, аніж відіграти роль «лектора», а тому існує спокуса, принаймні на початках впровадження цих методів, зробити процес контрольованим і таким, щоб «було чути, як муха пролетить». Однак методи змішаного навчання дають вагомий результат – сформовані компетентності учнів, і вчительські зусилля при цьому окупляться сторицею.

Творення підприємницького тла через вихід за межі класу

Працюючи з наведеними вище методами, ми прагнемо наблизити навчально-виховний процес до реального життя. Та не забуваймо, що найпростіший спосіб впровадити діяльнісний підхід до навчання – вийти за межі класу: на екскурсію до банку, на фірму, до лісу, на локальний ринок, створити літній навчальний табір чи школу.

Творення підприємницького тла через «когнітивні гачки» та звертання до досвіду учнів

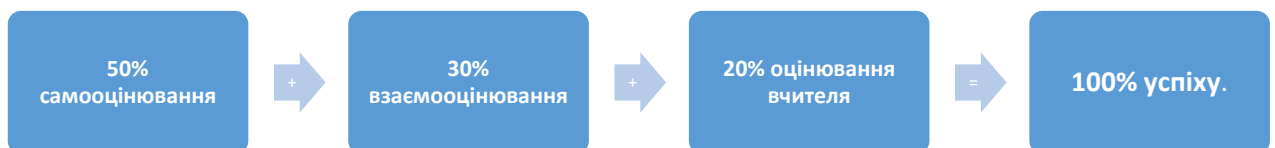
Саме так образно називають звернення до досвіду учнів Дж. Воз і Г. Драйден у відомій на весь світ «Революції в навчанні». «Когнітивні гачки» – не просто гарантія ефективного засвоєння нового, своєрідна подушка, яка втримує інформацію від поглинання в небуття, а й інструмент формування компетентностей.

Звертання до досвіду учня в евристичній бесіді, навіть якщо цей досвід невеликий, гарантує те, що закріплено як формальна норма в нашій освіті – учень стає справжнім учасником навчально-виховного процесу, співтворцем і конструктором нових знань, винахідником і відкривачем. А навіть більше, сьогодні з упевненістю можемо говорити про те, що сам досвід учня стає найціннішим навчальним матеріалом на уроці.

Творення підприємницького тла через відповідні форми оцінювання

Ще одним дієвим інструментом формування підприємницьких рис в учня є відповідне оцінювання, яке пропонує вчитель на уроці. Майже кожен добрий педагог знає найкращу формулу оцінювання на уроці:

Цей перший доданок, самооцінювання, формує дуже важливу рису успішної людини – самоаналіз, спостережливність за собою, вміння бачити і визнавати перед собою свої помилки, так щоб більше не повторювати їх.

Другий компонент – взаємооцінювання, виховує відкритість до критики з боку інших (від ровесників її приймати часто важче), здатність відсторонювати об'єкт від суб'єкта оцінювання, вміння слухати, навіть не надто приємні речі, аналізувати та порівнювати, зрештою, і це найважливіше – залишатися друзями, попри критичні зауваження.

Третій доданок, оцінювання вчителя, в уроках з підприємницьким тлом має свою специфіку. Найкраще, коли воно критерійне, тобто учень чітко знає (бо одержує спеціальну табличку), як буде оцінений його результат і які аспекти цього результату важитимуть найбільше: новизна ідеї, кількість опрацьованих друкованих чи електронних джерел, цікава презентація в PowerPoint, гарне мовлення під час презентації тощо.

Самооцінювання	взаємо оцінювання	оцінювання вчителя
<ul style="list-style-type: none"> • формує - самоаналіз, спостережливість за собою, вміння бачити і визнавати перед собою свої помилки 	<ul style="list-style-type: none"> • виховує відкритість до критики з боку інших, здатність відсторонювати об'єкт від суб'єкта оцінювання, вміння слухати, навіть не надто приємні речі, аналізувати та порівнювати 	<ul style="list-style-type: none"> • критерійне оцінювання матиме виховне значення для учня, допоможе йому конструктивно підійти до завдання

Таке оцінювання матиме виховне значення для учня, допоможе йому конструктивно підійти до завдання, а вчителю дасть гарантію того, що його оцінювання об'єктивне, чесне і прозоре.

Додаток Ф

**Галина Джемули «Як Андрійко вчився заощаджувати?»
(фрагмент уроку)**

Мета: навчати учнів виразно читати віршований текст, інтонувати речення, аналізувати прочитане; вчити розповідати про свої враження від прослуханого твору; розвивати критичне мислення, вміння висловлювати свою думку; спонукати бажання бути заощадливим.

Обладнання: скринька, атрибути для вправи «Плануємо добрі справи», ребуси, веселка.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Освітні галузі: мовно-літературна, соціальна.

Хід уроку

I. Вступна частина

Організація класу. Вправа «Психологічний настрій»

II. Основна частина

1. Актуалізація опорних знань

1) Вправа «Чарівна скринька». 2) Вправа «Плануємо добрі справи».

2. Мотивація навчальної діяльності

Робота над ребусами

3. Повідомлення теми та мети уроку

4. Вивчення нового матеріалу

1) Підготовка до читацької діяльності. Робота зі словами. Стіна слів.

- Прочитайте правильно слова.

Ощадливий, ощадливість, ощадливо, заощаджений, заощадження, заощаджувати, марнотрат, марнотратний, марнотратство.

- Поясніть значення цих слів.

Вправа «Передбачення».

Учні передбачають зміст вірша за заголовком.

2) Опрацювання вірша Галини Джемули «Як Андрійко вчився заощаджувати» (с. 127–128).

Комбіноване читання.

Фізкультхвилинка

5. Закріплення вивченого матеріалу

1) Робота над прислів'ям. Технологія «Два - чотири - всі разом».

- Поясніть значення прислів'я.

Ощадливість краще за прибуток.

2) Використання технології «Сторітеллінг»

- Уявіть, що ви - відома людина (артист, співак, хокеїст, художник), і вас «журналіст» запитує: «Що потрібно зробити, аби бути заощадливим?».

3) Використання стратегії «РАФТ». Робота в парах.

Учні складають невеличкі висловлювання від імені тата.

Зразок: Роль - тато. Аудиторія - хлопчик. Формат - порада. Тема - заощадливість.

4) Вправа «Творчі проєкти».

III. Заключна частина

1. Зворотний зв'язок. Рефлексійна вправа «Веселка»

2. Домашнє завдання (за вибором)

**Фрагмент лекції на тему:
Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості**

Щоб сформулювати творчі здібності, дитині необхідно якнайбільше вражень про навколишній світ під час виконання різних видів діяльності, який їй подобається найбільше, а потім – в усіх притаманних учням видах діяльності (гра, малювання, конструювання, читання та розігрування сюжетів знайомих літературних творів, складання віршів, казок, робота з геометричним матеріалом, експериментування тощо).

Педагогічний вплив на розвиток креативності і підприємливості

В основу сучасних концепцій освіти покладена ідея розвитку особистості дитини, її творчих здібностей. Значне прискорення науково-технічного прогресу зумовлює розвиток творчості та креативності особистості: нині людству потрібна компетентна особистість, яка вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати здобуті знання та набуті вміння для креативного розв'язання проблем. Творчість і креативність забезпечують поступальний рух суспільства вперед, його розвиток.

Безумовно, креативність і підприємливість як особистісна якість потребує постійного вдосконалення. Природжені й набуті якості людини взаємопов'язані і не підлягають чіткому розмежуванню. Для того, щоб природжена креативність особистості реалізувалася у творчій продуктивній діяльності, необхідно не тільки забезпечити психолого-педагогічний супровід розвитку креативності, а й цілеспрямований педагогічний вплив на особистість для формування певних якостей, що забезпечать їй успіх у творчій діяльності. Творчий потенціал учителя розуміється як невід'ємна складова сукупної культури фахівця, оскільки завдання педагога – шукати, плекати, бути прикладом для учня, пам'ятати, що тільки особистість може виховати особистість, тому розвиток креативності педагога має вагоме значення в педагогічній діяльності.

Викликом сьогодення є формування покоління педагогів нової генерації, здатних до навчання креативних дітей. Розвиток креативності кожного вчителя призводить до відчутного підвищення якості навчання й виховання, тобто до зростання професійної майстерності [124, с.33]. Чим вищою є креативність учителя, тим більше шансів для розвитку творчого потенціалу його учнів: тільки креативний учитель, здатний подолати шаблон і формальність у навчанні, спроможний творчо підходити до навчання сучасних дітей та розвивати їхні креативні здібності [213]. Окрім

цього, нестандартні уроки більше подобаються учням, ніж буденні навчальні заняття, бо вони незвичні за задумом, організацією, методикою проведення. Запровадження нестандартних елементів, вправ та завдань забезпечує підвищення активності навчально-пізнавальної діяльності учнів, формування самостійності мислення, стимулює розвиток творчості та креативності. Водночас зазначаємо, що перетворювати нестандартні уроки в головну форму роботи недоцільно через відсутність серйозної пізнавальної праці, невисокої результативності, великої втрати часу на підготовку, ускладнення оцінювання та аналізу результатів навчання.

Серед шляхів розвитку творчих здібностей, пізнавальної активності, самостійності, самореалізації дітей підкреслюється необхідність використання в роботі з учнями початкових класів різноманітних завдань – навчальних, розвивальних, пізнавальних, інтелектуальних, нестандартних, творчих.

Розвитку креативності сприяють:

- словесні творчі завдання на добір рими, складання початку чи закінчення вірша;
- складання казки за малюнком;
- створення продовження казки, оповідання;
- складання чистомовок;
- використання анаграм;
- словесне малювання;
- творчі списування текстів;
- вилучення зайвого;
- скоромовки;
- використання метаграм.

Методи розвитку креативності і підприємливості:

1. Метод 6-ти капелюхів. Використовуючи метод Едварда де Боно, ми можемо поміняти звичне автоматичне мислення на навмисне і зосереджене. Навмисне мислення дозволяє працювати з інформацією, що надходить, і ситуацією набагато краще. Але не так просто послати собі сигнал про те, що ми бажаємо вийти з рутини і перейти від шаблонного типу мислення, яке копіює, до навмисного. Таким чітким і прозорим сигналом для себе та інших може стати ідіома – капелюхи мислення.

Едвард де Боно у своїй книзі «Шість капелюхів мислення» досить образно пояснює відмінності між двома типами мислення – реагуювальним і навмисним. «Коли ви ведете машину, вам доводиться вибирати дорогу, дотримуватися заданого напрямку і слідкувати за рухом іншого транспорту. Ви робите багато швидких дій, продиктованих попередньою

або наступною миттю. Ви слідкуєте за сигналами і реагуєте на них. Це реактивне мислення. Так ось, буденне мислення дуже нагадує керування автомобілем: ви читаете дорожні знаки і приймаєте рішення. Але ви не складаєте карти. Для складання карт ви використовуєте інший тип мислення: вивчаєте предмет і складаєте план. Це вимагає об'єктивного і нейтрального ставлення. Щоб скласти план, потрібно дивитися ширше. Ця навичка значною мірою відрізняється від простого реагування на дорожні знаки в міру їх появи».

Методика Едварда де Боно «Шість капелюхів мислення» (The Six Thinking Hats) – це простий і зручний інструмент, щоб навчитися краще:

- працювати з інформацією, знаходити переваги і можливості;
- використовувати інтуїцію;
- критично аналізувати проблеми;
- генерувати творчі ідеї;
- організовувати своє мислення.

Метод 6-ти капелюхів – це психологічна рольова гра. Капелюх певного кольору означає окремий режим мислення, і, надягаючи його, людина «вмикає» цей режим. Це потрібно для складання цілісної думки про проблему, оскільки, як говорилося вище, ми найчастіше думаємо про ситуацію раціонально, що не сприяє повноті картини. Також техніка де Боно дозволяє учителям, класним керівникам вирішувати робочі конфронтації та суперечки. Уміння під різними кутами подивитися на предмет обговорення – запорука успішного оратора. Сама методика вимагає фокусування на різних аспектах, а отже, розвиває уважність. Як висновок, підкреслю, що в глобальному плані шість капелюхів можна застосувати в будь-якій царині, пов'язаній з розумовою працею.

2. Ігрові технології. Гра, як основна діяльність дитини в молодшому шкільному віці, є постійною її супутницею. В добуковарний період, на уроках навчання грамоти, використовую такі ігри:

Гра «З яких звуків складається слово?». Основна мета цієї гри – навчити дитину вслухатися в слово, чути звуки, з яких воно складається, і визначати послідовність цих звуків.

Гра «Заміни звук». Гра вдосконалює фонематичний слух, розвиває увагу, розумові операції аналізу і синтезу.

Гра «Висновок»: Оленка старша за Марійку, а Марійка старша за Миколку. Хто найстарший? Наймолодший?

3. Інтерактивні методи: Методи інтерактивного навчання дають змогу швидко активізувати пошуково - пізнавальну діяльність учнів,

максимально розкривають їх таланти: «Займи позицію», «Прес», «Case – метод» організую «ігри»: «Мікрофон», «Акваріум», «Карусель».

4. Елементи технології критичного мислення. Коли дитина приходиться до школи відбувається процес її адаптації до тих видів і форм діяльності, в яких їй доведеться брати участь у дорослому житті. І цей процес відбувається за умови комунікативної діяльності. Тому для розвитку мовленнєвих умінь, розвитку творчого мислення використовую такі завдання:

«Крісло автора». Учні за бажанням сідають у «крісло автора» і розповідають щось цікаве про своїх рідних, знайомих або епізод зі свого життя, історію про своє ім'я тощо.

«Опиши (намалюй) навпаки». Учитель показує сюжетний малюнок, а групи учнів описують його, замінюючи основні предмети, їх ознаки, дії, явища на протилежні.

Метод мозкового штурму. Метод мозкового штурму використовую тоді, коли діти не мають уявлення про предмет, вони висловлюють свої думки, обґрунтовують, а вже потім роблять висновок. (Магічний трикутник, квадрат. Площа. Вимірювання площі.)

Розумовий розвиток дитини залежить від того, наскільки вона бере участь у продуктивних видах діяльності. Кожна продуктивна діяльність передбачає вміння планувати, тобто спершу уявляти образ того, що створюється, а потім утілювати його в практичній діяльності. Саме участь у продуктивних видах діяльності я використовую у своїй роботі вже з учнями першого класу. Залучаю дітей до таких видів художньої діяльності:

- зображувальна діяльність (малювання, ліплення, аплікація);
- музична діяльність (сприймання музики, ігри, хороводи);
- художньо – мовленнєва діяльність (слухання казок, розповідей, читання віршів, створення власних творів);
- театралізована діяльність (інсценізація казок).

Враження шкільного дитинства відкладаються в пам'яті на все життя і впливають на подальший розвиток дитини.

В емоційному сприйнятті дитинства зароджуються витoki майбутньої творчої особистості.

Тому залучаючи дітей до творчості, створюючи постійно «ситуацію успіху», поважаючи дитину, ми в змозі виховати творчо працюючу особистість.

Види вправ з розвитку креативного мовлення, підприємливості молодших школярів

Розвиток мовлення є одним із основних завдань сучасного уроку читання. Найголовніше в роботі над розвитком мовлення – навчити дітей докладно і вибірково викладати (переказувати) тексти різних типів і стилів мовлення, а також створювати в усній і писемній формі зв'язні висловлювання, різні за стилем, композицією і типом мовлення (розповідь, опис, роздум), писати лист, оголошення, замітку-інформацію, заяву.

Щоб удосконалювати мовленнєву діяльність учнів, ми повинні насамперед вмотивувати її і спонукати дітей до неї. Це означає, що ми не просто нав'язуємо виконати якусь мовленнєву вправу (наговорити на задану тему), а, включивши учня у відповідну діяльність, гарантувати мотив. Процес створення будь-якого висловлювання проходить такі етапи: мотив, відчуття мовленнєвого завдання, внутрішня програма мовленнєвої дії і її реалізація, планування висловлювання в конкретній формі і створення його в словесній. Все, що ми говоримо, ми говоримо з якоюсь метою і для чогось (мотив).

Для забезпечення успішного розвитку мовленнєвої діяльності важливо ставити перед учнями точно визначену мету виконання вправи. Будь-яке висловлення у звичайному житті ми будемо прилаштовуватись до особливостей ситуації спілкування, до завдання мовлення. Про одне і те ж у різних випадках життя ми говоримо по-різному. В умінні швидко перебудовуватися, враховуючи зміну умов спілкування, і полягає творчий характер мовленнєвої діяльності. Вільне володіння мовленням передбачає таку рису творчої діяльності, як самостійний перенос умінь і навичок на нову ситуацію.

Розвиток комунікативних навичок учнів забезпечують вправи й завдання на формування вмій уважно й вдумливо слухати, відтворювати та аналізувати почуте, говорити доречно, чітко, переконливо; комунікативно виправдано користуватися мовними засобами, характерними для різних типів, стилів і жанрів мовлення під час створення усних і письмових висловлювань.

Розвивати в школярів навички розрізнення звукової форми слова, аналізу звуків, їх диференціації, формувати вміння аналізу звуків мови, розвивати уважність, здібність сприймати слова з голосу і визначати їх фонетичні особливості допомагають вправи на диференціацію звукової форми слова [38]. Наприклад:

Визначити, який звук змінюється, додати слово у ряд, замінивши відповідний звук.

Нора – гора - (кора); сир – тир - (мир);

Галка – гілка - (голка); зірка – дірка - (нірка).

Вправи, спрямовані на вміння аналізувати звуки, розвиток уважності, здібність сприймати слова з голосу і визначати їх фонетичні особливості.

Наприклад - *Послухайте слова, змініть у словах один або два звуки так, щоб утворилось нове слово.*

Лис - (лось, ліс); вага - (нога, вата); рулет - (букет, буфет); нічка - (нічка, річка).

Велике значення на уроках мови та читання мають вправи над розвитком загального поняття про будову слова та словотвір, вмінню утворювати нові слова від поданих, добирати спільнокореневі слова, і при цьому розвиваючи мовленнєву діяльність учнів та вміння логічно мислити.

«Виконай за зразком» - Прочитайте складені слова, поясніть їх значення та назвіть слова від яких вони утворилися:

Носоріг = ніс + ріг;

Косоокий = косий + око;

Паровоз = пара + возити.

Або: Складіть основи двох слів і поясніть значення утворених слів.

Зорі + падати = зорепад;

Ліс + парк = лісопарк;

Сніг + ходити = снігохід

У ході роботи над текстом з метою усвідомлення змісту тексту учням пропонуються такі завдання:

1. Знайди, прочитай частину тексту, де автор передає своє ставлення до зображуваного.

2. Прочитай і перебудуй деформований план відповідно до тексту.

3. Прочитай текст і розмісти готові заголовки до поділеного на частини тексту.

4. Прочитай і добери уривки з тексту до ілюстрацій.

5. Прочитай частину тексту і подумай, про яку рису характеру персонажа говориться в ній.

6. Прочитай і добери до кожної частини оповідання прислів'я.

7. Ознайомся з текстами і подумай, чим вони схожі між собою.

Розуміння прочитаного є основною характеристикою читання. Воно залежить від багатьох факторів: розуміння слова, речення, цілого тексту.

Особливу увагу слід приділяти вправам на усвідомлення змісту речення.

Для цього відібрати окремі речення, або вилучені з тексту, що читається. Необхідно аналізувати на уроці ті твори, що читаються в класі.

Треба, щоб звучало на уроці зв'язне висловлювання вчителя, яке показує зразок міркування, наприклад, про характер дійової особи чи про деякі особливості мови твору. Учні тоді швидше відповідають на запитання, їх висловлювання зв'язніші й цікавіші.

Уміння учнів викладати свої думки в писемній формі у значній мірі залежить від того, наскільки вони уміють робити це усно. Проте лише усні вправи, якщо вони не закріплені писемними, не забезпечують міцних знань і навичок з мовлення. Тому система писемних робіт з розвитку мовлення охоплює і систему усних вправ, закріплює їх результати і сприяє дальшому піднесенню мовної культури учня.

Для опрацювання системи робіт з розвитку зв'язного мовлення необхідно визначити: основні типи і види робіт та розташування їх в порядку наростання труднощів ; наступність, послідовність, перспективність та повторюваність окремих з них і співвідношення між ними в процесі їх виконання; орієнтовну тематику. Основними видами робіт з писемного мовлення є перекази і твори. Написанню їх передують підготовчі вправи. Програмою передбачені усні і письмові перекази, твори. В основі покладена не ідея почергового проведення тих чи інших переказів, творів, а формування певних умінь, які забезпечують високу якість самостійно складеного тексту: уміння говорити і писати на задану тему, осмислювати її межі; підпорядковувати висловлювання основній думці ; збирати і систематизувати матеріал до майбутнього твору; уміння будувати текст у певному типі мовлення, в тому чи іншому жанрі та інше. Звичайно, формування в учнів цих умінь вчитель здійснює поступово. Спочатку навчаємо осмислювати тему і її межі, потім - визначати основну думку, підпорядковувати їй текст і, нарешті, добирати матеріал, систематизувати його за планом, писати твір у певній композиційній формі. Одночасно проводиться робота над виробленням умінь правильно, точно, образно і переконливо висловлювати свої думки усно та на письмі. Виробляти ці уміння слід поступово, дотримуючись принципу наступності, при переході від одного до другого і починати з тих видів робіт, які вимагають мінімальних умінь і навичок.

У процесі цієї роботи вчитель добирає різні типи вправ:

1. Вправи на вибір слів, близьких за значенням. Щоб навчити учнів розрізняти слова, близькі за значенням, доцільно давати завдання на спостереження і виділення з невеликих за змістом текстів чи окремих речень слів-синонімів. Одне з можливих завдань: прочитати загадку і знайти в ній слова, близькі за значенням.

Хто дід? З'їжджалися дочки у гості до діда: Ось там Завірюха санчатами їде. За нею Метелиця сліпо бреде. Хурделиця Хугу з собою веде. А тільки-но вітер у полі гуляє. Як стануть на лижі Хуртеча й Завія, Нарешті удвох з Заметіллю приїхала Найменша — улюблена донечка Віхола. (Дід Мороз.)

2. Вправи на групування слів, близьких за значенням. Такі вправи допомагають усвідомити синонімічні відношення між словами, їх синонімічну близькість. Наприклад, учні повинні згрупувати синоніми з поданого ряду слів: *Батьківщина, праця, сміливий, труд, відважний, робота, хоробрий, Вітчизна.*

3. Вправи на розташування синонімів за ступенем інтенсивності ознаки. Увазі учнів пропонуються слова: *огрядний, посміхатися, повний, товстий, сміятися.* Треба спочатку згрупувати слова-синоніми, а потім записати синоніми кожного ряду за ступенем інтенсивності ознак (*повний, огрядний, товстий*) чи дії (*посміхатися, сміятися*).

4. Вправи на вибір одного з поданих синонімів. Виконуючи з учнями вправи такого типу, вчитель повинен домогтися, щоб діти осмислено вибирали слово, яке найкраще підходить до даного випадку. Працюючи, наприклад, над реченням *Вербі (сумують, журяться, нудьгують) над водою, вчитель запитує: «Яке з слів, поданих у дужках, не може бути використане? Чому?» (нудьгують).*

Серед різноманітних видів вправ важливе місце посідають вправи з антонімами, мета яких — збагатити словниковий запас учнів, виробити в них уміння яскраво і образно висловлювати свої думки. Крім того, виконуючи вправи з антонімами, школярі користуються такими логічними операціями, як порівняння, зіставлення, протиставлення, які сприяють розвиткові розумових здібностей дітей [38].

За програмою 1-4 класів учні повинні навчитися зіставляти слова, протилежні за значенням, і розуміти їх, здійснювати спостереження за роллю антонімів у реченні, використовувати антоніми у своєму мовленні. Отже, програма передбачає практичне ознайомлення учнів з антонімами.

Для того, щоб навчити дітей розрізняти антоніми і правильно користуватися ними у своєму мовленні, потрібні спеціальні вправи, які залежно від поставленої мети можуть проводитися на окремих словах, словосполученнях, реченнях і зв'язних текстах.

У роботі з антонімами використовуються такі види вправ:

- виділення з речення чи тексту слів з протилежним значенням (антонімів) і групування антонімів парами;
- добір антонімів до поданих слів;

- заміна в тексті виділених слів антонімами;
- дописування речень словами, які мають антонімічний смисл;
- складання речень з антонімами.

Ознайомлення дітей зі словами протилежного значення починається з організації спостереження за вжитими в реченні антонімами. Вчитель пропонує знайти слова з протилежним значенням у прислів'ях: Від маленької іскри може загорітися великий ліс. Для щастя свого народу не страшно у вогонь і є воду. Спостереження за вживанням антонімів у прислів'ях можна організувати на уроках читання.

Вправи на спостереження за вживанням антонімів можуть виконуватися учнями під час вивчення граматичного матеріалу, зокрема іменника, прикметника, дієслова, прислівника.

Важливо показати дітям, що антонімами можуть бути тільки ті слова, які належать до однієї і тієї ж частини мови. З цією метою вчитель пропонує дітям дописати з довідки антоніми до поданих слів: високий, шум, низько, сміятися, плач. (Довідка: тиша, високо, низький, сміх, плакати).

Звичайно, робота над антонімами не обмежується тільки виділенням чи добором їх із готового матеріалу. Важливо виробити в учнів уміння вживати антоніми у своєму мовленні. З цією метою вчитель використовує різні варіанти вправ, серед них:

а) дібрати до поданих слів антоніми, записати їх: зима -..., старий -..., чорний -...;

б) у словосполученнях чи реченнях замінити виділені слова антонімами: радісна подія, зимові канікули, ледачий хлопчик або Почався урок. У класах і в коридорах — тиша. Замокв шкільний радіовузол, стихла музика. Школярі працюють:

в) до поданих словосполучень дібрати антонімічні словосполучення: темна ніч - .....хвалять за працю — ....., весняний ранок -.....;

г) продовжити почате речення антонімами: як є початок, то й... буде. Де багато слів, там... діла;

д) складання невеличких зв'язних текстів із використанням у них антонімів (наприклад, про спортивні змагання, роботу на пришкільній ділянці тощо).

Як і під час роботи над синонімами, при вивченні антонімів учитель зобов'язаний показати дітям, що вибір антонімів часто визначається контекстом. Це зумовлено тим, що багатозначні слова можуть утворювати кілька антонімічних пар. Так, наприклад, до слова солодкий можна

дібрати кілька антонімів: солодкий - гіркий (перець), солодкий - кислий (виноград), солодкий - солоний (огірок).

Працюючи з антонімами, учитель разом з тим повторює синоніми. Для цього найкраще використовувати комбіновані вправи: учні спочатку добирають до поданих слів синоніми, а потім антоніми, як-то: сумний, зажурений, похмурий - веселий; цікавий, захоплюючий - нудніший. Робота над вивченням словникового матеріалу в початкових класах має велике загальноосвітнє і практичне значення. Вивчення її розширює знання учнів про мову, знайомить з одиницею мовлення - словом, є головним джерелом збагачення словника дітей. Словникова робота розвиває увагу учнів до значення і вживання слів, виховує у них потребу у відборі необхідного слова для точного висловлення думки, чуття мови. Через інтерес до слів виховується інтерес до мови в цілому.

Рідна мова завжди була і залишається головним предметом у початковій школі, їй належить вирішальна роль у духовному житті дитини. При вивченні рідної мови творчість дітей розвиваю при сприйнятті художнього твору, переказі, особливо в драматизації, в мовних іграх, в моделюванні явищ мови, в складанні словників, книжкових сторінок, алгоритмів, в дослідженні слів.

Головне - віра в дитину, повага в неї як в особистість, прагнення допомогти їй в досягненні успіху. Здійснюю індивідуальний підхід до кожної дитини.

У I класі діти розкривають один із секретів чарівниці мови - риму. Робота з розвитку креативності спрямована на вправи по римування.

1. Загадки на домовляння.
2. Придумай риму до слова: "Хто більше?", "Злови риму".
3. Твір чистомовок.
4. Розгадай ребус і склади віршик.
5. Гра "Буріме".
6. Опиши предмет за допомогою прикметників.
7. Допиши рядки за початком ("Який прекрасний зимовий ліс!").

Вправи, що тренують пам'ять, увагу, уяву, чистоту мови, керування голосом, народжують дитячу сміливість, віру в свої сили

Дитині надається можливість відчувати себе, творцем, виконуючи креативні завдання:

1. Словесний опис літературних і казкових героїв.
2. Конкурс дитячих малюнків "Мій улюблений герой". Придумування продовження сюжету.
3. Лист літературному героєві.

4. Написання розповіді за віршем.
5. Продовжити вірш ...
6. Твір за прислів'ям, включення прислів'їв у твір.
7. Складання анотації до твору. Відгук про твір.
8. Гра в слова. Склади речення з будь-якими трьома словами, наприклад, ковзани, озеро, лисиця.
9. Фантограмми: "Що було б, якби дорога піднялася в небо?", "Що було б, якби в класі з'явився мовець крокодил?".
10. Складання фантограмм.
11. Складання текстів - монологів "Про щастя", "Чи потрібен людині друг?", "Чи добре бути майстром на всі руки?".
12. Написання міні - творів "Що я бачу з вікна", "Про що мріє крапелька роси?".
13. Гра "Архімед". Дітям пропонується знайти якомога більше рішень поставлених перед ними проблем. Проблема може бути така: як допомогти героєві подолати труднощі? Придумування проблем.
14. Гра «Придумай назву». Діти слухають розповідь, казку і придумують назву. Для заголовка можна використовувати прислів'я, приказки, крилаті вирази.

Оскільки мовлення – найважливіший засіб комунікації, то розвиток зв'язного мовлення являється провідним принципом навчання рідної мови.

Підготовка до розвитку креативності особистості – процес тривалий, тому його необхідно починати якомога раніше, коли діти найбільше сприйнятливі до нового, коли немає стереотипів. Молодший шкільний вік є сензитивним (найбільш сприятливим, «чутливим») етапом розвитку креативності дитини, її самореалізації та зростання її особистісної гідності.

Розвиток креативності особистості відбувається найбільш результативно, якщо:

- створюються ситуації вибору, педагогічний процес включає завдання, які виконуються за участю уяви;
- організовується співтворчість у дитячому колективі з метою прояву і розвитку креативності кожного;
- забезпечується вдосконалення креативної спрямованості особистості педагога;
- використовуються технології розвитку креативного мислення.

Довідки
про впровадження результатів дослідження
Макарук Ольги Любомирівни
«Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості
молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу»

Володимир-Волинський
 педагогічний
 фаховий коледж
 ім. А. Ю. Кримського
 Волинської обласної ради

Ahatanhel Krymskyi
 Volodymyr-Volynskyi
 Pedagogical Applied College
 of the Volyn
 Regional Council

p/r UA118201720344241003200028033 Володимир-Волинське УДКСУ Волинської області
 код банку 820172 код ЄДРПОУ 02125941

№ 256/01-07/22 від «25» березня 20 22 р.

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
МАКАРУК Ольги Любомирівни «Підготовка майбутнього вчителя до
формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі
педагогічного коледжу»,
поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі
спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

На базі Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу ім. А. Ю. Кримського здійснювалося впровадження в освітній процес окремих результатів наукової роботи Макарук Ольги Любомирівни «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу», а саме: методика діагностики рівня готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів; авторського семінару-тренінгу «Підприємливість як ключова компетентність Нової української школи», лекції-візуалізації «Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості», що дозволило збагатити зміст професійної підготовки студентів спеціальності 013 Початкова освіта до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного фахового коледжу.

Впроваджені педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, запропоновані інноваційні технології (навчально-педагогічна гра «Кейс сучасного підприємця», «Я – підприємець», навчально-дослідницькі проекти) виявилися ефективними: у майбутніх учителів підвищився рівень готовності до формування підприємливості молодших школярів.

Матеріали дисертаційного дослідження мають науково-теоретичну практичну значущість, а експериментальна апробація теоретичних положень підтверджує доцільність їх використання в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Директор

Микола Савельєв

вул. Устилузька, 42, м. Володимир-Волинський,
 Волинська обл., Україна, 44700
 +380334235555; +380334223370
 post@vvpс.com.ua
 www.vvpс.com.ua

Управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації
 Комунальний заклад вищої освіти
 «ЛУЦЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕДЖ»
 Волинської обласної ради

✉ 43010 м. Луцьк, проспект Волі, 36 E-mail: lpk@ua.fm ☎ (0332) 770659

№ 123

« 06 » квітня 2022

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
МАКАРУК Ольги Любомирівни
 «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших
 школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу»,
 поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
 зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Результати дисертаційного дослідження Макарук Ольги Любомирівни «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу» було впроваджено в освітній процес Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради.

До результатів реалізації дисертаційної роботи віднесено проведення анкетування студентів спеціальності 013 Початкова освіта, що ставило за мету виявити їхнє ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, розуміння здобувачами змісту понять «підприємливість», «підприємницька компетентність», ролі підприємливості у професійній педагогічній діяльності, необхідності спеціальної підготовки студентів до формування у молодших школярів підприємливості.

Розроблені авторкою дисертаційного дослідження матеріали (семінар-тренінг «Підприємливість як ключова компетентність Нової української школи», лекція-візуалізація «Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості», технології підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, методика діагностики підготовленості студентів до формування підприємливості молодших школярів) широко впроваджувалися у процесі дослідницько-експериментальної роботи.

Отримані схвальні відгуки викладачів і студентів дозволяють стверджувати, що основні результати дисертаційної роботи Макарук О. Л. «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу» є ефективними і можуть бути рекомендованими для використання у закладах вищої освіти.

Т. Б. о. ректора

Петро БОЙЧУК

Міністерство освіти і науки України
КОЛОМИЙСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

вул. І. Франка, 12, м. Коломия, Івано-Франківська обл., 78200,
 тел.(03433)2-65-31, e-mail:pedkol.if@ukr.net, код ЄДРПОУ 38996220

12.04.2022 № 41

Довідка

про впровадження результатів дослідження
МАКАРУК Ольги Любомирівни «Підготовка майбутнього вчителя до
формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі
педагогічного коледжу»,
поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

У Коломийському педагогічному фаховому коледжі Івано-Франківської обласної ради було впроваджено результати дослідження Макарук О. Л. «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу».

Особливістю науково-дослідницької роботи було впровадження в освітній процес навчально-методичного та науко-методичного забезпечення з підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу, а саме: розроблення й апробація анкети для студентів спеціальності 013 Початкова освіта з метою виявлення у здобувачів освіти характеру ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів; семінар-тренінг «Підприємливість як ключова компетентність Нової української школи», лекція-візуалізація «Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості», технологія підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів, методика діагностики підготовленості студентів до формування підприємливості молодших школярів.

Ефективність апробації результатів дисертаційної роботи Макарук О. Л. «Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу» засвідчує підвищення рівня готовності студентів до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Результати апробації матеріалів дослідження отримали схвальні відгуки викладачів і студентів, оскільки мають теоретичну й практичну цінність, характеризуються науковою новизною.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор

Валерій КОБТУН

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ
«Івано-Франківський фаховий коледж
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника»

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Банерця І, тел.: (0342) 57-00-08, e-mail: college_if@ukr.net

27.04.2022 № 09/03-05/158

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
МАКАРУК Ольги Любомирівни
«Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості
молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу»,
поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Матеріали і результати дисертаційної роботи О. Л. Макарук пройшли апробацію й упровадження в освітній процес Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дослідницько-експериментальна робота полягала у виокремленні, обґрунтуванні доцільності й експериментальній перевірці педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу.

Формою впровадження результатів дослідження було анкетування студентів спеціальності 013 Початкова освіта з метою виявлення у здобувачів освіти характеру ставлення до необхідності підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів.

Важливим практичним здобутком запроваджених нововведень О. Л. Макарук є збагачення навчально-професійного ресурсу підготовки майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу через доповнення тем лекційних, практичних занять з курсу «Розвиток творчих здібностей молодших школярів» у площині дослідження («Креативність і підприємливість – провідні особистісні якості», «Підприємливість як вияв творчих здібностей молодших школярів»), які використовують викладачі в освітньому процесі професійної підготовки вчителя початкової школи.

Матеріали дисертаційного дослідження мають практичну значущість. Експериментальна апробація теоретичних положень дає підстави стверджувати про доцільність їх використання в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти.

Довідка видана для інформування за місцем захисту дисертації.

Директор Івано-Франківського
фахового коледжу

Юрій МОСКАЛЕНКО